

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA MELEK
(XVI., XVII. ve XVIII. YY. DÎVÂNLARI)**

Ali Cahit SELVİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Hikmet ATİK**

KONYA - 2017

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali Cahit SELVİ		
	Numarası	128110011009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Türk İslam Edebiyatında Melek (XVI., XVII. ve XVIII. yy. Divânları)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ali Cahit SELVİ
İmzası

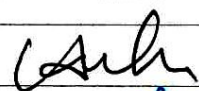

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali Cahit SELVİ		
	Numarası	128110011009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Hikmet ATİK		
Tezin Adı	Türk İslam Edebiyatında Melek (XVI., XVII. ve XVIII. yy. Dîvânları)			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Türk İslam Edebiyatında Melek (XVI., XVII. ve XVIII. yy. Dîvânları)” başlıklı bu çalışma .../.../.... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Danışman Doç. Dr.	Hikmet ATIK	
2	Prof. Dr.	Ahmet YILMAZ	
3	Yrd. Doç. Dr.	Kenan ÖZGELİK	

ÖNSÖZ

Meleklerle iman, dinimizde inanç esasları arasında sayılmaktadır. Bakara Sûresi 98. ayette “Kim, Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cibril’e ve Mikail’e düşman olursa bilsin ki Allah kâfirlerin düşmanıdır” buyrulmaktadır. Yüce kitabımız Kur’an-ı Kerim’in bize ulaşmasına da bir melek (Cebrail) vesile olmuştur. Bundan dolayı Allah, meleklerine düşman olmayı kendisine düşman olmak gibi saymaktadır. Melek –peygamber ilişkisi ise insanlığın hidayet ve kurtuluş vesilesidir.

Buhari’de geçen Hz. Aişe’nin rivayet ettiği, vahyin geliş şekilleri hadisinin hemen akabinde Hz. Aişe “Fi’lvaki ben gördüm gayet soğuk bir günde Peygamber’e vahiy nazil oluyordu, vahiy kesildi, Peygamber (s.a.v)’in alnından ter fişkırıyordu” ifadesi meleklerin ne kadar zor bir görev ifa ettiklerini ve Hz. Peygamber’in ne kadar zor bir yük yüklendiğini anlatmaktadır.

İslâmî geleneğimizin sözlü ve yazılı bütün unsurlarında melekler tıpkı Peygamber Efendimiz ve sahabeler gibi yer almaktadır. Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde geçen özellikleriyle dîvân şiirimizde de birbirinden güzel örneklerle karşımıza çıkmaktadırlar. Mesela, 16. yy. Dîvân Edebiyatı şairi Fuzûlî sevgiliyi melek yüzüyle tasvir edip, meleğin güzelliğini ön plana çıkartmaktadır.

*Ey melek-simâ ki senden özge hayrândır sana
Hak bilir insan demez her kim ki insandır sana*

Yine 16. yy.’ın bir diğer şairi Hayâlî ise sevgiliyi hûrîye benzetmekte, hayran olduğu güzelliği böyle anlatmaktadır.

*Ey Hayâlî ‘aşka kul olalı sultansın yine
Ya’ni bir hûrî-veşin hüsnüne hayrânsın yine*

Edebiyatımızda Melek kavramı, melek ismiyle şiirlerde geçtiği gibi ferîşte, hûrî, gilmân, Hârût – Mârût, Mâlik, Rıdvân, Hazîn, Münker-Nekir, Kirâmen Kâtibîn,

Kerrûbiyân ve dört büyük melek olan Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil şeklinde de geçmektedir.

Tez çalışmamızda, İslam dini ve diğer dinlerdeki melek inancını kısaca tanıttıktan sonra, edebiyatımızda melek konusunun nasıl işlendiğini ve bu kavramın edebiyatımıza nasıl bir zenginlik kattığını ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamız 16,17 ve 18. yüzyıl ile sınırlandırdık. Bu üç asırdan toplam 17 önde gelen şairin dîvânlarını tarayıp genel bir neticeye ulaşmaya çalıştık. Çalışmamız 1 giriş ve 2 bölümden oluşmaktadır.

“Girişte, Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve diğer dinlerde melek kavramı kısaca incelenmiştir. Başta dört büyük melek Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil olmak üzere diğer melekler de bu bölümde anlatılmıştır. Ayrıca melek kavramının edebiyatımızdaki yerine de Girişte kısaca değinilmiştir. Birinci bölümde; 16, 17 ve 18. yüzyıl Türk edebiyatının genel özellikleri ana hatlarıyla anlatıldıktan sonra, dîvânlarını tarayacağımız şairlerin kısa hayat hikâyeleri verilmiş ve bu dîvânlar bir tablo ile tanıtılmıştır. İkinci bölümde; bu şairlerin melek kavramını ve melekleri hangi bağlamlarda kullandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise melek kavramının 16, 17 ve 18. yüzyıl edebiyatımıza nasıl yansıdığı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmanın her aşamasında bana destek veren hocalarıma katkısı hiç şüphesiz çok büyüktür. Çalışma konumuzun belirlenmesinde bizi bu çalışmaya yönlendirip, şevklendiren değerli danışman hocam Doç. Dr. Hikmet Atik ve çalışma esnasında her türlü katkıyı sağlayan hocalarım Prof. Dr. Ahmet Yılmaz ve Yrd. Doç. Dr. Murat AK’a teşekkürü bir borç bilirim.

Ali Cahit SELVİ

Konya, 2017

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali Cahit SELVİ		
	Numarası	128110011009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Hikmet ATİK		
Tezin Adı	Türk İslam Edebiyatında Melek (XVI., XVII. ve XVIII. yy. Dîvânları)			

ÖZET

Edebiyatımızda güzellik, temizlik, doğruluk, dürüstlük ve güçlülük gibi özellikler anlatılacağı zaman istifade edilen melek kavramı önemli bir yere sahiptir.

XVI, XVII ve XVIII. yüzyıl şairlerinin sevgiliyi ve aşkı tarif ederken melek kavramını ustalıkla kullandıkları görülmektedir. Aynı zamanda padişahlar ve paşalar meleklerin güç, kuvvet ve üstün karakterleri örnek gösterilerek övülmüşlerdir.

Tezin amacı, Türk edebiyatının en önemli şairlerinin ön plana çıktığı XVI, XVII ve XVIII. yüzyılda melek kavramının nasıl kullanıldığını ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Melek, Cebrâil, Perî, Hûrî, Melek Yüzlü

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Öğrencinin	Name and Surname	Ali Cahit SELVİ		
	Student Number	128110011009		
	Department	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Hikmet ATİK		
Title of the Thesis/Dissertation	Angel in Turkish Islamic Literature (16, 17, 18 th Century Divans)			

ABSTRACT

In our literature, the angelic concept that is utilized when features such as beauty, clean liness, truthfulness, honesty and strength tell is important. We see 16th, 17th and 18th century poets skillfully use the concept of angel when describing love and lover. At the same time, the poets praised the sultans and the pas has, exemp lifying the power and superior character of the angels. The aim of the thesis is to reveal how the concept of angel was used in the 16th, 17th and 18th centuries when the most important poets of Turkish literature came to the fore front.

Keywords: Angel, Gabriel, Fairy, Hourı, Angel-faced

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU.....	II
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ	1
1. MELEK KAVRAMI VE TANIMLARI.....	1
1.1. Melek Kelimesi Sözlük ve İstılâhi Anlamları	1
2. DİĞER DİNLERDE VE İSLAM DİNİNDE MELEK.....	4
2.1. Yahudilik’te Melek	4
2.2. Hristiyanlık’ta Melek	5
2.3. Hinduizm – Budizm ve Caynizm’de Melek	6
2.4. İslâm’da Melek	7
3. DÖRT BÜYÜK MELEK VE DİĞER MELEKLER.....	9
3.1. Cebrâil	9
3.2. Mikâil	13
3.3. İsrâfil	14
3.4. Azrâil	15
3.5. Gilmân	16
3.6. Koruyucu (Hafaza) Melekler	18
3.7. Hameletü’l Arş.....	18
3.8. Hârût ve Mârût.....	19
3.9. Hazîn, Rıdvan ve Mâlik	21
3.10. Hûrî	21
3.11. Kirâmen Kâtibîn.....	24
3.12. Mukarrabîn- Kerrûbiyân.....	26
3.13. Münker ve Nekîr	26
I. BÖLÜM.....	28
1. 16, 17 VE 18.YY TÜRK EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ	28
1.1. 16. yy. Türk Edebiyatının Genel Özellikleri	28
1.1.1. Fuzûlî	29
1.1.2. Zâtî	30
1.1.3. Hâyâlî	31
1.1.4. Bâkî	31
1.1.5. Bağdatlı Rûhî	32
1.1.6. Muhibbî	33

1.2. 17. yy. Türk Edebiyatının Genel Özellikleri	34
1.2.1. Nef'î.....	34
1.2.2. Şeyhülislâm Yahya.....	36
1.2.3. Nâ'ilî.....	36
1.2.4. Neşâtî.....	37
1.2.5. Nâbî	38
1.2.6. Niyazî-i Mısırî.....	39
1.3. 18. yy. Türk Edebiyatı Genel Özellikleri	40
1.3.1. Nedîm	41
1.3.2. Şeyh Gâlib	42
1.3.3. Mehmed Esrar Dede.....	44
1.3.4. Yenişehirli Avnî Bey.....	45
1.3.5. Enderûnî Vâsif Osman Bey	46
II. BÖLÜM.....	49
ŞAİRLERİN DİVANLARINDA MELEK.....	49
1. Genel Anlamda Melek / Ferište.....	49
1.1. Güzellik Açısından Sevgilinin Meleğe Benzetilmesi	50
1.1.1. Melek-peyker	51
1.1.2. Melek-sîmâ	52
1.1.3. Melek-sûret	53
1.1.4. Melek-ruhsâr ya da Melek-rû.....	53
1.1.5. Melek-çehre	54
1.1.6. Melek-manzar	55
1.2. Güzellik Unsuru Olan Göz ve Kaşın Melek Kavramıyla Kullanılması.....	56
1.3. Sevgilinin Melekleri Kışkırtan Güzelliği (Reşk-i Melek)	57
1.4. Meleğe Ait Güzel Vasıfların İnsanlardaki Görünümü	58
1.4.1. Melek-hilkat.....	58
1.4.2. Melek-sîret.....	58
1.4.3. Melek-hısâl veya Melek-haslet	59
1.4.4. Melek-hû.....	60
1.4.5. Melek-himem	61
1.5. Şiirde Melek-Adem-Şeytan İlişkisi.....	62
1.6. Melekle İlgili Diğer Kullanımlar	64
1.6.1. Yas Tutan Melek	64
1.6.2. Dua Eden ve Âmîn Diyen Melek	65
1.6.3. Saf tutan ve Secde Eden Melekler	66
1.6.4. Semâ Eden Melek.....	67
1.6.5. Işık Saçan Melek	67
1.6.6. Melek Kınaması (Ta'n-ı Melek)	68
1.6.7. Meleğin Sarhoş Olması	68
1.6.8. Meleğin Kelebeğe ve Arıya Benzetilmesi.....	69

1.6.9. Meleğin Şifa Dağıtması.....	70
1.6.10. Köpek Olan Eve Melek Girmez.....	70
1.6.11. Melek-nisbet	70
1.6.12. Melek-veş.....	71
1.6.13. Âlem-i Melekût	71
2. Cebrâil.....	73
2.1. Sidre-i Muntehâ	73
2.2. Vahiy Getirmesi.....	74
2.3. Ruhû'l Kudüs.....	75
2.4. Ruhû'l Emîn	77
2.5. Cebrail'in Kanadı.....	78
2.6. Hz. İbrahim'e Kurban Getirmesi ve Hz. İbrahim Ateşe Atılınca Yardım Etmesi.....	81
2.7. Diğer Teşbihler	82
3. Mîkâil	85
4. İsrâfîl	86
5. Azrâil.....	87
5.1. Can Alması	87
5.2. Ölümü Hatırlatması.....	88
6. Hazîn-Rıdvân-Mâlik.....	88
6.1. Hazîn	88
6.2. Rıdvân	89
6.3. Mâlik	89
7. Hârût- Mârût	90
7.1. Sihir	90
7.2. Hârût'un Kalemi	91
7.3. Babil ve Zenehdan	92
8. Hûrî-Gılmân.....	93
8.1. Sevgili ve Hûrî.....	93
8.2. Sarayın Hizmetçileri Olarak Hûrî ve Gılmân	97
9. Kirâmen Kâtibîn.....	98
10. Mukarrabîn-Kerrûbiyân-Hameletü'l Arş	99
SONUÇ.....	101
BİBLİYOGRAFYA	105

KISALTMALAR

A.b.	: Ahmed bin
a.g.md.	: Adı Geçen Madde
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
(a.s.)	: Aleyhi's-Selâm
Bak.	: Bakanlığı
(b.)	: Bin
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
(c.c.)	: Celle celâlühü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fas.	: Fasikül
Fr.	: Fransızca
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İng.	: İngilizce
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
r.	: Rumî
(r.a.)	: Radıyallahü anhü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
(s.a.v.)	: Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem
t.y.	: Tarih yok
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diđerleri
vs.	: Vesâire
Yay.	: Yayınları
(yy.)	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. MELEK KAVRAMI VE TANIMLARI

1.1. Melek Kelimesi Sözlük ve İstılâhi Anlamları

Melek kelimesi (çoğulu melâike) Ugaritçe, Habeşçe, İbrânîce ve Arapça gibi Sâmi dillerde bulunan “Göndermek” anlamındaki “l’ek” kökünden olup “Haberci, elçi, güçlü kuvvetli, tasarrufta bulunan, yöneten” mânalarına gelmektedir. Kelime Grekçe’ye **aggelos (angelos)**, Latince’ye **angelus, nuncius** (elçi) **velegatus** (mesajcı) şeklinde, batı dillerine ange (Fr.), **angel** (İng.) ve **engel** (Alm.) şeklinde geçmiştir. İbrânîce **mal’ahin (mal’akh)** Sanskritçe’deki karşılığı **angiras** (İlâhî ruh), Pers dilindeki karşılığı **angarostur** (postacı, haberci)¹ anlamlarına gelmektedir.

Lisânü’l-‘Arab’ta kelimenin “fe‘alün” kalıbından “Felek” veya “Semek” gibi “Melek” şeklinde olmayıp, “mefa‘lün” kalıbında “mele’kün” şeklinde olduğu ifade edilmektedir.²

Okyanus Lügatında; “Taraf-ı ilâhîden peygamberlere rasûl olup iblâğ-ı ahkâm eyleyen elçi” şeklinde tanımlanmıştır.³

Şemseddin Samî, melek kelimesini “ Çoğulu melâik veya melâike. Nezd-i ilâhîde bulunan ruhâniyyûnun her biri, ferîşte”⁴ diye tarif etmektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır, bazı âlimlerin melek kelimesinin mülk ve melekûtta kuvvet manasına geldiğini, melekte kuvvet melâikede ise risâlet manası olduğunu bundan dolayı da meleğin melâikeden daha genel bir anlam taşıdığını ifade etmektedir.⁵ O’na göre melâikenin hepsi melektir, ancak bütün meleklar risalet vazifesi yapmadıkları için malâike olmayabilir.

¹ Tanım için bkz: Ali Erbaş, “Melek” *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, s. 37.

² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1. Baskı, Dâru Sâdr, Beyrut, 1410 h., C.10, s. 482.

³ Asım Efendi, *Okyanüsü’l-Bâsît Fî Tercümeti’l-Kamus’il-Muhît*, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul, 1272 h., C. 3, s.110.

⁴ Şemseddin Sâmi, *Kamûs-i Türki*, İkdâm Mat., İstanbul, 1317, r., s.1402.

⁵ Melek anlamı için bkz: Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1938, C.7, s.5320,5321.

Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisinde, “Melek kelimesi İbranice’den geçmiş bir kelime gibi görünse de çok eski devir kitabelerinde bile böyle bir fiilin hiçbir izi yoktur”⁶ denilmektedir.

Mehmet Doğan ise sözlüğünde meleği “Erkeklik ve dişilik hususiyeti göstermeyen, yemeyen, içmeyen, evlenmeyen, doğmayan ve doğurmayan, çeşitli şekillere girebilen, gözle görülmeyen, Allah’ın emirlerine tam itaat eden yaratık, ferîşteh”⁷ şeklinde tarif etmektedir.

İnsanların ilâh ve ruhlarla ilişkilerinde etkin olan, meleklerle benzer birtakım ruhânî varlıkların mevcudiyeti inancı, bütün dinlerde vardır. Melekler güçlerini daha üstün bir kaynaktan alan, dolayısıyla bağımsız olmayan, görevlendirilip yollanan, kendilerini gönderen yüce kudretle gönderildikleri insanlar arasında aracı olan iyi nitelikteki ruhanî varlıklardır.⁸

Bununla birlikte, melek, şeytan ve cin kavramları birlikte düşünülmüş, sürekli tartışma konusu olmuştur.

Batı kaynaklarında “Şeytan” “Tanrı’ya karşı başkaldıran ve gökten cehenneme atılan bir melek” olarak tarif edilmektedir. Bu isim, ahlâksızlık, kötülük yapan ve insanlara zarar vermeye çalışan bütün melekler için kullanılmaktadır.⁹

Kur’an-ı Kerim’de, şeytandan, ilk olarak “İblis” ismiyle bahsedilir. “Hannâs”, “Vesvâs” vb. isimlerle de şeytandan söz edilir. Kur’an-ı Kerim’de iki yerde İblis’in ateşten yaratılmış olduğu bildirilmektedir. Âdem’e secde etmeyişiinin sebebi olarak, yaratılış maddesini ileri süren İblis, “Ben ondan (Âdem’den) hayırlıyım (çünkü) beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın”¹⁰ demektedir.

İblis’in meleklerden olup olmadığını anlamak için ilk önce Kur’an’a bakmakta fayda vardır. “Meleklerle: Âdem’e secde edin’ dediğimizde, İblis hariç, onlar secde ettiler. O, ayak diretti, kibirlendi ve kâfirlere oldu”.¹¹ âyet-i kerimesi İblis’in İslam’daki yerini açıkça göstermektedir.

⁶ D.B. Macdonald, “Melâike” md, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, C. 7, s. 661.

⁷ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 9. Baskı, Rehber Yay., Ankara, 1992, s.759.

⁸ Ali Erbaş, *a.g.md*, s.37.

⁹ Ali Erbaş, *Melekler Âlemi*, Nun Yay., İstanbul, 2012, 2. Baskı, s.39.

¹⁰ Erbaş, *a.g.e.*, s. 46; A’râf (7), 12; Sa’d, (38), 76.

¹¹ Bakara, (2), 34; Çalışmamızda geçen âyetler için Kur’an-ı Kerim meâli olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın (Ali Özek vd., Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993) meâli esas alınmıştır.

Hız. Ali, İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd tarafından, buradaki istisnâ edatının, muttasıl olduğu söylenmiştir. İstisna edatı eğer muttasıl olarak kabûl edilirse, İblîs, meleklerden olmaktadır.¹²

Ancak, buradaki istisnâ edatının eğer “Munkatı” olduğu kabul edilirse, o takdirde İblis meleklerden değil cinlerden biri olarak sayılır. Bu görüş, Hasan el-Basrî'ye (v. 110/728) ve Katâde'ye (v.118/736) aittir. Onlar, şeytanın nârdan, meleklerin ise nûrdan yaratıldığını belirtmektedirler.¹³

Farsça'daki melek kelimesinin karşılığı olan ferîşte kelimesi de dilimize geçmiş olup, özellikle şiirde karşımıza çıkmaktadır. Bazen ferîşteh veya ferîştâh şeklinde de kullanılmaktadır.

Edebiyatımızda meleğin nûrdan yaratıldığına inanılır. Diőî veya erkek değildirler. Yemezler, içmezler, uyumazlar. Halleri diğer yaratılmışlara benzemez. İlahi emirlerin gerçekleştirilmesinden sorumludurlar. Allah bunlara kudret vermiştir. Daima tesbih ve zikir içindedirler. Dîvân şiirinde sevgili en çok meleklerle benzetilmiştir.¹⁴

Edebiyatımızda melek kelimesi tamamen İslâm dinine göre de alınmış, diğer inançlar göz önünde bulundurulmamıştır.

Melekler, gece gündüz ibadet edip daima tesbih ve zikirdedirler. Tasavvufî şiirde eğer insan da “Hevâ-yi nefis”i terk eder, gece gündüz zikirle meşgul olursa melek rütbesine ulaşır.¹⁵

Meleklerin en mühim olan tarafları güzellikleridir. Mesela sevgilin güzelliği mevzubahis olunca melek kelimesinden kastedilen umumiyetle Hûri denen varlıklar olacaktır. Şairler padişahları veya devlet büyüklerini övmek isterlerken, semâvî ve masum varlıklar olmaları dolayısıyla melekleri ele almaktadırlar. Övülen kişi, ya bizzat melektir veya melek huyludur ya da melekler yüceliği dolayısıyla onun bulunduğu yeri, sarayını tavaf ederler, saçlarını, kirpiklerini eőişine süpürge yaparlar oraya yüzlerini sürerler.¹⁶

¹² Erbaş, *a.g.e.*, s. 46.

¹³ Erbaş, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 303.

¹⁵ Bial Kemikli, *Sun'ullah-ı Gaybî Dîvâm*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2000, s. 111.

¹⁶ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s.30.

Dîvân şairleri, melek, peri, insan, hûrî kelimeleriyle tenâsüb¹⁷ sanatı yaparlar.¹⁸ Bazen bunlara İblis ve şeytan da eklenebilmektedir.

Edebiyatta, kanatlı olarak tasavvur olunan meleklerin gökyüzünde bulunduğu kabul edilmektedir. Melekût ise melekler âlemdir. Melekler güzellik timsâlidir. Bu sebeple, sevgili ile benzerlik içinde ele alınırlar. Bazen sevgili daha üstün gösterilir; melekler onu hayranlıkla seyrederek. Tasavvufî olarak ifade edilen beyitlerde âşık, kendi mertebesini meleklerin fevkinde görür.¹⁹

2. DİĞER DİNLERDE VE İSLAM DİNİNDE MELEK

2.1. Yahudilik'te Melek

Yahudilikte melek inancı vardır. Başlangıçta hayali, masal kahramanları gibi bir melek düşüncesine sahipken daha sonraları İran ve Hellen düşüncelerinin etkisinde kalarak gökte meleklerin bulunduğu inanmışlardır.²⁰

Melekler, Yahudilikte Tanrı'nın emrinde olan fakat insanlarla kıyaslanmayacak boyutta güçleri olan varlıklardır. Başlıca melekler: Mihael, Gabriel, Uriel ve Refael'dir. Bunlar Tanrı'nın mesajlarını insanlara taşırlarken, Serafim, Keruvim, Hayyot ve Ofanim gibi melekler ise tanrının etrafında dururlar ve onu överler. "Malah Amavet" olarak adlandırılan ölüm meleği ise, Yahudilikte özel bir yere sahiptir. Yahudilikte, melekler erkek ve dişi nitelikler verilir ve her insanın bir iyi, bir de kötü meleği bulunur. Melek kavramı, Yahudi dini şiirinde "Piyutim" melek teması ile işlenir.²¹ Yahudi kutsal metinlerinde meleklerin "Yahova'nın hizmetçileri"²², "Semâvî ordu"²³, "Tanrı'nın elçileri"²⁴ bazen de Tanrının bizzat kendisi²⁵ olarak geçtiğini görmekteyiz.

¹⁷ Tenâsüb sanatı, bir konu üzerinde aralarında çeşitli ilgiler bulunan en az iki sözcük, terim veya deyim bir mısra ya da beyit içinde rastgele, sıralama amacı gütmeyen kullanımdır. Bkz: H. İbrahim Şener, vd, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul, 2008, s. 323.

¹⁸ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 2013, s.39.

¹⁹ Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Dîvânı Tahlili*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1987, s. 59.

²⁰ Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 358.

²¹ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 2001, C. 2, s. 381,382.

²² I. Krallar, 22/19. (Çalışmamızda Eski ve Yeni Ahit tercümelemeleri için, *Kitab-ı Mukaddes*, Mârif-i Umumiye Nezâreti, 1885'i esas aldık.)

²³ Mezmur, 150/6.

²⁴ Daniel, 6/22.

²⁵ Tekvin, 18/12.

Yahudi filozofları meleklerin tabiatı ve görevleri konusunda farklı görüşlere sahiptir. İskenderiyeli Philon onları bedenleşmemiş, akıllı ve ölümsüz ruhlar olarak tavsif etmektedir. Melekler Baba'nın emirlerini çocuklarına, çocukların ihtiyaçlarını da Baba'ya iletmektedir. Yahudi mistisizminde önemli bir yeri olan melekler ceza melekleri, lütuf melekleri, kötülük veya hizmet melekleri gibi gruplara ayrılmıştır.²⁶

Yahudiler, meleklerden bazılarının Allah'ın dostları, bazılarının ise düşmanları olduğunu iddia ederler. Onarla göre Cibrîl düşman, Mikâil ise dosttur.²⁷

2.2. Hristiyanlık'ta Melek

Hristiyanlık'taki melek inancı büyük oranda Yahudiliktekine benzemekte, bu inancın kaynağını Kitâb-ı Mukaddes metinleri ve kilise geleneği oluşturmaktadır. Yeni Ahit'te iyi veya kötü melek ayırımı yapılmakta; iyi meleklerin semada ikamet edip Allah'ı tesbih ettikleri ve O'nun huzurunda buldukları, O'nun ordusunu meydana getirdikleri, oradan yeryüzüne indikleri belirtilmektedir.²⁸ Sınırlı bilgiye sahip olan melekler Tanrı'nın emirlerini insana iletmekte, insana muhafızlık yapmakta, onun kurtuluşunu istemektedirler. Onlar aynı zamanda cezalandırma aracıdır. Rüyada veya uyanırken insan suretinde görünmektedirler. Kendi aralarında sınıflanma mevcuttur. Baş melek Mikael'in yanında tahtlar, hâkimiyetler, riyasetler ve hükümetler olarak adlandırılan gruplar, ayrıca Abaddon denilen cehennem meleği ve tabiat olaylarını sevk ve idare eden melekler vardır.²⁹

Hristiyanlık'ta Cebrâil de bilinmektedir. Nitekim onlar İncil'i gökten indirenin ve Meryem'e müjdeyi verenin Cebrâil olduğuna inanırlar.³⁰

İncillerde meleklerin sık sık belirli şekillerde görünmeleri kendilerine bir beden atfedilmesine sebep olmuştur. Ancak meleklerin insanlara benzer bir bedenlerinin olmadığı kabul edilir. Eski Ahit'te mevcut, "Allah oğulları" diye nitelenen meleklerin insan kızlarıyla evlendikleri³¹ meleklerin ateş veya rüzgârdan

²⁶ Erbaş, *a.g.md.*, s.39.

²⁷ Erbaş, *a.g.e.*, s. 190.

²⁸ Matta, 18/10; Luka, 1/19.

²⁹ Vahiy, 7/1; 9/11.

³⁰ Luka,1/11, 12,14.

³¹ Tekvîn, 6/2.

yaratıldığı³² yönündeki ifadeler sebebiyle onların tamamıyla ruhani olup olmadıkları tartışılmıştır. Bazı kilise babalarının aksine genel olarak meleklerin cinsiyetinin bulunmadığına inanılır. Hangi yolla çoğaldıkları konusunda ise bir bilgi yoktur. İncillerde meleklerin ölümsüz olduğuna³³, imtihana tâbi tutulduklarına³⁴, kendilerine ibadet edilmemesi gerektiğine³⁵, İsa’dan aşağı³⁶, insandan üstün bulduklarına³⁷, farklı şekillerde görülebildiklerine ve kanatlı olarak zikredilmelerinin mecâzi olup bununla Tanrı’nın emirlerini çok çabuk yerine getirmelerinin kastedildiğine³⁸ dair bilgiler vardır.

Meleklerin sayısı konusunda Eski Ahit’te olduğu gibi Yeni Ahit’te de “Binlerce binler” ve “On binlerce on binler” sözleri geçmektedir. Yeni Ahit’te Eski Ahit’te olduğu gibi sadece Michel ve Gabriel adları anılmakta, ancak Rabbin meleği, ölüm meleği, koruyucu melekler, yedi kilisenin melekleri, kendilerinde yedi son belâ olan yedi melek, kendilerine yedi boru verilen yedi melek, iyi ve kötü melekler gibi meleklerden de söz edilmektedir. Görevleri ise genel olarak Tanrı’nın mesajlarını insanlara ulaştırma şeklinde özetlenmektedir.³⁹

2.3. Hinduizm – Budizm ve Caynizm’de Melek

Hinduizm, Caynizm ve Budizm gibi, evreni tek bir güçle açıklayan dinlerde insana vahiy getiren meleklerden ziyâde, cin inancı yaygın biçimde görülür. “Oni”, kötü cinleri Hinduizm’de “Asura” adı verilen cinler, kendileri gibi kutsal iksir “Homa’yı (ya da amrta) elde etmeye çalışan “Deva” adlı tanrıların düşmanındırlar. Ama “Mohini” adlı güzel bir kadın biçiminde, ete bürünen tanrı Vişnu, Deva’ların bu kudret verici içkiye ulaşarak, “Asura”lardan daha güçlü olmasını sağlamıştır. “Rakkaslar”, “Pisnolar” Budizm’de cinler, insanların aydınlanmaya ulaşmasını engellemeye çalışan güçlerdir. “Mara” adlı cin kızları, “Rati”, “Raga” ve “Tanha” Buda’nın aydınlanmaya erişmesine engel olmak istemiştir.⁴⁰

³² Mezmur, 104/4.

³³ Luka, 20/36.

³⁴ Matta, 25/41.

³⁵ Koleseliler’e Mektup, 2/18.

³⁶ Efesliler’e Mektup, 1/22-23.

³⁷ İbrânîler’e Mektup, 2/7.

³⁸ Yuhanna, 14/6-8

³⁹ Erbaş, *a.g.md.* s.39.

⁴⁰ Erbaş, *a.g.e.*, s. 63.

2.4. İslâm'da Melek

İslam âlimleri tarafından “Farklı sûretlere girebilen ve duyularla algılanamayan nûrânî varlıklar” şeklinde tarif edilen melek, Kur’ân-ı Kerîm’de “Elçi Rabbinden kendisine indirilene inandı, mü’minler de. Hepsi Allah’a meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı...”⁴¹ ayrıca “...Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkar ederse uzak bir sapıklığa düşmüş olur.”⁴² âyetleri ile Ebû Hureyre (r.a.)’den rivâyet olunan “Bir gün Rasûlullah (s.a.v.) meydanda oturuyordu. Yanına bir adam geldi ve : - İman nedir? diye sordu. Rasûlullah: -İman Allah’a, meleklerine, Allah’a kavuşmaya, peygamberlerine inanman ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır, cevabını verdi. ...”⁴³ gibi tevâtür derecesine ulaşan hadislerde inanç esasları arasında sayılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de otuz üç surede, yetmiş beş ayette meleklerden bahsedilmektedir. Kur’an-ı Kerim meleklerin gönderiliş gayesini şu ayetle açıklar. “Allah melekleri, kullarından dilediği kimseye, kendinden bir vahiyle, ‘Benden başka Tanrı olmadığına dair (kullarımı) uyarın ve benden korkun’ diye gönderir.”⁴⁴

Suyûtî (v. 1505 m.), meleklerle iman etmiş olmak için;

“1. Onların mevcudiyetini,

2. İnsanlar ve cinler gibi, Allah’ın kulları ve yaratıkları olduğu, ancak mükellefiyetlerini ve me’muriyetlerini, Allah’ın takdir ettiği nisbette gerçekleştirebildiklerini,

3. Allah’ın beşerden dilediği kimselere, meleklerden elçiler gönderdiğini kabul etmek gerekmektedir.”⁴⁵ der.

Yine Kur’an-ı Kerim’ de geçen “Bir zamanlar Rabbin meleklerle ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti de (melekler) “Orada bozgunculuk yapan, kan döken birisini mi halife yapacaksın...”⁴⁶ ayetiyle de Âdem (a.s)’in yaratılışından

⁴¹ Bakara, (2), 285.

⁴² Nisa, (4),136.

⁴³ Buhârî, “ İmân”, 37 (Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, C.1, s.203).

⁴⁴ Nahl, (16),2

⁴⁵ Erbaş, *a.g.e.*, s. 189 ; Suyûtî, *el-Habâik fî ahbâri’l-melâik*, s.8.

⁴⁶ Bakara, (2), 30.

önce mevcut buldukları ve Allah'ın hitabına mazhar olup bizzat onunla konuştukları anlaşılmaktadır. Ayrıca meleklerin yiyip içmedikleri⁴⁷ görevleri icabı iri cüsseli ve güçlü olabildikleri⁴⁸ belirtilmiş, bu güçlerini temsil eden ellere⁴⁹ ve birden fazla kanada⁵⁰ sahip buldukları bildirilmiştir.

Meleklerin görülebilmeleri hususuna gelince, Hz. Peygamber (s.a.v.) melekleri bazen kendi suretlerinde bazen de bir insan suretinde görmüştür. Ama Hz. Peygamber'in dışında hiç kimse meleği asli suretinde görmeye takat getiremez. Peygamberlerin içinde bile pek azı, meleği hakiki suretiyle görebilmiştir.⁵¹ Kur'an-ı Kerimde meleklerle bazen "Resûl"⁵² bazen de "Rusûl"⁵³ kelimeleriyle telmihte bulunmaktadır. Buradan Kuran'ın meleklerle elçi ismini de kullandığını anlamaktayız. Hac suresinde "Allah meleklerden ve insanlardan elçiler seçmiştir"⁵⁴ ifadesi geçmektedir. Kur'an'da ayrıca müşriklerin meleklerle dişilik izafe edişleri ve Allah'ın kızları oldukları yolundaki iddiaları reddedilmiş⁵⁵, akaid literatüründe de onlarda cinsiyet olgusu ve ayırımının bulunmadığı vurgulanmıştır.⁵⁶

Meleklerin ibadetleri konusu ise; Hz. Peygamber (s.a.v.) "Meleklerin Rableri katında saf tuttukları gibi saf tutmaz mısınız? " diyerek namazda saf tutarken meleklerle uymayı tavsiye etmiştir. Rasulullah (s.a.v.) "Melekler ilk safi tamamlarlar ve safları sağlam yaparlar"⁵⁷ buyurmuştur.

Meleklerin yaptığı işler arasında diğer tabiat varlıklarıyla birlikte sürekli Allah'ı yüceltme⁵⁸ ona secde etme, emirlerine âmâde olup onları yerine getirme⁵⁹,

⁴⁷ Hûd, (11), 69-70.

⁴⁸ Necm, (53), 5.

⁴⁹ En'am, (6), 93.

⁵⁰ Fâtır, (35),1.

⁵¹ Hamdi Yazır, *a.g.e.*, C.3, s.1881.

⁵² Meryem, (19), 19.

⁵³ Fatır, (35), 1.

⁵⁴ Hac, (22), 75.

⁵⁵ Saffât, (37), 149-150.

⁵⁶ İslam inancında Melek için bkz: M. Sait Özervarlı, "Melek" *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, s.40.

⁵⁷ Ebû Dâvud, "Salat", 47 (Abdullah Parlıyan, *Sünen-i Ebû Davûd Tercemesi*, Konya Kitapçılık, İstanbul 2007, C. 2 s. 220).

⁵⁸ Arâf, (7), 206.

⁵⁹ Nahl, (16), 49, Tahrîm, (66), 6.

Peygamber’e salât ve selâm getirme⁶⁰, müminler için dua ve istiğfarda bulunma⁶¹ gibi davranışlar sayılmaktadır.⁶²

3. DÖRT BÜYÜK MELEK VE DİĞER MELEKLER

3.1. Cebrâil

Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında Gabriel şeklinde geçer. ‘Güçlü insan’ anlamındaki “geber” ile “Tanrı” manasına gelen “el” kelimelerinden oluşan Gabriel’in Keldânî veya Süryânî menşeli olduğu kabul edilir. Kelime Yunanca ve Latince’ye de aynı şekilde geçmiştir.⁶³

Cebrâil Yahudilik ve Hristiyanlık’ta büyük meleklerden olup Kitâb-ı Mukaddes’te ismi geçen üç melekten biridir. Ahd-i Atik’te verilen bilgilere göre Cebrâil altı meleklerle birlikte Tanrı’nın huzurunda sol tarafta durur, azizlerin duasını O’na iletilir, cennete nezaret eder, birinci semânın hâkimidir; en önemli şefaatçidir. Kötüleri yok eder, şeytanları ateş fırınına atar.⁶⁴ Yahudilik’te Cebrâil, Tanrı’nın buyruklarını yaratıklara bildirip elçilik görevi yapan bir melektir, aynı zamanda adalet ilkesidir.⁶⁵

Ahd-i Cedîd’de ise Cebrâil’den iki defa söz edilir. Bunlardan birinde Hz. Zekeriyâ’ya görünerek ona Tanrı’nın önünde duran Cebrâil olduğunu söylediği ve Hz. Yahyâ’nın doğacağını haber verdiği, diğerinde Hz. Meryem’e görünerek ona Hz. Îsâ’yı müjdelediği anlatılır⁶⁶ Hristiyanlığa göre de Cebrâil, peygamberlere insan şeklinde görünerek Tanrı’dan vahiy getiren büyük bir melektir.⁶⁷

İslâm dininde Cebrâil, Hz. Peygamber’e ilâhî emirleri bildiren vahiy meleğidir ve dört büyük melekten biridir. Arapça’da vahiy meleği değişik kelimelerle ifade edilmekle birlikte en meşhurları Cebrâil, Cebreîl, Cebri, Cibrîn ve Cibrîl’dir.

⁶⁰ Ahzâb, (33), 56.

⁶¹ Mü’min, (40), 7-9.

⁶² M. Sait Özervarlı, *a.g.md.*, s. 40.

⁶³ Cebrail için bkz: Yusuf Şevki Yavuz, “Cebraîl”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993, s. 204.

⁶⁴ Enoch, 9/1, 9/10.

⁶⁵ Daniel, 8/15.

⁶⁶ Luka, 1/11-20.

⁶⁷ Yusuf Şevki Yavuz, *a.g.md.* s.202.

Müslüman dilcilerin çoğu, muhtemelen hadis mecmualarındaki bazı rivayetlere dayanarak Cebrâil'in, "Allah'ın kulu" anlamına gelen İbrânîce asıllı bir kelime olduğunu kabul ederken bazıları da "Allah'ın gücü" demek olan Arapça "ceberûtullah" tamlamasından geldiğini ileri sürmüşlerdir. Cebrâil'in "kuvvet" mânasına gelen "cebr" ile alâkası dikkate alınarak bu anlamı da kapsadığı düşünülebilir. Cebrâil Kur'ân-ı Kerîm de Cibrîl, Rûhu'l-kudüs, Rûhu'l-emîn, Rûh ve Resul şeklinde beş değişik isimle ifade edilir. İlgili âyetlerde belirtildiğine göre Cebrâil karşı konulamayan müthiş bir güce, üstün bir akla ve kesin bilgilere sahiptir; "Arşın sahibi" nezdinde çok itibarlıdır ve meleklerin kendisine mutlaka itaat ettiği şerefli bir elçidir⁶⁸. Hz. Meryem'e normal bir insan şeklinde görünerek Rabbinin elçisi olduğunu ve ona temiz bir erkek çocuğu bağışlamak için geldiğini söylemiş⁶⁹, Hz. İsa doğduktan sonra Allah'ın emriyle ona destek olmuş, Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'i vahyedip öğretmiştir.

Hz. Peygamber onu bir kere "açık ufuk"ta, bir kere de "Sidretü'l-müntehâ"da aslî hüviyetiyle görmüştür. İnkârcılara karşı Hz. Peygamber'in dostu, müminlerin destekleyicisidir.⁷⁰ Ebû Zerr (r.a)' den rivayet olunan hadiste Peygamber (s.a.v.) "Bana Cebrâil gelerek ümmetinden kim Allah'a herhangi bir şeyi ortak kılmadan ölürse cennete girer" müjdesini verdi dedi. Ben (hayretle) "Zina ve hırsızlık yapsa da mı?" diye sordum. "Hırsızlık da etse zina da yapsa" diye cevap verdi...⁷¹ buyurmaktadır. Buna benzer hadislerde Cebrâil Hz. Peygamber'e vahiy getiren, Kur'an'ı öğreten ve değişik konularda hükümler bildiren, Resûl-i Ekrem'e, hatta bazan ashaba insan şeklinde görünen bir melek olarak sık sık anılır. İlgili hadislere göre Cebrâil dünyada ve âhirette Allah ile kulları arasında elçidir. Hem meleklerle hem peygamberlere ilâhî emirleri tebliğ eder, bu sebeple de Allah'la vasıtasız konuşur. Benzer hadis-i şerifler de vardır:

⁶⁸ Necm, (53), 5-6.

⁶⁹ Meryem, (19), 17-19.

⁷⁰ Müslîm, "İman", 280. (Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, İrfan Yay., İstanbul, 2014, C.1, s.242).

⁷¹ Buharî, "Tevhîd", 33. (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 16, s. 7353).

Abdullah b. Mu'az (r.a): “Rasûlullah (s.a.v.), Cibril’i asıl suretinde iken altı yüz kanatlı olarak gördü” demiştir.⁷²

Tirmizi’nin rivâyetinde, Hz. Peygamber: “Cibril’i refref (yeşil kumaş) den bir hulle içinde gördü ki gök ile yeryüzü arasındaki boşluğu doldurmuştu”⁷³ denmektedir.

Hz. Peygamber’in melekleri asli suretinde gördüğüne dair en önemli bilgiler Kur’an-ı Kerim’de yer almaktadır. Mi’rac hâdisesinin anlatıldığı ayetler bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir:

“Andolsun ki, O (sâhibiniz), onu (Cebrâil’i) apaçık ufukta görmüştür”⁷⁴, “Hemen (kendi sûretine girip) doğruldu. O en yüksek ufukta idi. Sonra (Cebrâil, ona) yaklaştı. Derken sarktı (bu sûretle o peygamber) iki yay kadar, yahud daha yakın oldu.”⁷⁵ Ve “Andolsun ki, onu (Cebrâil’i) diğer bir defa da Sidretü’l-müntehâ’nın yanında gördü ki, Cennetü’l-me’vâ onun yanındadır. O, gördüğü zaman Sidre’yi bürüyordu, onu bürümekte olan peygamberin gözü, gördüğünden ağmadı, onu aşmadı da.”⁷⁶

Hadislerde Cebrâil’in zaman zaman güzel bir insan şeklinde, birkaç defa da Dihye b. Halîfe adlı sahâbînin suretinde Hz. Peygamber’e gelerek onu abdest, namaz, kurban, hac gibi ibadetlerin mahiyeti ve uygulama şekilleri hakkında eğittiği, itikadî, fikhî ve ahlâkî konularda açıklamalarda bulunduğu, ashabtan bazılarının da bunların bir kısmına şahit olduğu rivayet edilir.⁷⁷ Hatta Medine’de Hz. Peygamber’in huzurunda otururken görüldüğü yer, daha sonra “Makâm-ı Cibril” diye anılmıştır. Cebrâil özellikle Ramazan aylarında her gece Resûlullah’a gelerek nâzil olan âyetleri baştan sona kadar ondan dinlerdi. Hz. Peygamber’in vefat ettiği yıl bu işi iki defa tekrarlamıştır.⁷⁸ Hz. Peygamber, Cebrâil’in Allah nezdindeki üstün mertebesini dikkate alarak dualarında “Cibril’in Rabbi” ifadesini kullanmış ve bir anlamda

⁷² Müslim, “İman”, 280-282. (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 1, s.243).

⁷³ Tirmizi, “Tefsir sûre” , 6.(Osman Zeki Mollamehmetoğlu, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, Yunus Emre Yay. , İstanbul, t.y. , C. 5, s. 389).

⁷⁴ Tevkîr, (81), 23.

⁷⁵ Necm, (53), 6-9.

⁷⁶ Necm, (53), 13-17.

⁷⁷ Buhari, İman, 37 (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 1, s. 202).

⁷⁸ Buhari, Savm, 7. (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 4, s.1775).

onunla tevessülde bulunmuştur. İslâmî gelenekte Cebrail'in adı anılınca ona salâtu selâm getirmek dinî terbiyenin bir gereği sayılmıştır. Tefsir, hadis şerhi, siyer, tasavvuf, tarih, kelâm, felsefe kitapları vb. İslâmî kaynaklarda Cebrâil'in isimleri, nitelikleri, görevleri, insan şeklinde görünüşü ve üstünlüğü gibi konularda geniş bir literatür oluşmuştur.

İslâmî kaynaklara göre Cebrâil, arşı taşıyan ve “Mukarrebûn” adı verilen meleklerdendir. Emrinde arşın çevresinde bulunan meleklerden bir ordu vardır. Mükemmel bilgilere ve tasavvur edilemeyecek derecede üstün güce sahiptir. Nurdan yaratılmış olup görünüşü son derece güzeldir. Kur'an-ı Kerim'de üç yerde, asıl ismi olan “Cibrîl” kelimesiyle geçer. “Cebrail” kelimesi Kur'an'da olmamasına rağmen, konuşma dilimizde bu melek için en çok kullanılan isimdir.⁷⁹

Rûhu'l-Kudûs Cebrâil'in bir diğer adıdır. Bakara Suresinde, “Meryemoğlu İsa'ya mûcizeler verdik ve onu Rûhü'l-Kudûs ile destekledik”⁸⁰ buyuran Allah, hakkında bu ismi kullanarak, onun, taharetin özü, aslı ve sırrı olduğunu beyan etmiş ve şerefli kılmıştır.⁸¹

Kur'an-ı Kerim'de geçen “(Resûlüm!) Onu (Kur'an), Rûhu'l-Emîn uyarıcılardan olası diye apaçık Arap diliyle senin kalbine indirmiştir”⁸² ayetinden onun bir diğer adının da Rûhu'l-Emîn olduğunu anlıyoruz.

Peygamberimiz (s.a.v.) Cebrâil ilk vahyi getirdikten sonra, Hz. Hatice ile beraber Varaka'ya gittiler. Varaka, Cebrail için “O Musa'ya gelen Nâmûsü'l-Ekber'dir”⁸³ demiştir. Bundan dolayı Cebrâil'in bir diğer adı Nâmûsü'l-Ekber'dir.

Buhârî'de geçen bir hadiste ise Cibrîl şu şekilde anlatılmaktadır. “Allah Teâlâ, bir işi vahyetmek istediği zaman vahiyle konuşur. Bu konuşmadan dolayı, semavâtı bir korku kaplar. Yahut da, Allah'tan bir korku olarak, semavât ehli işittikleri zaman, kendilerinden geçip, baygın olarak Allah'a secde ederler. Başını ilk kaldıran Cibrîl olur. Yüce Allah da, ona dilediği şeyi vahyederek konuşur.”⁸⁴

⁷⁹ Erbaş, *a.g.e.*, s. 255.

⁸⁰ Bakara, (2), 87, 253.

⁸¹ Erbaş, *a.g.e.*, s. 255.

⁸² Şuarâ, (26), 93.

⁸³ A.b. Hanbel, IV,198 (Hüseyin Yıldız vd., *Müsned Ahmed b. Hanbel*, Ocak Yay. , İstanbul 2014, C. 17, s. 254).

⁸⁴ Buhârî, Tevhid, 32.(Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 16, s. 7349).

İslâm filozoflarının Cebrâil’i faal akıl olarak kabul etmeleri ise tamamen Aristocu ve yeni Eflâtuncu felsefelerin bir sonucu olup ilmî ve dinî bir değer taşımayan kozmik akıllar nazariyesine dayanmaktadır.⁸⁵

Mutasavvıflara göre Cebrail, Akl-ı küll’dür.⁸⁶Edebiyatta ve minyatürlerde iki kanatlı olarak tasvir olunur.

3.2. Mikâil

Kur’an’da ismi açıkça zikredilen meleklerdendir. Müslüman müfessir ve dilciler “Mîk” (mika) ve “Îl” kelimelerinden oluşan İbrânîce veya Süryânîce menşeli olduğunu söylemektedirler. Zira “Îl” kelimesi İbranice’de “Allah” isminin karşılığıdır.⁸⁷ Kelimenin mîkâl, mîkâil, mîkeîl, mîkeil, mîkâil, mîkeyîl, mîkâel ve mîkâyîl gibi okunuşları bulunmakta, hatta mîkâyîn şekli de nakledilmektedir.⁸⁸

Okyanus Lugatinde; “Melâike-i erbeadan bir ferîştedir, Subhânehû ve Teâlâ ol ferîşteyi rûy-i zeminde kâin insan ve hayvanın erzakını tahsile müekkil eylemiştir”⁸⁹ şeklinde tarif edilmiştir.

Kitâb-ı Mukaddes’te Mîkâil’in ismi beş yerde geçer. Eski Ahid’te adı anılan iki büyük melekten biri olan Mîkâil, düşmanlarına karşı İsrâiloğulları’na yardıma gelen ve onları esaretten kurtaran, İsrâiloğulları’nın koruyucu meleği, birinci ve büyük reis⁹⁰ olarak; Yeni Ahid’te de İblîs’e karşı çıkan baş melek ve gök ordusunun reisi⁹¹, başında bulunduğu melek ordusu ile İblîs ve şeytan denen büyük ejder ve ordusuna karşı savaşan, onları yenip göklerden yere süren başkumandan olarak geçer. Ayrıca Hz. Mûsâ’nın cesedi hakkında İblîs ile mücadele eden biri olarak takdim edilir.⁹²

Hristiyanlık’ta da Mîkâil (Saint Michel) koruyucu vasfıyla ön plana çıkmaktadır. Ortodoks kilisesinin ikonlarında Mîkâil şerre karşı zaferi sembolize

⁸⁵ Yusuf Şevki Yavuz, *a.g.md.* s.204.

⁸⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.303.

⁸⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C.11, s. 40.

⁸⁸ Mikail için bkz: Lütfullah Cebeci, “Mikail”, *DİA*, XXX, İstanbul, 2005, s.45.

⁸⁹ Asım Efendi, *a.g.e.*, C. 3, s. 351.

⁹⁰ Daniel, 10/13.

⁹¹ Yahuda’nın Mektubu, 9.

⁹² Vahiy, 12/7.

etmek üzere genellikle elindeki kılıcıyla ejderhaya karşı dövüşür şekilde gösterilmektedir. Hristiyan düşüncesinde Mîkâil bütün şer güçlere karşı Hristiyanların koruyucusu, semavî mihmandarların prensi, inançlı canları ölüm vadisinden geçirip ötesindeki hayata götüren kılavuz olarak kabul edilir.⁹³

İslâm inancına göre meleklerin büyüklerinden olan Mîkâil'in ismi hem Kur'an'da hem hadislerde geçmektedir. Bakara Sûresinde "Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e, Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır"⁹⁴ buyrulmaktadır. Rivayete göre bu ayet şu hadise üzerine nazil olmuştur. Hz. Peygamber'e bazı sorular soran bir grup Yahudi bunlara cevap alınca, bu defa kendisine vahyi kimin getirdiğini sormuşlar, Cebrâil cevabını alınca selâmet ve bereket meleği ve kendilerinin koruyucusu Mîkâil'in aksine Cebrâil'i kendilerine düşman bildiklerini, onun felâket ve sefalet meleği olduğunu söylemişlerdir.⁹⁵

Meleklerin çeşitli görevleri vardır. Mîkâil'in görevi olarak rahmet indirdiği, her türlü bitkiyi bitirdiği ifade edilse de Kur'an'da ve güvenilir hadislerde böyle bir bilgiye rastlanmaz. Hz. Peygamber'in, bir hadisinde şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her peygamberin gök ehlinden iki, yer ehlinden iki veziri olur. Benim gök ehlinden vezirlerim Cebrâil ile Mîkâil, yer ehlinden vezirlerim de Ebû Bekir ile Ömer'dir"⁹⁶. Hadislerde Mîkâil genellikle Cebrâil ve İsrâfil ile birlikte zikredilmektedir

3.3. İsrâfil

Kaynaklarda kelimenin menşesine dair kesin bilgi bulunmamakla birlikte İbrânîce'den Arapça'ya girdiği kabul edilir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu meleğin adı geçmemekte, ancak yapacağı görevden söz edilmektedir. İsrâfil, Sûr denilen ve mahiyetini ancak Allah'ın bildiği bir aleti üflemeyle görevlidir.⁹⁷

Zümer Sûresi'nde geçen "Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince,

⁹³ Lütfullah Cebeci, *a.g.md.* s.45.

⁹⁴ Bakara, (2), 98.

⁹⁵ Hamdi Yazır, *a.g.e.*, c.1,429.

⁹⁶ Tirmizî, Menâkıb, 45. (Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. 6, s. 238).

⁹⁷ İsrâfil için bkz: Lütfullah Cebeci, "İsrâfil", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, s.180.

bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar! ”⁹⁸ ayetinde İsrâfil’in Sûr’u iki kere üfleyeceğini anlamaktayız. Bu tür beyanlarda yer alan “üfleme” görevini ifa edecek ve insanları hesap meydanına çağırarak olan meleğin İsrâfil olduğu hususunda İslâm âlimleri görüş birliği içindedir. Bundan dolayı Kur’ân-ı Kerîm’de “Sûr” ve “Nâkûr”dan bahsedilen her âyette zımnen bunları üflemele görevli olan İsrâfil’den de söz edildiği söylenebilir.

İsrâfil’in adının hadislerde açıkça geçtiğini görmekteyiz. Peygamberimiz (s.a.v) “Ey Allah’ım! Ey Cebrâil’in, Mîkâil’in ve İsrâfil’in Rabbi! Ey göklerin ve yerin yaratıcısı! Ey gizlileri ve aşikâre olanları bilen! Kulların arasında ihtilafa düştükleri konularda hüküm verecek olan sensin! İhtilaf edilen hususlarda beni doğruya ve gerçeğe ulaştır. Çünkü sen dilediğini doğru yola ulaştırırsın”⁹⁹ duasında olduğu gibi İsrâfil’in de aralarında olduğu Hamele-i Arş meleklerin adıyla Rabbine dua etmektedir. Yine İsrâfil hadisler de “Melekü’s-sûr”, “Sâhibü’s-sûr” ve “Sâhibü’l-karn” diye tanımlandığı da olmuştur. Bu rivayetlere göre İsrâfil, Allah’ın “Üfle!” emrini beklemektedir. Görevini yaparken sağında Cebrâil, solunda da Mîkâil bulunacaktır.¹⁰⁰ Hadislerde İsrâfil’in de Cebrâil gibi kanatlarının olduğu geçmektedir.

3.4. Azrâil

Kur’an-ı Kerim ve hadislerde adı geçmeyen Azrâil, ölüm meleği yani “Melekü’l-mevt” tabiriyle öne çıkar. Kur’an’da ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu açıkça belirtilmekle birlikte¹⁰¹ bu fiil, her işin gerçek faili olan Allah’a da nisbet edilir.¹⁰²

Yahudilik’te ölüm meleğinin yaratılışın ilk gününde var edildiğine inanılır. Mekânı göklerde olup on iki kanadı vardır. Ölüm anında kılıcını çekmiş olarak kişinin başucuna gelir. O, Mesih tarafından yok edilecektir. Yahudi geleneğine göre ölüm meleği, ruhunu almak üzere Hz. Musâ’ya geldiği zaman Mûsâ onu reddetmiş ve onun ruhu Tanrı tarafından alınmıştır.¹⁰³ Hristiyanlık’taki umumi melek inancı

⁹⁸ Zümer, (39), 68.

⁹⁹ Müslim, “*Salâtü’l-müsâfirîn*” 200 (Sofuoğlu, a.g.e., C. 2, s.419).

¹⁰⁰ A.b. Hanbel, III,73 (Yıldız, a.g.e., C. 17, s. 48).

¹⁰¹ Secde, (32), 11.

¹⁰² Zümer, (39), 42.

¹⁰³ Erbaş, a.g.e., s. 96.

Yahudilik'ten alınmadır. Bu sebeple onlarda da ölüm meleğinin varlığına ve görevlerini ifa edişine Yahudilik'te olduğu gibi inanılmaktadır.¹⁰⁴

Secde Sûresinde “ De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz”¹⁰⁵ buyrulmaktadır. Secde Sûresi ve öteki bazı âyetlerde can almakla görevli melekten tekil sigasıyla bahsedildiği halde diğer âyetlerde¹⁰⁶ çoğul şekliyle (melâike) bahsedilir. Bu sebeple Azrâil'in ruhları almakla görevli melekler topluluğunun reisi olduğunu veya meleklerden yardımcıları bulunduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁷

Kur'ân-ı Kerim'de belirtildiği üzere ölüm melekleri, kötülüklerden korunan müminlerin ruhlarını alırken şefkat ve nezaketle hareket ederler ve kendilerine selâm verirler¹⁰⁸, kötülük işlemek suretiyle kendilerine zulmedenlerin canlarını alırken de yüzlerine ve arkalarına vurarak onlara karşı sert ifadeler kullanırlar.¹⁰⁹

Bu konuyla alakalı başka bir hadiste ise, Hz. Peygamber, ensardan bir adamın başına gelen Ölüm Meleği'ne baktı ve “Ey Ölüm Meleği! Arkadaşımın rûhunu rıfk ile al, çünkü o bir mümindir” buyurdu. Ölüm Meleği, Rasûlüllah'a, “Ey Muhammed! Gönlünü hoş tut, gözün aydın olsun, çünkü ben, her müminin ruhunu rıfk ile alırım. Mü'minlere karşı rıfk içinde davranırım. Bilmiş ol ki, yeryüzünde bulunan her evi, günde beş defa mutlaka kontrol ederim. Onun için, insanların küçüğünü büyüğünü, onlardan iyi bilirim. Allah'a yemin ederim ki, Allah, almamı emretmedikçe, hiçbir ruhun bir parçasını almayı istesem de gücüm yetmez. İnsanları namaz vakitlerinde yoklarım”¹¹⁰sözleriyle onu müjdelemiştir.

3.5. Gilmân

“Çocuk, bıyığı yeni terlemiş genç, hizmetçi” anlamındaki gulâm kelimesinin çoğulu olan “gilmân”, Kur'an literatüründe “Cennet ehlinin emrine verilen ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençler” mânasına gelir.¹¹¹

¹⁰⁴ Erbaş, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁰⁵ Secde, (32), 11.

¹⁰⁶ Enfâl (8), 50; Nahl (16), 32-33.

¹⁰⁷ Azrail için bkz: Ahmet Saim Kılavuz, “Azrail”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 350.

¹⁰⁸ Nahl, (16), 32.

¹⁰⁹ Enfâl, (8), 50.

¹¹⁰ Müslim, Fiten, 110. (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 8, s. 478).

¹¹¹ Gilman için bkz: Yusuf Şevki Yavuz, “Gilman”, *DİA*, İstanbul, 1996, 14, s. 50.

Kur'an da sadece bir yerde geçmektedir. “Hizmetlerine verilmiş, (kabuğunda) saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar.”¹¹² Gılmân hakkında verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Yukarıdaki âyette gılman, “Kabûğunda saklanmış inciler gibi” şeklinde tasvir edilmekte ve müminlerin iman etmiş zürriyetleriyle birlikte cennette mutlu bir hayat sürerken gılmânın da etraflarında dolaşacağı bildirilmektedir. Gılman çeşitli hadislerde sözlük anlamında kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyette geçen “Vildân”ın da¹¹³ gılmânla aynı mânada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Velîd (çocuk) kelimesinin çoğulu olan vildan, her iki âyette de “ebedî” anlamındaki “muhalled” sıfatıyla nitelendirilmiş olup bu sıfat gençlerin fizyolojik değişikliğe uğrayıp yaşlanmaktan korunduğunu ifade etmektedir. Gılmân hakkında müfessirlerce ileri sürülen görüşleri üç noktada toplamak mümkündür.

1. Gılmân müminlerin kendilerinden önce ölen çocuklarıdır. Ergenlik çağına gelmedikleri için mükellef olmayan, sâlih amel işlemedikleri için de cennet nimetlerine hak kazanamayan bu çocuklar mümin olan ebeveynlerinin yanında onlara hizmet etmekle görevlendirilecektir.

2. Kâfirlerin ölen çocukları olup mükellef bulunmadıklarından cehenneme atılmayacak, cennet ehlinin hizmetçileri statüsünde tutulacaktır.

3. Müminler için cennette yaratılan hizmetçilerdir ve çocukken ölenlerle ilgisi yoktur.¹¹⁴

Hz. Peygamber, küçük veya büyük yaşta ölenler dâhil bütün cennet ehlinin otuz yaş civarında olacağını bildirmiştir.¹¹⁵ Hâlbuki gılman, bıyığı yeni terleyen ve on beş yaşını geçmeyen çocuklar veya gençlerdir. Buradan hareketle gılmanın, cennetteki âkıl bâliğ olmamış çocuk hizmetçiler olduğu görüşü zayıflamaktadır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de bu gençler, her türlü aşınma ve kirlenmeden korumak amacıyla kabuğunda saklanırken, buradan çıkarılıp cennet ehlinin etrafına saçılmış incilere benzetilmek suretiyle onların hûrîler gibi özel bir yaratılışa sahip olduklarına işaret edilmiştir.

¹¹² Tûr, (52), 24.

¹¹³ Vakîâ, (56), 17; İnsan, (76), 19.

¹¹⁴ Yusuf Şevki Yavuz, *a.g.md.*, s.50.

¹¹⁵ Tirmizî, Cennet, 12 . (Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. 4, s. 317).

3.6. Koruyucu (Hafaza) Melekler

İslâm'a göre, her ölümlü, daha doğar doğmaz, iki melek tarafında karşılanır. Bunlardan biri sağına, diğeri de soluna yerleşir. Sürekli olarak ona göz kulak olma, bütün hal ve hareketlerini not etme göreviyle yükümlüdürler. Kişi bir iyilik işlediğinde, iyi yolda sebat etsin diye Yüce Allah'a o kul için dua ederler. Eğer bir kötülük işlerse, Yüce Allah'ın, suçu üzerinde merhametini geniş tutması için dua ederler. Hatasından dolayı pişmanlık duyduğunda, onu affetmesi için yalvarırlar.¹¹⁶

Târik suresindeki “Hiçbir nefis (insan) yoktur ki mutlaka onun üzerinde bir koruyucu, bir denetleyici bulunmasın”¹¹⁷ ayetiyle belirtilen koruyucu ve denetleyicilerden murad kulun amellerini, yaptığı iyi ve kötü işlerini tesbit eden hafaza melekleridir.

3.7. Hameletü'l Arş

Bu melekler Allah'ın arşını taşımak için yaratılmışlardır. “Arşı yüklenen, bir de onun etrafında bulunan melekler, Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Müminlerin de bağışlanmasını (şöyle) isterler: “Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır o halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azâbından koru”¹¹⁸ ayeti bunu ifade etmektedir.

Bu meleklerin dört melek olduğu “Gök de yarılr ve artık o gün o, çökmeye yüz tutar. Melekler onun (göğün) etrafındadırlar. O gün Rabbinin arşını bunların da üstünde sekiz melek yüklenir”¹¹⁹ ayetine göre kıyamet günü bu dört meleğe dört daha ilave edilir. Kur'an'daki “Melekler görürsün ki, Rablerini hamd ile tesbih ederek, Arş'ın etrafını kuşatmışlardır. Artık aralarında adaletle hükmolunmuş ve ‘Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamd olsun’ denilmiştir.”¹²⁰ İfadesiyle Arş'ın etrafını kuşatan meleklerle işaret edilmiştir.

Hameletü'l-Arş hadislerde de geçmektedir. Câbir b. Abdillah (r.a)'dan rivayet olduğuna göre, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur. “Hameletü'l-Arş

¹¹⁶ Erbaş, *a.g.e.*, s. 274.

¹¹⁷ Târik, (86), 4.

¹¹⁸ Mü'min, (40), 7.

¹¹⁹ Hakkâ, (69), 16-17.

¹²⁰ Zümer, (39), 75.

meleklerinin birisinden bahsetmeme izin verildi. Onun kulak memesıyla omzunun arasındaki yol yedi yüz senelik yoldur.”¹²¹

3.8. Hârût ve Mârût

Arapça asıllı olmayan Hârût ve Mârût kelimeleri Kur’an’da bir âyette geçmektedir.¹²²

Yahudi literatüründe ki “Ariuk” ve “Mariuk” hikâyeleriyle Hârût-Mârût kıssası arasında hiçbir benzerlik yoktur. İslâmî literatürde Hârût ve Mârût hakkında nakledilen rivayetlerin çoğu, az farkla geç bir yahudi tefsir kitabı olan “*Midraş Avkiföe*”de bulunur. Buradaki rivayet kısaca şöyledir: Tûfandan sonra putperestliğin hâlâ sürmesi Elohim’i kızdırır. Şemhazai (bazı kaynaklarda Azza veya Uzza) ve Azael adında iki melek Tanrı’ya insanı yaratmasının kötü olduğunu söylerler; çünkü insanlar yeryüzünde bozgunculuk yapmışlardır. Bu iki melek, yeryüzüne indiklerinde insanlar arasında Tanrı’nın hükmünü yayacaklarını vaad edince Tanrı onları yeryüzüne gönderir. Dünyaya indikten sonra Şemhazai, Ester (İştâr; bazı rivayetlerde Naamah) adında güzel bir kıza rastlar ve ona âşık olur. Ester, kendisini semâya çıkaracak olan Tanrı’nın adını zikretmeyi öğretilinceye kadar Şemhazai’ye teslim olmayacağını söyler. Bunun üzerine Şemhazai, Tanrı’nın adının nasıl zikredileceğini ona gösterir ve Ester bu ismi zikrederek semaya yükselmeyi başarır. Tanrı kendisine ulaşmak için çaba sarfeden Ester’i mübarek kılar ve onu yıldız haline getirir. Şemhazai ve Azael ise “İnsan kızları” ile evlenirler. Enoch’ta anlatıldığı şekliyle hikâyenin geri kalan kısmına bakılırsa bu melekler insanlara sihir öğretirler. Kökeni çok daha eski rivayetlere uzanan Midraş geleneğindeki bu hikâye, şüphesiz “Tanrı oğullarının insan kızlarıyla olan evliliklerini”¹²³ açıklamaya yöneliktir.¹²⁴

Bu meleklerin özellikleri Kur’an-ı Kerim’de şöyle geçmektedir. “Süleyman’ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların söylediklerine tâbi oldular. Hâlbuki Süleyman kâfir olmadı. (Büyü yapmadı ve ona inanmadı) Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri (büyü ilmini) ve Bâbil’de Hârût ile Mârût’a indirileni öğretiyorlardı.

¹²¹ Ebû Dâvud, Sünne, 18. (Parlıyan, *a.g.e.*, C. 3, s. 518).

¹²² Bakara, (2), 102.

¹²³ Tekvîn, 6/2-4.

¹²⁴ Hârût ve Mârût için bkz: Kürşat Demirci, “Hârût ve Mârût”, *DİA*, XVI, İstanbul, 1997.

Hâlbuki o iki melek herkese: Biz imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız dedikten sonra ancak, sihir ilmini öğretirlerdi.”¹²⁵

Ayetin siyâkından, bu iki meleğin, Allah tarafından, fetret devirlerinden birinde, insanları imtihan için gönderildiği anlaşılmaktadır. Tefsir kitapları bu meleklerle ilgili birçok kıssa zikretmişlerdir. Bu melekler hakkındaki en güvenilir bilgi kaynağı Kur’an-ı Kerim’dir. “Allah, Zühre’ye lânet etti. Çünkü o, Hârût ve Mârût isminde iki meleği fitneye sevketti.” Hadisi sahih değildir. Yine bir başka hadiste “Melekler, “Ey Rabb’imiz! Biz sana, âdemoğullarından daha itaatkâriz” dediler. Allah da: “Öyleyse aranızdan iki melek seçin, onları yeryüzüne indireyim ve bakalım nasıl amel edecekler.” buyurdu. Melekler: ‘Rabbimiz! Hârût ve Mârût’u seçtik’ dediler. Seçilen iki melek yeryüzüne indirildiler ve Zühre yıldızı çok güzel bir kadın şekline getirilerek, onlara gönderildi. Onlar Zühre’ye sahip olmak istediler. Zühre onlara. “Hayır, vallahi şu şirk sözünü söylemezseniz olmaz.” dedi. O iki melek: ‘Allah’a yemin olsun ki, biz kat’iyyen Allah’a şirk koşmayız’ dediler. Zühre gitti ve bir başka zaman bir çocuk getirdi. İki melek yine ona sahip olmak istediler. O bu defa da, “Hayır, vallahi şu çocuğu öldürmediğiniz müddetçe olmaz” dedi. Meleklerin buna cevabı, “Hayır, vallahi biz kesinlikle ona kıymayız” oldu. Zühre gitti ve bir içki kadehiyle döndü. Melekler ona sahip olmaktan vazgeçmemişlerdi. O, ‘Vallahi şu içkiyi içmedikçe olmaz’ dedi. Sonra içkiyi içtiler, sarhoş oldular, ona da sahip oldular, getirdiği çocuğu da öldürdüler. Sarhoşlukları geçince kadın onlara, “Vallahi sarhoş olunca yapmaktan çekindiğiniz her şeyi yaptınız” dedi. Bu iki melek dünya azâbı ile ahiret azâbı arasında, birini seçmek konusunda serbest bırakıldılar. Onlar da dünya azâbını tercih ettiler.”¹²⁶ Fahreddin Razî (v.1210 m.), gibi âlimler bu tür rivayetleri kabul etmemektedirler.

Okyanus Lügatında, kendilerinin iki melek veya iki şeytan olabileceği gibi iki salih kimse de olabileceklerinden söz edilip, akıl ve ruhun iki meleğe, zührenin ise nefs-i emmâreye benzetile geldiği yazılmıştır.¹²⁷

¹²⁵ Bakara (2), 102.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, II, 134. (Yıldız, *a.g.e.*, C. 14, s. 531).

¹²⁷ Asım Efendi, *a.g.e.*, C. 1, s. 327.

3.9. Hazîn, Rıdvân ve Mâlik

Ahirette müminleri selâmlayarak karşılayacak cennet bekçilerine¹²⁸, cehennemlikleri tahkir edip korkutan ve on dokuz grup oldukları açıklanan görevlilere¹²⁹ genel olarak “Hazîn” (çoğulu hazene) adı verilmiştir. Cehennem bekçilerini temsil eden melek bir âyette Mâlik¹³⁰ ismiyle, cennet meleği ise hadislerde Rıdvân ismiyle geçmektedir. Kur’an-ı Kerim’de Rıdvân ismi geçmez. Rıdvân’ın manası Allah’ın rızası demektir. Rıdvânla cennet de kastedilmektedir. Dolayısıyla Rıdvân cennet ile ilgili yani, hûri, gılmân, kevser ve tûbâ gibi terimlerle beraber zikredilmektedir¹³¹ Cehennem görevlileri ayrıca “Zebâni” olarak da adlandırılmıştır.¹³²

Buradan anlaşıldığına göre cehennem meleklerinin reisine “Mâlik” ismi verilmektedir. Ayette geçen azâb içinde olan cehennem ehlinin ona bu isimle hitap etmeleri buna delil teşkil etmektedir. Kâfirler cehennemin bekçisi olan Mâlik’e ayette belirtildiği şeklide seslenerek ölümlerini isterler. Çünkü ölümleri, azab içinde yaşamalarından daha iyidir. Ama Mâlik, buradan hiçbir surette kurtuluş olmadığını bildirir.¹³³

3.10. Hûrî

Hûr kelimesi “Beyaz olmak, beyazlaşmak” anlamındaki “Haver” kökünden sıfat olan havrânın çoğulu olup Türkçe’de tekili için kullanılan “Hûrî” Arapça’da kullanılmamaktadır. Araplar, çölde yaşayan kadınların aksine şehir hanımlarının ten beyazlığını ifade etmek için “Havâriyyât” kelimesini kullanırlar. Haver kökünden türeyen kelimeler çeşitli âyet ve hadislerde bir güzellik unsuru olarak göze nisbet edilmiştir. Arap dilcileri bu durumda kelimenin ne anlama geldiği, yani “Haver” ile ifade edilen göz şeklinin hangi nitelikleri taşıdığı konusunda farklı görüşleri sürmüştür. Genellikle dilciler hûrî için “Beyaz tenli, gözünün beyazı saf, siyahı koyu ve yuvarlak, göz kapakları ince ve nazık” tasvirini yapmışlardır. Bir telakkiye

¹²⁸ Ra’d, (13),23-24; Zümer, (39), 73.

¹²⁹ Zümer, (39),71-72.

¹³⁰ Zuhruf, (43), 77.

¹³¹ Hikmet Atik, *Nakşî Ali Akkirmânî Dîvânı*, Buruciye Yayınları, Sivas, 2007, s. 43.

¹³² Alak, (96), 18.

¹³³ Erbaş, *a.g.e.*, s. 282.

göre hûri ceylan gözlü, yani gözünün tamamı siyah olan demektir ki böylesine insanlarda rastlanmaz.¹³⁴

Okyanus Lügatında; “Gözün beyazının çok beyaz, siyahının çok siyah olması ve bu Âdemoğlu için kullanılmaz, sadece cennet hurîlerinin tavsifine mebnidir” denilmiştir.¹³⁵

Kur’an’da ve bazı hadis metinlerinde hûrîlerin tasviriyle ilgili açıklamalar bulunmakla birlikte, âhiret hayatına dair tasvirler konunun mahiyetini anlatmaktan ziyade genel bir fikir vermektedir. Nitekim bir âyette, müminler için hazırlanan âhiret mutluluğunun dünyada hiç kimse tarafından bilinemeyeceği ifade edilmiş¹³⁶, Hz. Peygamber (s.a.v) de bu mutluluğun dünyada görülüp işitilmeyen ve tasavvur edilemeyen türden olduğunu söylemiştir¹³⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de “Hûr” kelimesi dört âyette geçmekte, bunların üçünde “İri kara gözlüler” anlamındaki “În” kelimesiyle birlikte zikredilmektedir.¹³⁸ Diğer âyette ise “Çadırlarda iskân edilmiş” mânasındaki “Maksûrât” kelimesiyle beraber yer almaktadır¹³⁹ Üç âyette, hûr kullanılmadan “Güzel bakışlarını eşlerinden ayırmayan kadınlar” anlamında “Kâsîrâtü’t-tarf” terkihiyle, bir âyette de “İyi huylu güzel kadınlar” anlamında “Hayrâtün hisân” kelimeleriyle hûriler anlatılmıştır. Bunların dışında hûriler, Nebe’ sûresinde “Göğüsleri yeni oluşmuş yaşıt kızlar”¹⁴⁰ mânasındaki “Kevâib-etrâb” tasviri ile de ifade edilmiştir. Ayetlerde geçen hûrî anlatımları, dünya kadınlarına mahsus özel hallerden ve maddî kirlerden arınmışlık yanında vefasızlık, dik başlılık, kaba söz ve davranışlar gibi kötü huylardan arınmışlığı da içermektedir.¹⁴¹

Kur’an’da hûrîlerin tasviriyle ilgili başka nitelemeler de vardır. Bir âyette hûriler, yüksek değerinden ötürü saklanan ve bir anlamda kiskanılan inciye benzetilirken¹⁴² diğer bir âyette gün yüzü görmemiş ve el değmemiş taze

¹³⁴ Hurî için bkz: Bekir Topaloğlu, ”Hurî”, *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 387.

¹³⁵ Asım Efendi, *a.g.e.*, C. 1, s.830.

¹³⁶ Secde, (32), 19.

¹³⁷ Buharî, Tevhîd, 35 (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 16, s. 7362).

¹³⁸ Duhân, (44), 55; Tûr, (52), 20; Vâkıa, (56), 22.

¹³⁹ Rahman, (55), 72.

¹⁴⁰ Nebe, (78), 33.

¹⁴¹ Bekir Topaloğlu, *a.g.md.*, s. 388.

¹⁴² Vâkıa, (56), 23.

yumurtaya¹⁴³, Rahmân Sûresinde de yakut ile mercana¹⁴⁴ benzetilmiştir. Yine Kur'an'da hûrilerin bâkire oldukları¹⁴⁵ ve cennetteki eşlerinden önce kendilerine ne bir insanın ne de bir cinin dokunduğu¹⁴⁶ ifade edilir. Hûrilerin dünya kadınlarından mı oluşturulacağı yoksa ayrı bir tür olarak mı yaratılacağı hususu âlimler arasında tartışılmıştır. Hasan-ı Basrî (v.728 h.)'ye ve onun fikirlerini benimseyen âlimlere göre de hûriler dünya kadınlarından oluşacaktır. Çünkü mümin erkekler gibi mümin kadınlar da cennetteki nimetlerden yararlanma hakkına sahiptirler. Diğer âlimler ise yeniden yaratılacak dünya kadınlarıyla birlikte ayrı bir tür olarak hûrilerin de bulunacağını ileri sürmüştür. Osmanlı âlimlerinden Yazıcıoğlu Mehmed (v.1451 m.), Ahmed Bîcan (v.1465 m.) ve Eşrefoğlu Rûmî (v. 1469 m.) halkı iyiliklere özendirmek amacıyla kaleme aldıkları eserlerde hûrîlere ait asılsız rivayetlere ve kendi muhayyilelerinin ürünü tasvirlerle birbirine benzer şekilde yer vermişlerdir. Bu tasvirlerle göre hûrî bedeninin alt kısmı miskten, ortası amberden, üst kısmı kâfurdan yahut somutlaşmış nurdan yaratılmıştır. Serçe parmağını gösterse bütün dünyayı aydınlatırdı ve dünyaperestler ona tapardı. Tükürüğünden bir damla denize düşse bütün denizler şeker olurdu. Beş vakit namazı cemaatle kılanlara verilecek hûrilerin sağ yanağında Ebû Bekir, sol yanağında Ömer, alnında Osman, yüzünün alt kısmında Ali, dudaklarında da besmele yazılmıştır. Her hûrinin yetmiş elbisesi olup bunların her biri her an yetmiş renk yansıtır.¹⁴⁷

Hz. Peygamber ile hanımları arasında ortaya çıkan bazı anlaşmazlıklardan Kur'an-ı Kerîm'de söz edilirken eğer peygamber hanımlarını boşayacak olursa Allah'ın kendisine daha hayırlı eşler ihsan edeceği, bunlar arasında dul ve bâkirelerin de bulunabileceği anlatılır.¹⁴⁸ Bazı müfessirler burada sözü edilen duldan Firavun'un karısı Âsiye'nin, bâkireden de Hz. Meryem'in kastedilmiş olabileceğini ve Resûl-i Ekrem'in cennette bunlarla evlenebileceğini bir ihtimal olarak ileri sürerler. Esasen böyle bir anlayış müfessirlerin çoğunluğu tarafından itibar görmemiştir. Âhiret mutluluğunda maddî tatminlerin payı bulunmakla birlikte bunların birinci derecede

¹⁴³ Saffât, (37), 49.

¹⁴⁴ Rahmân, (55), 58.

¹⁴⁵ Vâkıa, (56), 36.

¹⁴⁶ Rahmân, (55), 56.

¹⁴⁷ Bekir Topaloğlu, *a.g.md.*, s. 388-389.

¹⁴⁸ Tahrîm, (66), 5.

bir yer işgal etmediği hususu İslâmî anlayışın özünü oluşturmaktadır. Diğer bazı âhret tasvirleri gibi hûrî konusundaki âyet ve hadislerde de insan topluluklarının sosyal ve kültürel seviyelerinin, estetik ve zevk anlayışlarının, zihin ve hayal kabiliyetlerinin belli ölçüde dikkate alındığını söylemek mümkündür.¹⁴⁹

3.11. Kirâmen Kâtibîn

Sözlükte “Yazan, kayda geçiren” anlamındaki “Kâtib” ile “İyi, dürüst ve değerli” anlamındaki “Kerîm” kelimesinin çoğulundan oluşan “kirâmen kâtibîn” terkibi “değerli yazıcılar” manasına gelir. Kur’an-ı Kerîm’de ceza ve mükâfat günü olarak nitelendirilen kıyametin vukuunu inkâr edenlere hitap edilirken insanların üzerinde yaptıklarını bilen gözetleyicilerin bulunduğu ifade edilir ve bunların Allah’ın nezdinde makbul yazıcılar olduğu belirtilir.¹⁵⁰ Bazı hadis rivayetlerinde ise “El-kirâmü’l-kâtibîn” terkibi de geçmektedir.¹⁵¹ Kur’an’da yazıcı meleklerle atıfta bulunan çeşitli ayetler vardır. Allah’ın insana şah damarından daha yakın olduğu, kişinin sağında ve solunda karşılıklı oturan iki meleğin bulunduğu ve onun ağzından çıkan her sözü meleğin kaydettiği belirtilmektedir.¹⁵² Bütün müfessirler, bu ifadenin sevapları ve günahları yazan iki meleğe işaret ettiğini ittifakla söylemişlerdir.¹⁵³

Ayrıca insanların benimsediği inançların ve işlediği bütün fiillerin tespit edilmiş olup kıyamet gününde yazılı bir belge (kitap) halinde kendilerine sunulacağı¹⁵⁴, bu belgenin cennete gireceklere sağdan, cehenneme gireceklere soldan veya arkadan verileceği bildirilmektedir. Yazılı belgeden bahseden ayetler dolaylı olarak yazıcılara da işaret etmektedir. Müfessirler adı geçen süredeki ayetten hareketle bunların sayısının iki olduğunu, diğer ayetlerde ise bütün insanların yazıcı meleklerine işaret edildiği için çoğul olarak kullanıldığını söylemişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de kaydedici meleklerin kayıtlarını nereye yazdıkları belirtilmemiştir. Kıyamet gününde yazılı belgelerden başka insanın el ve ayak gibi organlarının da

¹⁴⁹ Bekir Topaloğlu, *a.g.md.*, s.390.

¹⁵⁰ İnfitâr, (82), 9-12.

¹⁵¹ Müslim, Zühd, 17 (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 8, s. 525).

¹⁵² Kâf, (50), 16-18.

¹⁵³ Kirâmen Kâtibîn için bkz: İlyas Üzüm, “Kirâmen Kâtibîn”, *DİA*, XXVI, Ankara, 2002, s. 59.

¹⁵⁴ İsrâ, (17), 13,14.

konuşacağını ifade eden âyetler¹⁵⁵ dikkate alındığında bu kaydın insanın fizik yapısı üzerine yapılmış olacağını söylemek mümkün görünmektedir.¹⁵⁶

Hadislerde de bazen doğrudan, bazen yazıcılık fonksiyonlarına atıf yapılarak kirâmen kâtibinden söz edilmektedir. Buhârî’de bulunan bir rivayette Rifâa b. Râfi ez-Zerkî şöyle bir hatırasını anlatmaktadır: “Bir gün, Rasûlüllah’ın arkasında namaz kılıyorduk. Rasûlüllah başını rükûdan kaldırdığı zaman, ‘semiallahû limen hamideh’ dedi. Onun arkasında bir adam ‘Rabbenâ leke’l-hamd hamden kesiran tayyiben mübâreken fihi’ dedi. Selamdan sonra Rasûlüllah, ‘Konuşan kimdi?’ dedi. O adam, ‘bendim’ dedi. Sonra Rasûlüllah (s.a.v.) ‘Bu sözü yazmakta yarış eden otuz melek gördüm’ dedi.”¹⁵⁷

Hesap gününde insanların işledikleri kötülükleri organlarının haber vereceği bildirilmiş, ayrıca kirâmen kâtibinin yazdıklarının şahit olarak yeteceği¹⁵⁸, yazıcı meleklerin kayıtlarının asla zulüm niteliği taşımayacağı¹⁵⁹, kul kötü bir fiil yapmaya niyet ettiğinde onu işlemedikçe Allah’ın meleklerle bunu yazmamalarını, işlediği takdirde ise bir kötülük olarak kaydetmelerini, iyi bir fiile niyet etmesiyle bir sevap, o fiili gerçekleştirmesiyle ondan yedi yüze kadar sevap yazmalarını emrettiği,¹⁶⁰cuma günleri meleklerin camilere gelip giriş sırasına göre insanların alacağı sevapları kaydettikleri¹⁶¹ belirtilmiştir.

İlmi her şeyi kuşattığı halde Allah’ın amelleri yazmak üzere melekleri görevlendirmesinin insanları sorumluluk gerektiren bütün düşünce, söz ve tutumlarında dikkatli olmaya teşvik etmesi, kıyamet günü hesap sırasında dünyada yapılanlarla ilgili somut delillerin bulunması, hakla bâtılın, haklı ile haksızın herkes tarafından belgeleriyle birlikte bilinip ayırt edilmesi gibi hikmetlere bağlı olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶²

¹⁵⁵ Yâsîn, (36), 65.

¹⁵⁶ İlyas Üzüm, *a.g.md.*, s. 60.

¹⁵⁷ Buhârî, Ezân, 126. (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 2, s. 794).

¹⁵⁸ Müslîm, Zühd, 17. (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 8, s.525).

¹⁵⁹ Tirmizî, İmân,17 (Mollamehmetoğlu, *a.g.e.*, C. 4, s. 392).

¹⁶⁰ Buhârî, Tevhîd, 35 (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 16, s. 7362).

¹⁶¹ Buhârî, Cum’a, 30 (Sofuoğlu, *a.g.e.*, C. 2, s. 891).

¹⁶² İlyas Üzüm, *a.g.md.*, s.60.

3.12. Mukarrabîn- Kerrûbiyân

Mukarreb melekler de denilen bu melekler Allah'a yakın olmaları dolayısıyla bu isimi almışlardır. Nisâ Suresinde "Ne Mesih ne de melâiketü'l mukarrubûn Allah'ın kulu olmaktan çekinmezler. Ona kulluktan çekinip büyülenen kimselerin hepsini Allah yakında huzurunda toplayacaktır"¹⁶³ buyrulmaktadır.

Kerrûbiyân diye anılan bu melekler Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil'dir. Bunlara Hamele-i Arş da denilir. Aynı melekler için "İliyyûn" da denilmektedir. Süleyman Uludağ, Kerrûbiyân'ı "Muheymûn" başlığında incelemiş "Daima Hakk'ın güzelliğini temaşa ederek kendilerinden tamamıyla geçmiş olan meleklerdir. Allah'ın Adem'i yarattığını bile bilmemektedirler"¹⁶⁴ şeklinde tarif etmektedir.

3.13. Münker ve Nekîr

Münker-Nekîr meleklerinin isimleri Kuran'da geçmemekle birlikte, hadislerde karşımıza çıkmaktadır. Ebu Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır. "Ölü defnedildiği zaman, ona gök gözlü simsiyah iki melek gelir. Bunlardan birine "Münker" diğerine de "Nekîr" denir. Ölüye : "Bu adam (Rasûlullah) hakkında ne diyorsun" ? diye sorarlar. O da hayatta iken söylemekte olduğu " O Allah'ın kulu ve Rasûlüdür. Allah'tan başka ilah olmadığına Muhammed(s.a.v)'in onun kulu ve Rasûlü olduğuna şahadet ederim" der. Melekler "Biz bunu söylediğini biliyorduk zaten" derler. Sonra kabri yetmiş zira' kadar genişletilir ve aydınlatılır ..." ¹⁶⁵ Ehl-i Sünnet akâid kitaplarında Münker ve Nekîr'in sordukları sorulardan tafsilatıyla bahsedilmektedir.

Münker ve Nekir, mezarda insanları sorguya çekecek olan olan iki melektir. Bu iki melek, insana "Rabbin kim? Kitabın ne? Peygamberin kim? Kıblen neresi? Ne zamandan beri Müslümanısın?" gibi sorular soracaklardır. İman sahipleri cevap verecekler ama günahkârlar ile dinsizlerin dili tutulup cevap veremeyeceklerdir.

¹⁶³ Nisâ, (4), 172.

¹⁶⁴ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012,s.254

¹⁶⁵ Tirmizî, Cenâiz, 70 . (Mollamehmetoğlu, a.g.e., C. 2, s. 251).

Mezar başında yapılan telkinde ölüye bunların cevapları hatırlatılır. Tasavvufta Münker ile Nekir'den maksat, insanın iyi veya kötü amellerinin kalıplara bürünmesidir.¹⁶⁶ Tasavvufî şiirde âşıklar vahdete erişirler, vahdete eren kişiler vuslat diyarına ulaştıklarında kabre girmezler pek tabii kabir hayatına tanık olmayanlar Münker ve Nekir'i de görmeyeceklerdir.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Pala, *a.g.e.*, s. 340.

¹⁶⁷ Bial Kemikli, *Sun 'ullah-ı Gaybî Dîvânı*, M.E. B. Yayınları, İstanbul, 2000, s. 112.

I. BÖLÜM

1. 16, 17 VE 18.YY TÜRK EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ

1.1. 16. yy. Türk Edebiyatının Genel Özellikleri

16. yüzyılda Osmanlı Devleti güçlü padişahların yönetimiyle büyüme ve gelişmesini sürdürerek büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. 16. yüzyıl Osmanlı padişahları II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed'dir.

16. yüzyılda siyasi gelişmelerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin diğer kurumlarında da gelişmeler olmuştur. Osmanlı padişahları bir yandan siyasi yapıyı güçlendirmeye gayret gösterirken, bir yandan da bilimde ve sanatta ilerleme ve yükselme gereğini fark etmişler, bunun gerçekleşmesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Bütün bu gelişmeler sonucu sahip olduğu olağanüstü imkânlar sayesinde zaten her dönemde bilim ve sanat merkezi olan İstanbul, kısa sürede İslam medeniyetinin en önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Özellikle edebiyat ve şiir bu gelişmeler içinde daha da ön plana çıktı. Çünkü padişahlardan başlayarak bütün devlet büyükleri şiire ve edebiyata büyük rağbet gösterdiler. Böylece İstanbul'da başta saray olmak üzere devlet adamlarının konakları şair, yazar ve ilim adamlarının toplandığı birer merkez oldu.¹⁶⁸ Bu yüzyılda şiirde İran şairlerinin etkileri görülmekle birlikte Fuzûlî, Hayâlî, Bâkî gibi Türk şairlerinin örnek alabileceği usta şairler yetişmiştir. 16. yüzyılda şiir tekniğinde ulaşılan başarı ve arûzun kullanılışındaki ustalık dolayısıyla en parlak devrini yaşamıştır. İran şairlerinin şiirlerinde görülmeyen bir incelik ve derinlik elde edilmiştir. Ayrıca Türk şiiri İran şiirinin benzeri olmaktan kurtularak klasik bir Türk şiiri haline gelmiştir. Türk şairleri İslâm kültürü içerisinde eser verirken kendi duyuş ve düşüncelerini, gelenekleri, toplumun yaşayışını, atasözleri, deyimler vb. milli unsurları, sözü edilen ortak İslâmi malzemeyle yoğurmuşlar ve İran şiirinden ayrı bir Türk şiiri yaratmışlardır. 16. yüzyılın şiir dili önceki yüzyıllardan farklı, daha süslü bir dildir. Bu nedenle ağırlaşan şiir dilinin yabancı kelimelerden kurtarılması amacıyla bazı

¹⁶⁸ Mustafa İsen, "Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, C.11, s. 549.

çalışmalar yapılmıştır.¹⁶⁹ Türk Edebiyatına has türlerden biri olan bir şehrin güzellerinden ve güzelliklerinden bahseden şehrengiz bu yüzyılda edebiyatımıza girmiştir.¹⁷⁰

Yine bu yüzyılda tanınmış divan şairleri halk için basit türküler yazmışlar, bunlar saraylardan halk kahvehanelerine kadar her tarafta rağbet görmüştür. Bu yüzyılda tezkirecilik de ön plana çıkmıştır.¹⁷¹ Aşağıda çalışmamızda dîvânlarını tarayacağımız şairlerin kısa hayat hikâyelerine yer vermekteyiz.

1.1.1. Fuzûlî

Doğduğu yıl kesin olarak bilinmemektedir. Bazı şiiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla 15. yy sonlarında doğduğu, altmış yaşlarında iken vefat ettiği söylenebilir. Asıl adı Mehmet, babasının adı Süleyman'dır. Fuzûlî mahlasını Farsça divanının önsözünde bahsettiği üzere kendi isteğiyle almıştır.¹⁷² Abdulkadir Karahan, “Fuzûlî kelimesini yalnız arsız ve boş boğaz anlamında kullanıldığı için değil, bütün ilim ve fenleri nefsinde toplamış mânâsına geldiği ve zamanının bir tanesi olmak yolundaki iç arzusuna da uygun düştüğü için seçmiştir”¹⁷³ demektedir.

Şah İsmail'in Bağdat'ı fethinden sonra Bağdat da yaşamış “*Bengü Bade*” yi hayranlık ifade eden beyitlerle ona ithaf etmiştir. Fuzulî'nin 1527 yılından başlayarak Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te Bağdat'ı fethine kadar geçen sürede nasıl yaşadığı bilinmemektedir.¹⁷⁴ Kanunî'nin Bağdat'ı Osmanlı ülkesine ilhaki dolayısıyla Bağdat ve Kanunî Sultan Süleyman ile ilgili söylediği kaside gerek tarih ve gerek edebî bakımdan büyük değere sahiptir. “*Bağdat Kasidesi*” Sultan Süleyman'a sunulmuş bir manevi tapu değerindedir.¹⁷⁵

Doğup büyüdüğü Bağdat havalisinin geleneklerine uyması doğal olan Fuzûlî, Peygamber'e, ailesine ve oniki imama içten bir sevgiyle bağlıdır. Türkçe, Arapça ve Farsça yazdığı kasidelerde bu kişileri övmüş ve özellikle “*Hadîkatü's-Süadâ*” adlı

¹⁶⁹ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 16. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 150.

¹⁷⁰ İsen, *a.g.m.*, s. 554.

¹⁷¹ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1968, C. 2, s. 296.

¹⁷² Kabaklı, *a.g.e.*, s. 299.

¹⁷³ Abdulkadir Karahan, *Fuzûlî*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, t.y., s. 213.

¹⁷⁴ Fuzulî için bkz: Abdulkadir Karahan, “Fuzûlî”, *DİA*, Ankara, 1996, C. 13, s. 240.

¹⁷⁵ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 7, s. 546.

eserinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in, özellikle de Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesini içten bir bağlılıkla anlatmış, yazdığı bu eserin Türkçe yazılan ilk maktel olduğunu söylemiştir.¹⁷⁶ Fuzûlî diğer nazım şekillerinde olduğu gibi kasîde ve gazellerinde de eşsiz bir şairdir. Dîvânındaki Su, Haçer, Saba, Gül na'tları kasidelerinin en ünlülerindendir.¹⁷⁷ Şair, 1556 tarihinde ölmüştür.

Fuzuli şiir dili olarak Türkçe'ye son derece hâkimdir. Şiirin lüzumsuz kelimelerden sıyrılıp yalın hâle gelmesinde, Fuzûlî önemli bir yere sahiptir.¹⁷⁸ Türkçe ve Farsça divanının yanı sıra 465 beyitlik bir de Arapça divanı vardır.¹⁷⁹

1.1.2. Zâtî

Zâtî, 16. yüzyılın başlarında yaşamış olup, dönemin önde gelen temsilcilerindendir. Balıkesirlidir. Medrese tahsili görmüş, çok istediği şiir sanatında yükselmek için İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da basit bir kitapçı dükkanı açar, dükkanı şiir sevenlerin uğrak bir yeri hâline gelir. Talebesi Bâkî ile de burada tanışmıştır.¹⁸⁰

Asıl adı Satılmış ve mahlası da bunun kısaltılmış şekli olan Satı iken, sonradan mahlasını Zâtî olarak kullanmıştır.¹⁸¹ II. Bayezid'e ıydiye, bahariye ve şitaiye vb. kasideler sunan Zâtî'ye, Bayezid ihsanlarda bulunmuş ve şair dönemin ileri gelen devlet adamlarıyla bu dönemde yakın dostluklar kurmuştur. II. Bayezid'in ölümünden sonra, I. Selim'e de kasideler yazmış, o da karşılığında Zâtî'ye ihsanlarda bulunmuştur.

Çok zengin hayallerle süslediği ve çok düzgün söylediği şiirlere rağmen hizmetinin karşılığını alamamıştır. İstanbul'da 1546'da vefat etmiştir.¹⁸²

Dîvânı, *Ferrûh-nâme*, *Ahmed ü Mahmûd* gibi eserlerinin yanı sıra küçük hacimli birçok risalesi bulunmaktadır.¹⁸³

¹⁷⁶ Şeyma Güngör, *Hadikatü's Süedâ*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1987, s. 52.

¹⁷⁷ İsen, *a.g.m.*, s. 551.

¹⁷⁸ Karahan, *a.g.md.*, s.242.

¹⁷⁹ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 7, s. 548.

¹⁸⁰ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 8, s. 573.

¹⁸¹ Ali Nihad Tarlan, *Zâtî Dîvânı*, İstanbul 1967,C.1,s.9.

¹⁸² Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 8, s. 573.

¹⁸³ Tarlan, *a.g.e.*, s.22.

1.1.3. Hâyâlî

Doğum tarihi bilinmemekle birlikte II. Bayezid döneminde doğduğu bilinmektedir. Asıl adı Mehmed, lakabı Bekâr Memî'dir. Selanik'in kuzey doğusundaki Vardar'da doğmuştur. İlk tahsilini burada yapmıştır.¹⁸⁴ İyi bir medrese tahsili görmediği anlaşılan ve bir süre derbeder bir hayat yaşayan Hayâlî, dönemin devlet adamlarına şiirler yazmış, kasideler sunmuştur. İstanbul'a geldiğinde Defterdar İskender Çelebi'nin dikkatini çeken şair, daha sonra Sadrazam İbrahim Paşa'ya takdim edilir ve zamanla Kanunî Sultan Süleyman'ın nedimleri arasına girer.¹⁸⁵ Kanuni, Hayâlî'yi beğenerek ona ihsanlarda bulunmuş, himayesi altına almış, hatta Bağdat seferi sırasında onu da yanında Bağdat'a götürmüştür.

Vakur ve hakiki bir rind olan şair, kendisi ile uğraşan rakiplerine cevap vermeye tenezzül etmemiştir. İranlı şair Hafız'a gazellerindeki lezzet dolayısıyla benzetilen şair, Hafız-ı Rûm diye de vasıflandırılmıştır.¹⁸⁶ Hayâlî'nin son yıllarına dair fazla bilgimiz yoktur. Edirne'de vefat etmiştir. (1556-57 m.). Dîvânından başka eseri bilinmemektedir.¹⁸⁷

1.1.4. Bâkî

1526 yılında İstanbul'da doğmuştur. İyi bir tahsil gören Bâkî, döneminde İstanbul'un en tanınmış hocalarından olan ve "Ahaveyn" lakabıyla ünlü Karamanî Mehmed ve Ahmed Efendiler'den ders almıştır. Hocası Karamanlı Mehmet Efendi hakkında söylemiş olduğu "*Sünbül Kasidesi*" ününün daha da fazla artmasını sağladı. 1555 yılında Nahçıvan seferinden dönen Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu altmış beyitlik kasidesinde üç yıldır medrese köşelerinde yatıp kalktığından söz ederek Sultan'ın yardım ve ihsanlarını ister. Bâkî, Kanûnî'nin takdir ve iltifatlarına ilk defa bu kasideyle mazhar olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, Bâkî gibi bir şairin medrese köşelerinde kalmasını istemediği için bir hatt-ı hümayun ile kendi hazinesinden ödenmek üzere, onu otuz akçalık Silivri'de Piri Paşa Medresesi'ne tayin etti.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 16.

¹⁸⁵ Kurnaz, *a.g.e.*, s.18.

¹⁸⁶ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 8, s. 574.

¹⁸⁷ Kurnaz, *a.g.e.*, s.18

¹⁸⁸ Bâkî bkz., Sabahattin Küçük, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, C. 11, s. 723-724.

Bâkî, döneminde ünlü Sokulu Mehmed Paşa'nın himayesini de kazanmış ve ondan ilgi görmüştür. 1565 yılında hac farızası için Hicaz'a giden Bâkî'nin babası orada ölür. Bâkî'yi babasının ölümü çok etkiler. Bir yıl sonra, yani 1566'da Kanuni'nin ölümü büyük şairi daha çok üzmüş ve bu iki büyük üzüntü şaire ünlü "*Kanuni Mersiyesi*"ni yazdırmıştır. 1600 m. tarihinde ölmüştür. Bâkî, dört padişah dönemini yaşamış ve döneminde "Sultanü'ş-Şu'ara" ünvanını almıştır.¹⁸⁹

Bâkî zevk ve eğlenceye düşkün rind bir şairdir. Ona göre insan ömrü gül mevsimi gibi kısacıktır, ömrü safa ile geçirmelidir. Bu yönüyle de İranlı şair Ömer Hayyâm'a benzetilir. Dîvânının yanı sıra *Fezâilü'l cihâd* ve *Fezâil-i Mekke* adlı eserleri vardır.¹⁹⁰

1.1.5. Bağdatlı Rûhî

Rûhî'nin doğum tarihi belli değildir. Asıl adı Osman'dır. "Bağdadî" diye ün yapmıştır. Şiirlerinden anlaşıldığına göre Rûhî birçok paşaların maiyetinde bulunmuş onlara ve diğer devlet büyüklerine kasideler sunmuş ve onlarla birlikte savaşlara iştirak etmiştir. Rûhî, Necef'te, Kerbela'da, Şam'da hatta Erzurum'da bulunmuş 1602- 1604 yılları arasında Şam kadısı olan Azmîzâde Hâletî (v.1631 m.) ile de yakından görüşmüş onun himayesini kazanmıştır¹⁹¹

"Bağdatlı Rûhî ne Hurûfî ne Bektaşî ne de Mevlevî, ancak vahdet-i vücuda inanmış kendisini tamamen tasavvufa vermeyerek şiirinde tasavvufu bir malzeme olarak kullanmış, daha çok kalenderce şiirler söylemiş derviş gönüllü bir şairdir."¹⁹² Ruhi 1605 veya 1606 yılında Şam'da vefat etmiştir.

Lisanının sadeliği, halka ait kelime ve tabirleri zevkle kullanışı, halk şairlerinin üslubunu andırır. Şiirlerinde sanat gösterme endişesini ikinci plana bırakmıştır. Irak ve Şam bölgelerindeki idarî ve ictimâî hayatı anlattığı on yedi bend halinde kaleme aldığı *Terkib-i Bend*'i çok meşhurdur.¹⁹³

¹⁸⁹ Mengi, *a.g.e.*, s. 171-172.

¹⁹⁰ Küçük, *a.g.m.*, s.727.

¹⁹¹ Coşkun Ak, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, Uludağ Üniversitesi Yay. , Bursa, 2001, C.1, s. 13.

¹⁹² Ak, *a.g.e.*, C. 1, s. 22.

¹⁹³ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 18, s. 580.

1.1.6. Muhibbî

Muhibbî mahlasıyla şiir yazan Kanuni Sultan Süleyman onuncu Osmanlı padişahı olup, 1495 yılında doğmuştur. Annesi Hafsa sultandır. Çocukluk dönemi Trabzon'da geçen Kanunî ilk tahsilini burada yapmıştır. Babasının padişah olmasıyla birlikte İstanbul'a çağırılan Kanûnî, Saruhan sancakbeyi sıfatıyla Manisa'ya gönderilir. Yavuz Sultan Selim Han'ın Çaldıran ve Mısır seferleri sırasında tahta vekâlet eder. Yavuz Sultan Selim Han'ın vefatı üzerine Manisa'dan İstanbul'a gelir ve Padişah olur. (1520 m.)¹⁹⁴ Kırk altı yıl padişahlık yapmıştır. Osmanlı'nın II. Murad, Fatih, II. Bayezid ve Yavuz Selim'den sonra beşinci şair padişahıdır.

Kanûnî, 1566 Sigetvar seferinde vefat eder. Sokullu Mehmet Paşa, kalenin feth edilmesine kadar padişahın ölümünü ordudan gizler. Cenaze töreni İstanbul'da kendi adına yaptırdığı Süleymaniye Camii'nde yapılır. Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin kıldırıldığı cenaze namazını müteakip caminin külliyesinde bulunan türbesine defnedilir.¹⁹⁵

Kendisinin şair olması ve şiire önem vermesinden dolayı, himayesinde bulunan dönemin önemli şairleri kendisine Süleymannâmeler yazmışlardır. Süleymannâme, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatını konu edinip onun dönemindeki belli başlı olayları anlatan manzûm ve mensûr eserlere verilen addır. Süleymannâmelerin kaynağı Selimnâmelerdir.¹⁹⁶

Yorulmak bilmez bir savaş azmi ve gayreti içinde hem kahraman hem de ince duygulu bir şairdir. Bir gazeli içerisinde geçen;

*Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi*

matla' beyti Türk halk diline yayılarak bir atasözü değeri kazanmıştır.¹⁹⁷

Kanuni Sultan Süleyman'ın Türkçe Dîvânının yanında Farsça bir dîvânı da bulunmaktadır.

¹⁹⁴ Orhan Yavuz vd., Muhibbî Dîvânı, Palet Yay., Konya, 2014, s. 11.

¹⁹⁵ Yavuz, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁹⁶ İsen, *a.g.m.*, s. 550.

¹⁹⁷ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 8, s. 568.

1.2. 17. yy. Türk Edebiyatının Genel Özellikleri

17. asırda içtimâî ve idârî hayat gerilediği hâlde, Osmanlı imparatorluğu sahasında kültür, sanat ve edebiyat hayâtı, alıştığı yükselişe devam etmiştir.¹⁹⁸

Yüzyılın ilk yarısında edebiyat üstünlüğünü korumuştur. Yüzyılın ilk yarısında kasidede Nef 'î, gazelde Şeyhülislâm Yahya, Neşâtî, Nâ'îli yalnızca kendi dönemlerinde değil, daha sonraki yüzyıllarda da diğer şairlere üstat olma vasıflarını sürdürmüşlerdir. Yüzyılın ikinci yarısında ise edebiyatta durgunluk görülür. Nâ'îli ve Neşâtî'den sonra 18. yüzyıldaki Lale Devri'ne kadar büyük şair yetişmemiştir. Bir önceki yüzyılda Bâkî'nin şiirinde görünen ve yaşanan dönemin edebiyata aksi olan yücelik ve ihtişam bu yüzyılın başında Nef'î'de tekrarlanmış, asrın ikinci yarısından sonra aynı derecede hissedilmemiştir.¹⁹⁹ İkinci dönem şairleri arasında yalnızca Nâbî, usta şair olarak Dîvân edebiyatındaki yerini almıştır.

Bu yüzyılda "Sebk-i Hindî" denilen bir edebi cereyan, daha doğrusu bir edebi üslûp İran edebiyatında revaçtadır. Tarz İran'da doğmuş, Hindistan'da gelişmiş daha çok Hindistan, Afganistan ve Türk edebiyatlarında kullanılmıştır. Akım, İran'da Safevîler devrinde ağır taassup havasından bunalan ve Hindistan'a gitmek zorunda kalan şairler tarafından meydana getirilmiştir. Sebk-i Hindî şiirin dayandığı iki temel unsur olan söz ve manadan ikincisine ağırlık verilmesi sonucu doğmuştur. Izdırap tarzın en önemli konusudur.²⁰⁰ Nef'î, Nâbî ve Nâ'îli yüzyılın ileri gelen şairleridir. Bunlardan başka, Nâdirî, Fâsîh, Riyâzî, Sâbit ve Fehim bu yüzyılda dîvân şiirine hareket veren simâlardır.

1.2.1. Nef'î

Nef'î, Erzurum'un Hasankale kasabasında doğmuştur. Doğduğu tarih hakkında bilgi olmayan bu şâirin XVI. asrın ikinci yarısı ortalarında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Nef'î'nin asıl ismi Ömer'dir. Bu isim, şairin Sünnî bir aileye mensup olduğunu belirtmektedir.

¹⁹⁸ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 9, s. 649.

¹⁹⁹ İsen, *a.g.m.*, s. 562.

²⁰⁰ İsen, *a.g.m.*, s.564.

Nefî'nin çocukluğu ve gençliği hakkında bilgimiz kâfi değildir. Ancak onun iyi bir tahsil gördüğü, kuvvetli bir Türk-İran şiir kültürü elde ederek yetiştiği meydandadır.

Önce “Zârrî” mahlâsıyla şiirler yazdığı rivâyete edilen Nefî'ye, Nefî mahlâsını meşhur tarihçi Gelibolulu Âlî vermiştir.²⁰¹

I.Ahmet'in ilk Saltanat yıllarında İstanbul'a giden Nefî sadrazam tarafından Sultan Ahmet'e tanıtılmıştır. Nefî sunduğu kasideler ile kısa zamanda Sultan'ın iltifatını kazanarak yakınları arasına girmiş ve ilk olarak Dîvân-ı Hümâyun'da maden mukâtaacılığı görevine getirilmiştir. 30 yıl kadar bir süre de İstanbul'da yaşamıştır. Gerek kendi çağında, gerekse kendinden sonraki dönemlerde yazılmış bütün kaynaklar Nefî'nin kaside üstadı olduğu hususunda birleşmektedirler. Kasidelerinde çok güzel tabiat tasvirleri yapmıştır.²⁰² Dört padişah döneminde yaşayan Nefî IV. Murat devrinde sanatının ve şöhretinin zirvesine ulaştı. Yazdığı rencide edici hicivler yakın çevresiyle ilişkilerini bozdu. Hırçın kişiliği ve davranışları, özellikle sınır tanımayan yergileri, gözden düşmesine ve devlet adamlarının hedefi durumuna gelmesine yol açtı. Nefî'nin “*Sihâm-ı Kaza*” adlı hiciv mecmuası, kaside, terkîb-i bend, mesnevî ve daha çok kıt'a nazım şekillerinden meydana gelmiştir. Bunların büyük bir kısmı öfkeyle yazılmış, çirkin hatta ağır ifadelerdir. Ancak bunların arasında yer yer ince nüktelerle söylenmiş zarif hicivlerine de rastlanır.²⁰³

Nihayet IV. Murat ona hiciv yazmayı yasakladı ve onu görevinden azletti. Ölümü hakkında çeşitli rivayetler vardır. Kâtip Çelebi (v. 1657m.)'ye göre 1635 yılında boğularak öldürülmüştür.²⁰⁴

Kendisini Hâfız'dan üstün gören ve ancak Hâkanî ile denk olmayı kabul eden Nefî'nin böyle söyleyişleri sadece mübalağalı bir tezahür değil biraz da kendi sanatına inanışın ifadesi idi. Nefî gerçekten Osmanlı-Türk kasideciliğine bir canlılık ve heybet getirmiş ve Türk dîvân şiirinin en heybetli kasidelerini söylemeye muvaffak olmuştur.²⁰⁵

²⁰¹ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 9, s. 653-654.

²⁰² Recep Toparlı, “Kaside Şâiri Nefî”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Haziran 1985, S. 140, s. 29.

²⁰³ Turgut Karabey, “Nefî'de Hiciv”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Haziran 1985, S. 140, s. 27.

²⁰⁴ Nefî için bkz. Metin Akkuş, “Nefî”, *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 523.

²⁰⁵ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 9, s. 651.

Mevlana Celaleddin-i Rûmî için bir şiir kaleme alması Mevlevî olabileceğini düşündürmektedir. Şiirinde sanatlı ifade endişesi yoktur. Kelime oyunları yerine ahenk ve musikîye önem verir. Türkçe Dîvânının yanı sıra hicivlerinin yer aldığı “*Sihâm-ı Kazâ*” adlı eseri önemli eserlerindedir.²⁰⁶

1.2.2. Şeyhülislâm Yahya

17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Şeyhülislâm Yahya yüzyılın önde gelen şairlerindedir. 1552 m. yılında doğmuştur. İyi bir tahsil hayatından sonra 27 yaşında ilmiye mesleğine giren Yahya Efendi, müderris, kadı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunduktan sonra üç defa da şeyhülislamlık yapmıştır. Gerek kişiliği gerekse şiirde gösterdiği ustalıklı başta dönemin padişahı IV. Murad olmak üzere çevresinden büyük saygı görmüştür.²⁰⁷ IV. Murad’la birlikte Revan ve Bağdat seferlerine katılmıştır. Sultanla birlikte şiir söyler, IV. Murad da kendi yazdığı şiirlere Şeyhülislam Yahya’dan nazire yazmasını isterdi.²⁰⁸ Yahya, IV. Murad’a yazdığı bir methiye dışında kaside yazmamış ancak, kendisine bir devlet büyüğü olarak kasideler sunulmuştur. IV. Murad’ın vefatından sonra tahta geçen Sultan İbrahim döneminde gereken ilgiyi göremeyen Yahya, Kösem Sultan’ın iftiralarıyla sık sık padişah tarafından azarlanınca sağlığı bozuldu ve 1644 m. yılında hayata gözlerini yumdu.²⁰⁹ Bir gazel şairi olarak şiirlerinin konusu çoğunlukla aşk, doğa ve rindliktir. Rindâne ve âşıkane konulu gazelleri İstanbul Türkçesinin en güzel örnekleri arasındadır. Nedîm de Dîvânında gazel söylemede Bâkî ve Yahya’yı beğendiğini söylemektedir. En önemli eseri Dîvânıdır.²¹⁰

1.2.3. Nâ’ilî

17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Nâ’ilî, Nâ’ilî-i Kadîm diye de tanınır. Hayatı hakkında bilinenler azdır. İstanbulludur. Asıl adı Mustafa’dır. Doğum yılı belli olmamakla birlikte, kasidelerinin incelenmesinden 1608-1611 yılları arasında doğmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ne derecede bir öğrenim gördüğü de belli değildir.

²⁰⁶ Akkuş, *a.g.md.*, s.524.

²⁰⁷ İsen, *a.g.m.*, s. 563.

²⁰⁸ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, Fas.: 9, s. 662.

²⁰⁹ Hasan Kavruk, *Şeyhülislam Yahya Dîvânı*, M.E.B. Yay., Ankara, 2001, s. 16.

²¹⁰ Mengi, *a.g.e.*, s. 192.

Fakat şairlerinin şöylece bir gözden geçirilmesi bile çok iyi yetişmiş, ileri düzeyde bir bilgi, kültür ve olgunluk sahibi olduğunu anlamaya yeterlidir. Hayatını bir düzene sokabilmek için padişahı başlatarak sadrâzam, şeyhülislam, vezir, defterdar gibi devletin ileri gelenlerine kasideler sunmuş, onların yardımlarını beklemiştir.²¹¹

Nâ'îlî öncelikle bir gazel şairidir. Bu alanda Fehîm-i Kadîm'den etkilendiği ve İzzetî Mehmed Efendi ile Mustafa Sâmî Bey'i etkilediği bilinir. Konularını dış dünya yerine geniş hayal dünyasından alır. Hayallerini ifade ederken soyut unsurları kullandığından şairlerinin ilk bakışta anlaşılması zordur. Onun şairlerinde devrindeki üzücü olayların hassas rûhunda meydana getirdiği üzüntüleri, maddî sıkıntıları, kadrinin bilinmeyişi, yer yer dünya nimetlerinden kopamamanın çırpınısını ve aşkın hüznünü görmek mümkündür.²¹²

Şairin şairlerinde kullandığı mahlası Nâ'îlî'dir. Edebiyat tarihimizde Nâ'îlî üzerinde ilk çalışmayı yapan Müstecâbî-zâde İsmet Bey (v. 1917), 1253 h. yılında Kahire'de basılan Nâ'îlî Dîvânının sonuna yanlışlıkla giren Tarzî'nin beş gazeline bakarak şairin önce Tarzî mahlasını kullandığını, daha sonra Nâ'îlî mahlasını aldığını söylemiştir. Bu gazeller aynı devir şairlerinden Tarzî'nin Nâ'îlî'ye söylediği nazirelerdir ve şairde bir mahlas değişikliği olmamıştır.²¹³

Şair hayatının sonlarında devrin sadrazamını hiddetlendirecek bir hareket yapmış veya bir iftiraya uğramış, bu yüzden İstanbul'dan Edirne'ye sürülmüştür. Hayatının sonunda sürgünden kurtulan şair İstanbul'a dönmüş, 1666 m.'de İstanbul'da ölmüştür.²¹⁴

1.2.4. Neşâtî

Neşâtî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. 17. yüzyılın başlarında doğduğu tahmin edilmektedir. Edirneli olup asıl adı Ahmet'tir. Genç yaşta çeşitli ilimleri öğrendiği ve aynı zamanda şeyhi olan Gelibolu Mevlevihâne'si postnişini Ağazâde Mehmet Dede'den çok istifade ettiği bilinmektedir. Neşâtî şeyhinin vefatından sonra seyahate çıkarak bir müddet Konya ve İstanbul'da kalıp tekrar Edirne'ye döndü.

²¹¹ Haluk İpekten, *Nailî Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1990, s. 11.

²¹² Ayşegül Mine Yeşiloğlu, "Nâilî", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 315.

²¹³ İpekten, *a.g.e.*, s.13.

²¹⁴ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 9, s. 663.

1670 yılında Edirne Mevlevihane'si Şeyhliğine tayin edildi. Burada dört yıl şeyhlik yaptı. Bu görevde iken vefat edip Muradiye Camii haziresine defnedildi.²¹⁵

Neşâtî yüzyılın gazel ustalarındandır. Kaside de yazmış olmakla birlikte, esas ününü gazelleriyle kazanmıştır. Kasidelerinde Nef'î'nin etkisi görülür.²¹⁶ Bir Mevlevî şeyhi olmasına, Mevlana Celaleddin-i Rûmî için şiirler yazmasına rağmen bağlı bulunduğu tarikatın ve genel anlamda tasavvufun belirgin bir anlatımına rastlanmaz. Hatta onun klasik manada mutasavvıf bir şair olmadığı, tasavvufun mecazlarından yararlandığı ifade edilmektedir.²¹⁷ Dîvânı dışında “*Hilye-i Enbiya*” ve “*Edirne Şehrengizi*” onun önemli eserleri arasında sayılabilir.

1.2.5. Nâbî

17. yüzyılın ikinci yarısında yetişmiş şairlerin en ünlüsüdür. Nâbî'nin asıl adı Yûsuf'dur. XVII. asır ortalarına doğru Urfa'da doğmuştur. Şairin Hacı Gaffarzâde ailesine mensup olduğu ve bu aile içinde öteden beri ilim adamları yetiştiği biliniyor.

Nâbî gençliğinde arzuhâlcilikle geçinmiştir. Yazdığı dilekçelerle Urfa Valisinin dikkatini çekmiş, vali Nâbî'ye kabiliyetini geliştirmek için İstanbul'a gitmesini tavsiye etmiştir.²¹⁸ Nabi'nin İstanbul'a gelişi sırasında IV. Mehmet başa geçmiştir. Birçok özelliği ile dikkati çeken Nâbî, önce Musâhib Mustafa Paşa'ya intisap eder. Nâbî, Musâhib Mustafa Paşa'nın Dîvân Kâtibi olduktan sonra, IV. Mehmet'in av gezmelerine davet edilir. 1671 de yapılan Lehistan seferine de katılan Nâbî “*Fetih- nâme-i Kamaniçe*” adlı bir eser yazar. 1678 yılında hacca gider. Hac dönüşü “*Tuhfetü'l-Harameyn*” adlı eserini kaleme alır.²¹⁹ Döndükten sonra, yine hâmîsi Mustafa Paşa ile Mora'da bulunmuş; Paşa'nın ölümü üzerine Halep'e çekilerek ömrünün 25 yıl gibi mühim bir zamanını burada geçirmiştir. *Hayriye* ve *Hayrâbâd* gibi tanınmış mesnevîlerini de Halep'de yazmıştır.

²¹⁵ Neşâtî için bkz. Bayram Ali Kaya, “Neşâtî”, *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007, s. 18.

²¹⁶ Mengi, *a.g.e.*, s. 210.

²¹⁷ Kaya, *a.g.md.*, s.18-19.

²¹⁸ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 9, s. 670.

²¹⁹ Ali Fuat Bilkan, *Nabî Dîvânı*, Akçağ Yay.,2. Baskı, Ankara, 2011, C. 1, s. 12.

Şairin tekrar İstanbul'a gelişi Baltacı Mehmed Paşa'nın ikinci defa sadrazam olduğu 1710 yılındadır. Bu sadrazamın yakın alâkasını ve himâyesini gören Nâbî artık ihtiyarlamış bulunuyordu. Nitekim İstanbul'da iki yıl daha yaşayabilmiş ve 1712'de vefat etmiş, Üsküdar'da Karaca Ahmed Mezarlığı'na gömülmüştür.²²⁰

Nâbî'nin edebi kişiliğini ortaya koyan ve ona ün kazandıran en önemli eserleri manzum eserleridir. Manzum eserlerinden de onun görüşlerini yansıtan ünlü eseri *Türkçe Dîvânı*'yla, *Hayriyye*'dir. Nâbî, birtakım söz sanatlarıyla süslemeden, fikri fikir olarak söylemek yolunu seçmiş ve bunda dikkate değer bir başarı göstermiştir. Onun bu tutumu, şiirde bir inkılâp sayılmış ve bu şairin yolunda yürüyen daha başka şairler yetişmiştir. Edebiyatımızda onun tarzı Nâbî Mektebi olarak kabul görmüştür.²²¹

Şeyh Galib dışında Şinâsî'ye kadar gelen belli başlı klasik şairler de Nâbî'nin etkisinde kalmışlardır. Ayrıca Sebki Hindînin en başarılı temsilcilerinden biri olarak kişiliğini ve sanat kudretini koruyabilen şairlerin de en önemlilerindendir.²²²

Hayrî-nâme, Tercüme-i Hadis-i Erbâ'in, Hayrâbâd, Sûr-nâme, Fetih-nâme-i Kamaniçe, Tuhfetü'l Harameyn, Zeyl-i Siyer-i Veysî, Münşeât onun dîvânı dışındaki eserleridir.

1.2.6. Niyâzî-i Mısırî

1027'de (9 Mart 1618) Malatya'nın Aspozi kasabasında doğdu. Asıl adı Mehmed'dir. Şiirlerinde, ilim tahsili için bir süre Mısır'da kaldığından "Mısırî" mahlasıyla "Niyâzî" mahlasını kullanmış, bu ikisinin birleşiminden meydana gelen Niyâzî-i Mısırî, Mısırî Niyâzî ve Şeyh Mısırî diye tanınmıştır. Niyâzî gençlik yıllarındaki tahsili sırasında sûfilere muhalif olduğunu, meclislerine gitmediğini, ancak zamanla bu görüşünün değiştiğini ve bir Halvetî şeyhine intisap ettiğini söyler. 1050'de (1640) Kahire'ye gidip Ezher medreselerinde ilim tahsiline başlamıştır.²²³

²²⁰ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 9, s. 670.

²²¹ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 9, s. 670.

²²² Abdulkadir Karahan, "Nâbî", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 259.

²²³ Niyâzî Mısırî için bkz. Mustafa Aşkar, "Niyâzî Mısırî", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007, s. 166.

Mısır, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerini dolaşıp 1056'da (1646 m.) İstanbul'a gitti. Aynı yıl İstanbul'dan ayrılıp Anadolu şehirlerini dolaşmaya başladı.²²⁴ Tasavvuf terbiyesini, şeyhi Ümmî Sinan'dan Elmalı'da aldı ve şeyhi tarafından hilafet vazifesi ile Uşak'a gönderildi.²²⁵

İstanbul'da başlayıp yayılan Kadızadeliler hareketinin etkisiyle aleyhinde bazı dedikodular çıkınca 1072 (1661 m.) yılı başlarında bölgeden ayrılarak birkaç müridiyle birlikte Bursa'ya yerleşti. Bu yıllarda Hacı Mustafa adlı müridinin kız kardeşiyle evlendi. Anadolu'nun bazı şehirlerinde sürgün hayatı yaşadı. On beş yıla yakın sürgün hayatı yaşadıkdan sonra II. Ahmed'in fermanıyla istediği yere gitmesine izin verilince tekrar Bursa'ya döndü Fakat kısa bir süre sonra yeniçerilerin etkisiyle otuz kadar müridiyle birlikte tekrar Limni'ye gönderilen Niyazî-i Mısırî ertesini burada vefat etti (20 Receb 1105 / 16 Mart 1694). Kabri üzerine yaptırılan türbesi Sultan Abdülmecid zamanında onarılmıştır. Niyazi Mısırî, Halvetiyye'nin dört ana kolundan Ahmediyye'nin Mısriyye şubesinin pîri olarak kabul edilir.²²⁶

Niyazi-i Mısri'nin Dîvânının yanı sıra, büyük bir kısmı birkaç yapraklık risâlelerden oluşan "Mevâ'idü'l-irfân", "Devre-i Arşîyye" gibi otuzu aşkın eseri bulunmaktadır.

1.3. 18. yy. Türk Edebiyatı Genel Özellikleri

18. yüzyıl, Türk dünyasının en büyük gücü Osmanlı'nın, gerileme devridir. 1699'daki Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya ve çökmeye doğru gidişi hızlanmış, artık Osmanlı büyük güç olmaktan çıkmıştır. 18. yüzyılın ilk çeyreği içinde Batı'yla yapılan Pasarofça Antlaşması'nın ardından girilen "Lâle Devri" Osmanlı için bir barış ve sükûnet dönemi olmasının yanı sıra bir zevk ve eğlence dönemidir. Ancak Lale Devri, Patrona Halil İsyanı ile sona erince (1730 m.), devletin yurdu kalkındırmak ve Avrupaî yenilikler yapma girişimi sonuçsuz kalmış oldu.

²²⁴ Aşkar, *a.g.md.*, s. 166.

²²⁵ Mustafa Tatçı, *Dîvân-ı İlhiyat*, DİB Yay., Ankara, 2014, s. 38.

²²⁶ Aşkar, *a.g.md.*, s. 168.

18. yüzyılda şairler, eski ustaların yolunda başarılı şiirler yazmayı sürdürme amacını gütmekle birlikte çoğu farklı bir sanat gücü gösterememişlerdir. Türk Dili ve Edebiyatının kendi içerisinde olgunlaşması ve millileşmesi anlamına gelen “Mahallileşme Hareketi” kendini gösterdi. Bu akım edebiyata halk hayatını getirmiş, halk zevkleri ve sanatı şiirde yer bulmaya başlamıştır.²²⁷ Yalnızca Nedîm ve Şeyh Gâlib bu yüzyılda Dîvân şiirinin sayılı ustaları arasındaki yerlerini almışlardır. Nedîm, “Nedîmâne Şiir” tarzının, Şeyh Gâlib ise, “Sebk-i Hindî”nin en başarılı şiir örneklerini vermişlerdir. 18. yüzyılda şarkı nazım şeklinin rağbet görmesi, birçok şairin şarkı yazması, örneğin Gâlib gibi mutasavvıf bir şairin bile dîvânında şarkılarının bulunması, mahallileşme, halka yaklaşma istek ve eğiliminin bir göstergesidir. Dilde sadeleşme cereyanının bir göstergesi olarak Şeyh Gâlib, Türkî-i Basit ile bir gazel yazdığı gibi Nâbî'nin *Hayrâbâd* mesnevisinin dilini de fazla terkipli bularak eleştirmiştir. Bu yüzyılda İran edebiyatı kaynaklı mesnevi konuları yerine yerli hayattan alınmış hikâyeler işlenmiştir.²²⁸

1.3.1. Nedîm

Nedîm 1680-1681 yıllarında İstanbul'da doğmuş, 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. İyi bir öğrenim görmüş, devrin büyük hocalarından ders almış, Arapça, Farsça öğrenmiş ve medreseyi bitirmiştir. Dönemin sadrazamı Ali Paşa'ya kasideler sunmuş ancak Paşa'dan beklediği ilgi ve yardımı görememiştir. Ali Paşa 1716'da Petervaradin'de şehit olmuştur. Şehit Ali Paşa'dan sonra Nedîm, İbrahim Paşa'ya çeşitli şiirler sunmuş ve kendini Paşa'ya tanıtmıştır. İbrahim Paşa da Nedîm'i padişah III. Ahmed'e tanıtmıştır. Padişahla tanıştıktan sonra Nedîm'in yıldızı parlamış, çeşitli medreselerde müderris olarak görevlendirilmiştir. Nedîm'in sanatçı olarak en verimli dönemi Lâle Devri olarak bilinen 1718-1730 yılları arasındadır.²²⁹ Lale Devri sarayının eğlence âlemlerinden de geri durmamış, keskin zekâsı ve zarif nükteleriyle, Sâdâbâd eğlencelerini, Çırağan safalarını padişahla birlikte yaşamıştır.²³⁰

²²⁷ Banarlı, *a.g.e.*, Fas.: 10, s. 745.

²²⁸ Mengi, *a.g.e.*, s. 227-229.

²²⁹ Mengi, *a.g.e.*, s. 231.

²³⁰ Banarlı, *a.g.e.*, Fas.:10, s. 753.

Sadâbâd inşası için söylediği;

“Gidelim servi revânım yürü Sâdâbâda” nakaratlı şarkısı çok meşhurdur. Nedim’in kasideleri arasında hüznü mersiyelelere hiç rastlanmaz.²³¹

Nedîm’in ölüm tarihi konusunda devrin kaynaklarında farklı bilgiler vardır. 1730 m. tarihi kuvvetle muhtemeldir. Nedîm’in mezarının İstanbul’da Üsküdar’da olduğu bilinmektedir.

Kasidede Nef’î’nin, gazelde hikemi tarzın büyük temsilcisi Nâbî’nin etkisinin revaçta olduğu şiir ortamında yetişen Nedîm çok geçmeden “Nedîmâne” denilen yeni bir tarz geliştirmiştir. Bu tarzın esasını söyleyiş mükemmelliği, yerlilik arzusu ve şûh eda oluşturur. Nedîm’in asıl kudreti dili kullanmadaki ustalığındadır. Konuşma dilinden gelen söyleyişleri kullanmadaki dehası ve âhengi sağlamadaki titiz işçiliği onu çağdaşlarından ayırır. Onun şiirlerindeki önemli özelliklerden biri de yerlilik merakıdır. Divan şiirinde Necâtî Bey’le belirginleşen, Bâkî ve Şeyhülislâm Zekeriyâ-zâde Yahyâ gibi şairlerin eserlerinde mükemmelleşen mahallîleşme akımının XVIII. yüzyıldaki en büyük temsilcisi Nedîm’dir. İfade ve üslûpta halk edebiyatına yakınlaşması, gerçek hayattan alınan unsurları kullanması, günlük dilden gelen deyimlere yer vermesi, yerlilik arzusunu gösteren unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Şairin en dikkate değer yanı şiirlerinde İstanbul hayatından sahneler sunmuş olmasıdır. Daha önceki şairlerin tasavvufî derinlik ve zihnî tasarruflara dayalı ustalık merakları yerine her şeyin kendiliğinden olduğu intibamı veren bu üslûp nazîrelerinde, tahmislerinde daha açık biçimde görülür.²³² En önemli eseri Dîvânıdır.

1.3.2. Şeyh Gâlib

Mehmet Esad Gâlib 1757 m. yılında İstanbul’da doğmuştur. Gâlib ilköğrenimini babasından almış, *Tuhfe-i Şâhidî*’yi okumuş ve değişik hocalardan Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Gâlib babasını “Mürşid-i Üstâd-ı Kül” diye

²³¹ Fuat Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, Muallim A. Halit Kitaphanesi, İstanbul, t.y., s. 522.

²³² Nedim için Bkz. Muhsin Macit, “Nedim”, *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 511.

tanımlamaktadır.²³³ Genç yaşta şiir söylemeye başlayan Gâlib'e övgü dolu bir mahlas-nâme ile Esad mahlasını veren de Hoca Neş'et'tir.²³⁴

Şairlik kabiliyeti daha pek genç iken gelişen Gâlib bir ara Dîvân-ı Hümâyun Beylikçilik kalemine devam etti. Daha sonra Hoca Neşet'e intisab ederek ondan Mesnevî okumaya, bir müddet sonra da büyük bir hevesle şiir yazmaya başladı. Türk edebiyatının büyük üstadlarından başka İran'ın büyük şairlerini de iyice tanımıştır. Bütün bunların ve bir de Hz. Mevlana'nın Mesnevî'sinin onun düşünce hayatının gelişmesinde çok büyük yeri vardır. 1780 tarihinde 24 yaşındayken dîvân tertip etti. Bundan iki sene sonra da Mesnevî tarzındaki büyük eseri "*Hüsn ü Aşk*"ı meydana getirdi.²³⁵ Gâlib 1780 yılında Dîvân kâtibi olarak devlet hizmetinde görev almış, ancak bu görevde uzun süre kalmamıştır. İlk gençlik şiirlerinde kararsızlık içinde Fuzûlî, Hayâlî Bey, Nâ'ilî, Nâbî ve Nedîm gibi büyük şairleri izleyen Gâlib, daha sonra Hoca Neş'et'in de yardımlarıyla Sebki Hindî şairlerinden İranlı Şevket'i okuyup incelemeye başlamış ve Şevket'in etkisinde kalan Gâlib, eski şiirlerini unutturmak için mahlasını değiştirmeyi düşünmüştür. 1787 yılından sonraki şiirlerini ise yalnızca "Gâlib" mahlasıyla söylemiştir. Dedesi ve babası Mevlvî olan Gâlib, Mevlevilik çevresi içinde doğup büyüdüğü için sonunda tarikata girerek Mevlvî dervişi olmuştur. Şeyh Gâlib 27 yaşında çile çıkarmak üzere Konya'ya, Mevlana Dergâhı'na gönderildi. Mevleviler bin bir gün çile çıkardıktan sonra hücre sahibi dede olurlar. Bu binbir gün zarfında dergâhın bütün hizmetlerini görürler. Hatta ayaklarını uzatıp yatmazlar, başlarını bir köşeye dayayıp öyle uyurlar. En adi hizmetleri dahi itirazsız ve tereddütsüz yerine getirmeye mecburdurlar. Yalnız Şeyh Gâlib bünyeye zayıf ve nahif olduğundan o güç hizmetlere tahammül edemedi. Bunu bilen ailesi Galib'in çilesini İstanbul'da Yenikapı Mevlevihanesi'nde tamamlaması için ricada bulundular. Bunun üzerine Yenikapı Mevlevihânesi'nde çilesini tamamladı. Bu dergâhta o zaman şeyh olan Ali Nutkî Dede (v. 1804)'den çok istifade etti.²³⁶

²³³ Naci Okcu, *Şeyh Galib Dîvânı*, Türkiye Diyanet Vakfı, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 9.

²³⁴ Mengi, *a.g.e.*, s. 248.

²³⁵ Okcu, *a.g.e.*, s. 11.

²³⁶ Şeyh Gâlib için bkz., Ali Nihad Tarlan, "Dîvan Edebiyatı" *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, C. 11, s. 648-663.

Henüz 34 yaşında, genç bir Mevlevî olan Galib Dede Galata Mevlevîhânesi şeyhliğine tâyin edilmiştir. Konya merkezi tarafından bu makam için Şeyh Galib'in hatırlanışında, öteden beri, Mevleviliğe büyük bir ilgi duyan Sultan Üçüncü Selim'in Galib'e gösterdiği yakınlığın etkisi olması çok mümkün ve muhtemeldir.

Bir taraftan, güzel şiirler söyleyen, öte yandan, mûsikîde üstâdâne besteleriyle tanınan ve sevilen Üçüncü Selim, bir şiir, raks, mûsikî, cezbe ve imân tarikatı olan Mevleviliğe derin saygı gösteriyor; Galib Dede'nin şeyhliği yıllarında onun dergâhını çok sık ziyâret ediyordu. Sultan Selim, dergâha her gelişinde Galib'e zarif hediyeler getiriyordu. Galib'i şeyhi biliyor, ondan feyiz ve himmet bekliyordu. Hükümdârın bu ziyaretlerini, Galib de Saray'a giderek hürmetle îade ediyordu. Fakat Galib Dede'nin genç yaşta ulaştığı bu ikbâl çok uzun sürmemiştir. Büyük şair, 1799 yılı Ocak ayının dördüncü Cuma günü, henüz 42 yaşında iken, hastalanarak vefat etmiştir.²³⁷

Galib, klasik divan şiiri geleneğinden ayrılmış bir şair değildir. Divan edebiyatı nazım şekillerini eskiler gibi kullanmış, kasideler, gazeller terennüm etmiştir. İçinde bulunduğu asrın mahalliliğine, hareketine onun da ruhu kaymış, o da şiirlerini zaman zaman halk dilinde söylemiştir. Onun bir kısım kaside, gazel, müseddes, muhammes ve özellikle "*Hüsnü Aşk*" isimli mesnevisinde terennüm ettiği iç âlemi hisli ve hayal dolu bir ruhun zevkli ifadesi ile süslenmiştir. Sebki Hindî tarzını da kullanmasına rağmen Şeyh Gâlib, bu üslûbun bir taklitçisi değil, bu üslûba şahsî bir hüviyet veren şairdir.²³⁸

Dîvânının yanında ona asıl şöhretini sağlayan "*Hüsn ü Aşk*", Yusuf Sîne- çâk (v.1546)'ın *Cezîre-i Mesnevî*'sine yazdığı şerh "*Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*" ve "*Tezkire-i Şuârâ-yı Mevleviyye*" onun en önemli eserleri arasındadır.

1.3.3. Mehmed Esrar Dede

Asıl adı Mehmed'dir. 1749 da İstanbul Söğütözü'nde doğdu. Çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Kaynaklarda Galata civarında oturduğu, iyi bir tahsil gördüğü, tasavvuf muhiti içinde yetiştiği, Arapça, Farsça, Rumca,

²³⁷ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 10, s. 771.

²³⁸ Banarlı, *a.g.e.*, Fas: 10, s. 772.

Latince ve İtalyanca öğrendiği belirtilmektedir. Arapça ve Farsça'yı bu dillerde şiir yazabilecek kadar iyi bilmektedir. İyi bir hattattır. Şeyh Galib'in çok yakın dostu, sırdaşı ve kâtibi olmuştur.²³⁹ Esrar Dede, Şeyh Galib'in Galata Mevlevihanesi şeyhi olduğu sıralarda Mevleviliğe intisap etti. 1797'de genç denecek yaşta vefat eden Esrar Dede, Galata Mevlevihane'si haziresine defnedildi.²⁴⁰

Esrar Dede Kur'an-ı Kerim dışında diğer semâvi kitaplarla da ilgilenmiştir. Nitekim Mevlânâ için yazdığı bir methiyesiyle bir gazelinde bu husus açıkça görülmektedir. Özellikle bu gazelindeki ifadelerinden Rumca ve İtalyanca bilmesinin yanında bu kültürler hakkında da bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Mevlevî bir şair olarak bu camiada çokça bilinen tanınan ve okunan biridir. Özellikle musammat, gazel ve rubaîlerde sade bir dil kullanmıştır. Akıcı ve samimi bir üslubu vardır. Şiirlerinde genellikle beşerî ve ilahî aşkı, tasavvufî temaları ve mevlevilikle ilgili konuları işlemiştir.²⁴¹ Şeyh Galib, Arzî Dede (v.1664), Fasih Dede (v.1669) gibi Mevlevî şairler şiirlerine nazîreler yazmış ve Mevlevî terimlerini başarıyla kullanmıştır. İyi bir şair olmasına rağmen zamanındaki dîvân şairleri arasında ön sıralarda yer alamamasını, Şeyh Galib gibi büyük bir şairin çağdaşı olmasına ve onun gölgesinde kalmayı tercih etmesine bağlamak mümkündür. Esrar Dede nesirlerinde şiirine nisbetle daha ağıdalı ve külfetli bir dil kullanmıştır.²⁴² Dîvânından başka Mevlevî şairlerinin şiirlerinden örnekler vererek tanıttığı “*Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*” adında bir tezkiresi “*Lugat-ı Talyan*” adında bir Türkçe İtalyanca sözlüğü, “*Mübarek-nâme*” ve “*Fütüvvet-nâme*” adlarında iki mesnevisi vardır.

1.3.4. Yenişehirli Avnî Bey

Doğum tarihi net olarak bilinmeyen Avnî Bey, bugün Yunanistan sınırları içinde kalmış olan Yenişehir'de (Larissa) dünyaya gelmiştir. Mahmut Kemal İnal doğum tarihini 1243 h. olarak tahmin etmektedir.²⁴³

²³⁹ Hasan Ali Kasır, *Esrar Dede Hayatı, Dîvânının Karşılaştırmalı Metni*, Doktora Tezi, Erzurum 1996, s.5.

²⁴⁰ Mehmet Esrar Dede için bkz., Hasan Aksoy, “Esrar Dede”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995, s. 432.

²⁴¹ Kasır, *a.g.e.*, s. 6.

²⁴² Aksoy, *a.g.md.*, s. 432.

²⁴³ Lokman Turan, *Yenişehirli Avnî Bey Dîvânı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1998, s.20.

Avnî Bey şiir merkezli bir çevrede yetişmiştir. Edirne Valiliğinde Emlak kaleminde çalışmıştır. Son zamanlarında Üsküdar Bidayet Mahkemesi'nde de görev yapmıştır. Memuriyet hayatının otuz beş yıl kadar sürdüğünü bir şiirinde kendisi dile getirir.²⁴⁴

Yenişehirli Avnî Bey, medeniyetimizin üstad şairlerindendir. O, siyasi sebeplerden dolayı kendisine karşı oluşan muhalefete rağmen döneminde çok sevilmiş, Devlet-i Âliyye döneminde “Encümen-i Şuarâ” toplantılarında büyük saygı görmüştür.²⁴⁵

Muallim Nâcî onunla ilgili olarak “*Farsça ile olan aşırı meşguliyeti dolayısıyla ekseriye İran edebiyatının en seçilmişlerini söz konusu ederdi. Mevlevî tarikatı mensuplarından olduğundan Mesnevî'nin en güzel beyitleri zaman zaman dilinden işitilirdi. Tasavvuf mesleğine şiddetle bağlı olduğu için şöhret afetinden kaçınmasından dolayı olmalıdır ki, büyük bir dîvân meydana getirebilecek kadar çok olan üstâdâne şiirlerinden bir kısmını olsun bastırarak umûmun istifadesine sunmamıştır. Avnî Bey, Osmanlı edebiyatında olduğu gibi, İran edebiyatında da mümtaz idi. Birçok Farsça eseri vardır. Bunlar, Acem fasihlerini bile takdire mecbur edecek eserlerdir. “Alafranga” denilen yolda şiir tanziminin aleyhinde bulunmakla beraber, eskilerin dilinin asrın tabiatına göre ıslahını arzu edenlerden idi*”²⁴⁶ demektedir. Avnî Bey'in ölüm tarihi Muallim Naci'nin bildirdiğine göre 1883 yılıdır. Dîvânının yanı sıra 678 beyitten oluşan “*Mir'at-ı Cünûn*” eseri önemlidir.

1.3.5. Enderûnî Vâsıf Osman Bey

Enderunlu Vasıf ünvanı ile bilinen Osman Vasıf İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi 1750 veya 1753 olarak tahmin edilmektedir. Şairliğinin yanı sıra iyi bir hattat ve geniş bir mûsikî bilgisine sahiptir.²⁴⁷ Enderun'dan yetişmiş sarayda içişleri ile ilgili çeşitli görevlerde bulunmuş, ömrünün sonlarına doğru kendisine maaş bağlanarak serbest bırakılmış ve geri kalan hayatını da İstanbul'da geçirmiştir. 18. yüzyıl sonlarında yerleşen dîvân şiirinin en büyük temsilcilerindendir. Sultan III. Selim'in 18 yıllık saltanat devrini sarayda geçirdi. Bu süre içinde padişaha yedi kaside sundu.²⁴⁸ Şiirlerinde İstanbul'un konuşmasına, halk

²⁴⁴ Turan, a.g.e., s. 26.

²⁴⁵ Mücahit Koca, “Yenişehirli Avnî Bey”, *Yedi İklim*, Ekim 2005, S. 187, s. 57.

²⁴⁶ Muallim Nâcî, *Osmanlı Şairleri*, Haz. Cemal Kurnaz, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1980, s. 142-145.

²⁴⁷ Rahşan Gürel, *Enderunlu Vasıf Dîvânı*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 28.

²⁴⁸ Haluk İpekten, *Enderunlu Vasıf*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989, s. 1.

zevklerine ve konularına genişçe yer vermiş, Dîvânına günlük eğlencelerden çıkma aşk sahneleri, halktan manzaralar ve halk deyimleri koymuştur. Çağının hayatını Dîvânına yansıtmış olması, eserine etnografik bir değer katmaktadır.²⁴⁹

Yaşadığı dönemi şiirlerinde marifet ehlinin itibar görmediği hatta acınacak hale düştüğü dönem diye anlatmaktadır. Nedim yolunda daha basit fakat daha sade daha yeni şiirleri vardır. Ününü gazel ve şarkılarıyla yapmıştır. Gazellerinde, çok sık görülmesi de, dîvân şiirinin geleneklerine uygun, mazmunları yerli yerinde, oldukça derin anlamlı, ahenkli, coşkulu, hayalleri renkli, güzel ve parlak beyitleri vardır.”²⁵⁰ Tek eseri Dîvânıdır. ²⁵¹ Muallim Naci vefatını 1824 olarak bildirmektedir.

Tezimize konu olan 16, 17 ve 18. yy.’da taradığımız dîvânlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tezimizde dîvanlarını taradığımız şairlerin dışında söz konusu üç yüz yılda dîvânları taranabilecek önemli şairler de bulunmaktadır. Ancak dîvânlarını taradığımız şairlerle bazılarının benzerliklerinin fazla olması, bazı şairlerin de dîvânlarına ulaşamadığımızdan dolayı on yedi şairin dîvânını yeterli bulduk.

²⁴⁹ Kabaklı, *a.g.e.*, C.2, s. 410.

²⁵⁰ İpekten, *a.g.e.*, s. 10.

²⁵¹ Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Antolojisi*, Buluş Yayınevi, Ankara, 1967, s. 282

Tablo 1: Tezde İncelenen Dîvânlar

YY.	Dîvân Adı	Hazırlayan	Yayınevi	Yayın Yeri	Yayın Tarihi	Baskısı
16.yy	Fûzûlî Dîvanı	Kenan Akyüz	Akçağ	Ankara	1990	1.Baskı
	Bâkî Dîvanı	Sabahattin Küçük	Türk Dil Kurumu	Ankara	2011	2.Baskı
	Mûhibbî Dîvanı	Orhan Yavuz vd.	Palet	Konya	2014	1.Baskı
	Zatî Dîvanı, 1. Cilt	Ali Nihat Tarlan	İstanbul Ün. Edebiyat	İstanbul	1967	1.Baskı
	Zatî Dîvanı, 2.Cilt	Ali Nihat Tarlan	İstanbul Ün. Edebiyat	İstanbul	1970	1.Baskı
	Zatî Dîvanı, 3.Cilt	Mehmet Çavuşoğlu	İstanbul Ün. Edebiyat	İstanbul	1987	1.Baskı
	Bağdathî Rûhî Dîvanı 1-2	Coşkun Ak	Uludağ Üniversitesi	Bursa	2001	1.Baskı
	Hayâlî Bey Dîvanı	Ali Nihat Tarlan	Burhaneddin Erenler	İstanbul	1945	1.Baskı
	Nef'î Dîvânı	Metin Akkuş	Akçağ	Ankara	1993	1.Baskı
17. yy	Şeyhülislam Yahya Dîvânı (Tenkitli)	Hasan Kavruk	MEB	Ankara	2001	1.Baskı
	Nailî Dîvanı	Haluk İpekten	Akçağ	Ankara	1990	1.Baskı
	Neşatî Dîvanı	Mahmut Kaplan	Akademi Kitabevi	İzmir	1996	1.Baskı
	Nâbî Dîvanı 1-2	Ali Fuat Bilkan	Akçağ	Ankara	2011	2.Baskı
	Niyazî Mısrî Dîvan-ı İlahiyat	Mustafa Tatcı	DİB	Ankara	2014	2.Baskı
18. yy	Nedim Dîvanı	Muhsin Macit	Kültür Bakanlığı	Ankara	2012	1.Baskı
	Şeyh Gâlib Dîvânı	Naci Okcu	TDV	Ankara	2011	1.Baskı
	Esrâr Dede Hayatı, Edebi Kişiliği ve	Hasan Ali Kasır	Atatürk Üniversitesi	Erzurum	1996	Doktora Tezi
	Yenişehirli Anvi Bey Dîvanı	Lokman Turan	Atatürk Üniversitesi	Erzurum	1998	Doktora Tezi
	Enderunlu Vasıf Dîvanı	Rahşan Gürel	Kitabevi	İstanbul	2007	1.Baskı

II. BÖLÜM

ŞAİRLERİN DİVANLARINDA MELEK

1. Genel Anlamda Melek / Ferište

Melek edebiyatımızda en çok sevgiliye benzetilmektedir. Sevgili edebiyatımızda sürekli aranmaktadır. Meleklerin de görünmemeleri bu benzetmeye bir sebep olabilir. Nurdan yaratılmış olmaları diğer bir sebeptir. Edebiyatımızda sevgilinin güzellik açısından meleğe benzetilmesinde meleğin vücudu, yüzü, gözü, kaş, bakışı vb. kavramlar dikkatimizi çekmektedir.

Ali Nihat Tarlan melek kelimesini şerh ederken “ Melek kelimesinin hakiki manası kudrettir. Bu da hakiki güzel olan Allah’tır. Çünkü kendisinden başka herkes ona hayrandır.” şeklinde şerh etmiştir.²⁵² Ali Nihad Tarlan ayrıca melekler için “Meleklerde akıl, dil, sır, haffi (sıfat), ahfa (şuur) olmadığı için “Marifet-i şuhûdî”nin tecellisini idrak edemezler. Bunun içindir ki Allah “Ben insanı arz üzerinde bir halife olarak yaratacağım” dediği zaman onlar bu hakikati idrak etmedikleri için itiraz etmişlerdi”²⁵³ demektedir. Şairler sevgiliyi anlatırken onu bir insan güzelliği ile anlatmak yerine peri ve melek güzelliğini tercih etmektedirler.

Perî; Farsça, uçmak anlamına gelen “Perîden” mastarından türemiştir. Cinlerin zararsızlarına verilen addır.²⁵⁴ Aynı zamanda cinlerin en güzel olanlarıdır. Edebiyatımızda mecâzen insan güzeli demektir.²⁵⁵

Nâbî aşağıdaki beyitte, melek ve peri kelimelerini birlikte kullanıp, sevgilinin güzelliğini insanüstü bir güzelliğe taşımaktadır.

Nûrdan halk eylemiş zât-ı şerîfin dest-i su’n

Sûret-i insânda gelmiş yâ melekdür yâ perî (Nâbî, Dîvan, C.1, s.130)

²⁵² Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 2013, s. 38.

²⁵³ Ali Nihad Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1936, s. 30

²⁵⁴ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 501.

²⁵⁵ Onay, *a.g.e.*, s. 332

Aşağıdaki beyitte Şeyh Gâlib perîye benzettiği sevgiliyi görememekten şikâyet etmekte ve gönlünden de uzaklaşmasından korkmaktadır.

*Âyine-i derûnu şikest etme ey perî
Terk eyleme gönülleri gözden nihân isen (Şeyh Gâlib, Dîvân, s. 478)*

Neşâtî ise perîye benzettiği sevgilisinin insan üstü güzelliğine vurgu yapıp, bu güzellik “İnsanları tanımaz mı acaba ?” demektedir.

*Böyle kaçır mı cân ile dil-dâdesinden âh
Olmaz mı ol perî ‘acaba âdem-âşinâ (Neşâtî, Dîvân, s.93)*

1.1. Güzellik Açısından Sevgilinin Meleğe Benzetilmesi

Meleğin yüz güzelliğini anlatmak için kullanılan melek-sîmâ, melek-sûret, melek-ruhsâr, melek-rû ve melek-çehre kavramları gibi sıfatlar sevgilinin güzelliğinin en önemli göstergesi olan yanağı anlatmak içindir.

İskender Pala yanak kavramını “*Ruh, ruhsâr şekilleriyle yüz yerine kullanılan kelimelerin çoğunda aslında yanak kastedilmektedir. Yüzün en geniş kısmını kaplaması dolayısıyla yanak en fazla üzerinde durulan güzellik unsurlarından biridir. Yanak hakkında söylenen özelliklerin başında parlaklık, şeffaflık ve rengi gelir. Yanak aşığın baktığı ve daima bakmak istediği yerdir. Renk bakımından gül, gül yaprağı, gülistan, gülşen, gonca, lale vs. ye benzer. Yanak bazen bahar, bağ ve cennet olarak da karşımıza çıkar. Yanak bağ olunca çene çukuru o bağın kuyusu, saçlar da çatı olur. Yanak cennet olursa âşığın gözleri cennetin nehirleri olur. Âşık ile zâhid yan yana gelince sevgilinin yanağı imân olur. Bazen perî bazen Azrâ olarak kendini gösterir. Burada önemli olan perîlerin ve Azrâ’nın çok güzel yanaklara sahip oluşlarıdır. Âşık sevgilinin yanağını görmekte bayram yapar. Kısacası yanak üzerinde söylenen sözlere, teşbih ve mecâzlara sınır çizmek zordur*”²⁵⁶ şeklinde anlatmaktadır. Ethem Cebecioğlu yüz ve yanak kavramını açıklarken “Tasavvûfî olarak manâların nûr ve sûret olarak ortaya çıkmasını, imân nurları ve irfân

²⁵⁶ Yanak için bkz: Pala, *a.g.e.*, “Hadd” s.181

kapılarının açılmasını, hakikat güzelliğini örten perdelerin kalkmasını ifade eder”²⁵⁷ diyerek edebiyatta ve tasavvufta yüz ve yanak kavramının anlatılmak istenen tüm güzelliklerin merkezi olduğunu ifade etmektedir.

Şairler, sevgiliye aşklarını ifade etmek için sevgiliyi meleğe benzetmektedirler. Tasavvufta aşk, Allah’la bütünleşmektir. Dünyevî aşk geçicidir, kişiyi olgunlaştırır, nefsi eğitir. Maddi aşk manevi aşka geçiş için bir basamaktır. Âşıklar tasavvuf kültürü etkisiyle kendilerini bahtsız, sevgiliyi erişilmez ve vefasız görürler.²⁵⁸

Sevgilinin yüz güzelliği anlatılırken şairlerin kullandıkları meleği hatırlatan kavramları şu şekilde sıralayabiliriz.

1.1.1. Melek-peyker

Melek vücutlu anlamına gelen bu kavram edebiyatımızda sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanılan ifadelerdendir.

Esrar Dede, aşağıdaki beyitte meleklerin hayran olduğu güzelliğin, âşıkların ruh güzelliği olduğunu anlatırken, kendi güzelliğini de “Melek- peyker” sıfatıyla ifade etmektedir.

*Kudsiyân cümle bu tarzında pesend itdi beni
Bir perî-rûy u sühen-fehm melek-peyker idüm (Esrâr Dede, Dîvân, s.208)*

Yenişehirli Avnî Bey de yine ruh güzelliğini anlatırken onu bir melek vücuduna benzetiyor. İki beyitte de meleğin vücudu görünmediğinden dolayı, gözle görülmeyen ruh güzelliği de “Melek- peyker” ile ifade edilmektedir.

*Şekl-i rûhu ey temâşâ itmeyen nev‘-i beşer
Ol melek-peyker perînün cism-i ‘uryânun görün (Yenişehirli Avnî, Dîvân, s.821)*

²⁵⁷ Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Anka Yay., İstanbul, 2005, s.522.

²⁵⁸ Erman Artun, “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, C.11, s. 600.

1.1.2. Melek-sîmâ

Melek yüzlü manasına gelmektedir. Melek-sîmâ kavramının geçtiği beyitlerde genelde melek ve perî kelimesini birlikte görmekteyiz. Perîler ve melekler çok güzeldir. İnsanlar onlara benzeyemez. Bu münasebetle sevgili de melek yüzlü bir perî şeklinde hayal edilir. Sevgili melek olarak düşünülünce, tezat yoluyla rakib de şeytana benzetilir.²⁵⁹ Sevgiliye olan hayranlığı anlatmak için melek-sîma kavramından istifade ediliyor. Fuzûlî'ye ait aşağıdaki iki beyit bu hayranlığa örnektir:

*Ey melek-simâ ki senden özge hayrândır sana
Hak bilir insan demez her kim ki insandır sana (Fuzûlî, Dîvân, s.140)*

*Ey Fuzûlî dūd-i âhım tîre eyler 'âlemi
Görmesem bir lâhza ol mâh-i melek-sîmâ yüzün (Fuzûlî, Dîvân, s.133)*

Benzer bir anlatımı Hayâlî'de şu şekilde görmekteyiz:

*Ol melek-sîma perî kim benzemez insan ana
Cân ile dilden fedâ olsun hezârân cân ana (Hayâlî, Dîvan, s.201)*

Rûhî, sevgilinin hayranlık duyulan güzelliğini, süslü örtüye sarılmış altından bir hediyeye bezeterek, örtü arkasına gizlenmiş bir melek yüzlü şeklinde tarif etmektedir.

*Mahmil-i zerrîn midir girmiş münakkaş perdeye
Yâ nikâb altında bir mâh-ı melek-sîmâ mıdır (Rûhî, Dîvân, C.1, s.525)*

Bu hayranlık bir aşka dönüştüğünde, âşğın gözünün de hiçbir şeyi görmediği olur. Bâkî aşağıdaki beyitte melek yüzlü sevgiliyle bir köşede buluşursa öldüğüne bile üzülmeceğini şöyle ifade etmektedir:

²⁵⁹ Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Dîvânı Tahlili*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1987, s. 201.

*Dünyada öldüğüme hiç gam yimezdüm Bâkiyâ
Bir gece pehlûya çeksem ol melek-sîmâcuğı (Bâkî, Dîvan, s. 432)*

1.1.3. Melek-sûret

Melek yüzlü anlamına gelmektedir. Bu kullanım da sevgilinin eşsiz güzelliğini anlatmak içindir. Yine güzellik timsalleri olan melek, perî ve hûrî kelimelerini melek-sûret kullanımında da birlikte görmekteyiz.

Fuzûlî aşağıdaki bentde sevgilinin özelliklerini anlatırken, onun yüzünü meleğe, kendisini de perîye benzetmektedir.

*Kaddi Tûbî lâ'li firdevsin şarâb-i kevseri
Hulk u hûyu çün melek-sûrette emsâli perî
Burc-i eflâkın sa'âdetli şerefli ahteri
Hüsn-âra mecmu hûbların serâser serveri
Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışım (Fuzûlî, Dîvân,s.293)*

Hayâlî aşağıdaki kıtada âşık olduğu sevgiliyi hem melek yüzlü hem de hûrî gibi görmektedir.

*Ey Hayâlî aşka kul olalı sultânsın yine
Ya'ni bir hûrî-veşün hüsnüne hayrânsın yine
Bir melek sûretlünün derdiyle nâlânsın yine
Zülfü dilber gibi ey zâtı perîşânsın yine (Hayâlî, Dîvan, s.201)*

1.1.4. Melek-ruhsâr ya da Melek-rû

Sevgilinin güzelliği anlatılırken kullanılan bu iki kavram, melek yüzlü anlamına gelmektedir. Muhibbî aşağıdaki beyitte güzelliği ile bilinen efsane hüma kuşunu, melek yüzlü sevgilisine benzetiyor. Zaten Farsça yanak anlamına gelen “ruh” kelimesi aynı zamanda hüma kuşu veya anka kuşu da demek

olduğundan şairler bu kelimeyi yüz anlamında tevriyeli²⁶⁰ olarak kullanabilmektedirler.²⁶¹

*‘Âşık oldum bir melek-ruhsâra gâyet nâzi çok
Yüksek uçar bir hümâdur dâyimâ pervâzı çok (Muhibbî, Dîvân, s.222)*

Hayâlî'nin aşağıdaki beytinde ise melek-rû kavramının kamer (ay) kelimesiyle beraber kullanıldığını görmekteyiz. Hayâlî kara kara düşünürken sevgilinin hayalini görmesini, karanlık gecede ayın ortaya çıkmasına benzetmektedir.

*Hayâlî hilkatümden bir melek-rû aşikâr oldu
Nitekim zulmet-i şebde olur nâgeh kamer peydâ (Hayâlî, Dîvân, s.108)*

Aşağıdaki beyitte ise Muhibbî meh-rû (ay yüzlü) kelimesini, melek kelimesiyle beraber kullanıp sevgilinin eşsiz güzelliğini anlatmaktadır. Sevgilinin güzelliğine göklerin şahitliğini de beyitte “Hattat-ı Felek” ifadesiyle belirtmektedir.

*Defter itdi bu cihân halkını hattât-ı felek
Yazmadı meh-rûlar içre sana benzer bir melek (Muhibbî, Dîvân, s.232)*

1.1.5. Melek-çehre

Melek yüzlü anlamına gelen bir diğer kullanımdır. Muhibbî'nin “Melek-çehre” kavramını kullandığı aşağıdaki beyitte, uzun boylu güzeli sadece boyu ile değil yüz güzelliği ile de övmesi dikkat çekicidir. Yani beyitte sevgilinin uzun boyu servi ağacı ile kıyaslanırken yüz güzelliği de vurgulanmadan geçilmemektedir.

²⁶⁰ Tevriye; iki anlama gelen bir sözcüğün bir anlamı beytin genel anlamına uyar, diğer anlamı dolaylı olarak ilgili olursa tevriye sanatı meydana gelir. Bkz. Şener, *a.g.e.*, s.324

²⁶¹ Pala, *a.g.e.*, s.379

*İy melek-çehre senün kadd-i bülehdün var iken
Kati kâteh görinür gözlerüme serv-i sehî (Muhibbî, Dîvân, s.385)*

Yenişehirli Avnî'nin aşağıdaki beytinde melek-çehre kavramını perî karakteri ile birlikte kullandığını görüyoruz. Yenişehirli Avnî ayrıca, insanı melek zannetme sanatını da bu beyitte ustalıkla kullanıyor.

*Vech-i didârını sûret-dih-i imkân sandum
Ey melek-çihre perî-hû seni insân sandum (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân,
s.868)*

1.1.6. Melek-manzar

Melek görünüşlü anlamına gelmektedir. Bu kavramı şiirde genellikle, “Yüz güzelliğinin ruha işlemiş olması” anlamıyla görmekteyiz. Bazen de Nedim'in aşağıdaki beyitte kullandığı gibi, dışardan melek ama hakikatte melek ile alakası yok anlamında da karşımıza çıkabiliyor. Yani, dış görünüşe aldanmamak gerekliliği vurgusu yapılıyor.

*İhtiyar eyle yerin gâyet ile olsun güzel
Her melek-manzar ile kılma Nedîmâ ihtilât (Nedim, Dîvân, s. 283)*

Yenişehirli Avnî Bey ise padişahı göklerdeki görevlilere benzeteceği zaman bu ifadeyi kullanıyor.

*O hâkân-ı melek-manzar ki evsâf-ı humâyûnun
Bu gûnâ yâd iderler 'arş-ı a'lânun sürûşânı (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân,
s.483)*

Zâtî ise sevgilinin eşsiz güzelliğini anlatırken melek-manzar sıfatını nûr, ay ve güneş kelimeleriyle beraber kullanmaktadır. Beyitte nûr deryasına benzetilen sevgiliye güneş ve ay abajur olmaktadır.

Bir gün mir'âta bakdı gördü hüsnin ol melek-manzar

Didi deryâ-yı nûrem mihr ü meh iki habâbumdur (Zatî, Dîvân, C.1, s. 357)

1.2. Güzellik Unsuru Olan Göz ve Kaşın Melek Kavramıyla Kullanılması

Göz Dîvân Edebiyatında en çok sözü edilen güzellik unsurlarından biridir. Gözlerin büyüleyici ve insanı tesir altına alma gücü özellikle güzel sanatlarla uğraşan kimseleri etkilemiş, onların başlıca konularından biri olmuştur.²⁶² Gözler; kaş, kirpik ve bakışla birlikte bir bütün halinde güzeldir ve çoğu zaman bunlarla işbirliği içindedir. Bu sebeple tek başına aşığı yaralasa da, söz konusu unsurlar onun gücüne güç katar.²⁶³

Ali Nihad Tarlan, edebiyatta kullanılan gözü, nergis gibi kadehe benzetilen göz, dar ve çekik göz, uykulu yani mahmur göz ve şarap renkli göz olarak dört sınıfa ayırmaktadır.²⁶⁴

Farsça'daki "çeşm" ve "dîde" kelimeleri ile Arapça'daki "ayn" ve "basar" kelimeleri müterâdifleridir.

Kaş sevgilinin ikinci derecede güzellik unsurlarından sayılır. Fitne hususunda göz ile ortak gibidir. Adeta kaş bir fitne dükkânıdır, içindekiler de göz, kirpik ve gamzedir. Sevgilinin saçıyla yakınlık kurup onu da fitneye ortak etmek ister. Kaşın en büyük özelliği eğri oluşudur. Hilal'e benzer, bu haliyle bayram hilalini gösterir. Çünkü sevgilinin hilal ebrusu görününce âşıklar arasında bayram başlar. Kaş bazen bir mihrab, kible ve secde-gâh yani mesciddir. Âşık böylece sevgilinin cemaline yönelir.²⁶⁵ Kaş, Farsça'daki "ebrû" kelimesi ile şiirde karşımıza çıkmaktadır. Güzellik için önemli bir gösterge olan göz ve kaşın, melek kavramıyla birlikte sevgili için kullanılması aşağıdaki beyitlerde farklı şekillerde görülmektedir.

Hayâlî aşağıdaki beyitte sevgiliyi periye benzeterek, onun ayağının tozuna hasretini dile getirmektedir. Hayâlî öldükten sonra cesedinden oluşacak toprağı melekler gözlerine sürme olarak çeksin demektedir.

²⁶² Göz için bkz. Tahsin Yazıcı, "Çeşm", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 276.

²⁶³ Mehtap Erdoğan, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 37.

²⁶⁴ Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Dîvân'ın Tetkik*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1964, s. 88.

²⁶⁵ Kaş için bkz: Pala, *a.g.e*, "Ebrû" s.130

*Hâk-i pâÿün hasretiile ger ölürsem ey perî
Gözlerine tûtiyâ ede melekler tînetüm (Hayâlî, Dîvân, s.276)*

Aşağıdaki beyitte ise Hayâlî önceki beyite benzer olarak, öldükten sonra kemiklerini meleklerin gözlerine sürmedan yapmalarını istemektedir.

*Hayâlî cân verürse râh-ı ‘aşkunda benüm ömrüm
Melekler çeşmine her üstühânın sürmedân etsün (Hayâlî, Dîvân, s.108)*

Aşağıdaki beyitte Nedim sevgilinin kaşını caminin mihrabına benzetmektedir. Mihrabda yapılan dua Allah’a ulaşmaktadır. Sevgiliye ulaşmak ise onun kaşına aşına olmakla olur.

*Câmi‘lerinin her biri bir kûh-ı tecellî
Ebrû-yı melek andaki mihrâb-ı du‘âdır (Nedim, Dîvân, s.92)*

1.3. Sevgilinin Melekleri Kışkırtan Güzelliği (Reşk-i Melek)

Farsça’da kıskanma, gıpta, kıskançlık veren şey anlamına gelen “reşk” kelimesi melek kelimesiyle beraber kullanıldığında sevgilinin kıskanılan güzelliğini anlatmaktadır. Yani sevgili melekleri bile kışkırtacak bir güzelliğe sahiptir.

Nef’î aşağıdaki beyitte, sevgilinin ayağının uğuruyla yanına geldiği zaman sevince boğulacağını ifade ederken, sevgilisinin melekler tarafından en kıskanılacak güzel olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.

*Ol dâver-i ferhunde-pey şâyet kıla meyl-i tarab
Ol kutb-ı devrân-ı felek ol reşk-i esnâf-ı melek (Nef’î, Dîvân, s.255)*

Rûhî ise aşağıdaki beyitte, kıskanılacak güzelliğe sahip olan sevgilisini iki gün görmese âhı ve gözyaşıyla yeryüzünün ve gökyüzünün dolup taşacağını söylemektedir.

İki gün dahi görünmese ger ol reşk-i melek

Tolar eşkümlle zemîn ü yanar âhumla felek (Rûhî, Dîvân, C. 2, s.726)

1.4. Meleğe Ait Güzel Vasıfların İnsanlardaki Görünümü

Melek edebiyatımızda güzellik için kullanılmasının yanısıra, iyi huyluluk, güzel karakterlilik, olgunluk, güçlülük gibi sıfatlar içinde kullanılabilir. Özellikle şairler sultanları ve paşaları övecekleri zaman bu gibi kullanımları tercih etmektedirler.

1.4.1. Melek-hilkat

Melek yaratılışlı anlamına gelmektedir. Melek karakterli anlamına yakın bir anlamda kullanılmaktadır. Genellikle padişahlar ve devlet ricali için kullanılan sıfatlardandır. Neşâtî aşağıdaki beyitte medh ettiği Şeyhu'l-islâm Bahâyî Efendi'nin dünyaya önem vermediğini anlatmak isterken melek-hilkat kavramından istifade etmektedir.

O mahdûm-ı melek-hilkât ki zât-ı feyz-bahşında

Hayât-ı tâze bulmakda hemîşe 'âlem-i fânî (Neşâtî, Dîvân, s.44)

Nâbî ahlakını övdüğü Teberdar Muhammed Paşa için, meleklerden daha üstün olduğunu anlatırken “hilkat” ile aynı kökten gelen “hulk” kelimesini kullandığını görmekteyiz.

Vüs 'at-ı hulkına nisbetle melek teng-mizâc

Hayme-i câhına nisbetle felek köhne-binâ (Nâbî, Dîvân, C. 1, s.333)

1.4.2. Melek-sîret

Melek huylu, güzel huylu anlamına gelen bu kullanım da, genellikle devlet ricâlini övmek için kullanılmıştır.

Fuzûlî, Vezir İbrahim Bey'i överken diğer insanlardan ayırmak için melek-sîret sıfatını kullanmıştır.

*Ser-efrâzi ki idrâki felek-ray ü melek-sîret
Münezzehdir kemâl-i nisbeti emsâl ü akrandan (Fuzûlî, Dîvân, s.90)*

Bir başka beyitte ise, bu sıfatı kullandığı Veyis Bey'in ahlâkını överken "İltifatıyla mutsuzları mutlu eder" demektedir.

*Eyâ Pâkize-ahlâk u felek-kadr ü melek-sîret
Ki her nâkâma yetse iltifâtın kâmrân eyler (Fuzûlî, Dîvân, s.113)*

Nef'î de aşağıdaki beyitte bu sıfatı kullandığı padişah IV. Murad'ı Hz. İsa 'ya benzetiyor. Zira Hz. İsa dünyaya değer vermemesiyle edebiyatta konu edilmiştir. Nef'î IV. Murad'ın güzelliğini ise Hz. Yusuf 'a benzetmektedir.

*'İsâ gibi bir rûh-ı melek-sîret ü hoş-zât
Yûsuf gibi bir mâh-ı perî-peyker-i 'âlem (Nef'î, Dîvân, s.121)*

1.4.3. Melek-hısâl veya Melek-haslet

Melek huylu veya melek karakterli anlamında kullanılmaktadır.²⁶⁶ Daha çok övülen karakter için güç kuvvet vurgusu yapılacağı zaman karşılaşmaktayız.

Hayâlî aşağıdaki beyitte melek-hısâl kavramını kullandığı Kanûnî Sultan Süleyman'ın vezirini överken onun çok büyük bir düşman ordusunu alt edebileceğini söylemektedir.

*Besdür 'adû-yi dîve vezîr-ı melek-hısâl
Zira ki dest pençe yeter arslana tîğ (Hayâlî, Dîvân, s.20)*

Rûhî'nin şu beyitinde melek-haslet tabirini hûrî kelimesiyle beraber kullanılmış, Vezir Hasan Kethudâ'nın izzet ve yüceliği bu kelime ile ifade edilmiştir.

*Ne 'izzetlü rif'atlü hûrî-sıfatmış
Ki böyle melek-hasletle oldu mahrem (Rûhî, Dîvân, C. 1, s. 140)*

²⁶⁶ Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yay., İstanbul, 2008, s. 1402.

Nedim'in de aşağıdaki beyitte memdûhunun üstün dereceli, güzel ahlaklı olduğunu anlatabilmek için melek-haslet kavramından istifade ettiğini görmekteyiz.

Melek-haslet mu'allâ-menzilet Ağa-i 'âlî-şân

Kemâl-i hüsn-i hulkiyle nihâd-ı pâki müstesnâ (Nedim, Dîvân, s.175)

Enderunlu Vâsif II. Mahmud'un yüceliğini anlatırken, melek-haslet sıfatını kullanıyor. Bahtının açık ve şahane olduğunu söylerken, bunu güneşin, yıldızın ve ayın parlaklığı ile benzetme yapmaktadır. Gök cisimlerini sayarken de meleklerin gökyüzünde olduğu hatırlatmasıyla, melek-haslet kavramındaki yücelik ve ululuk özellikleri örtüşmüş olmaktadır.

Melek-haslet bedir-tal'at hümâyûn-baht ü ferah-taht

Mihir-fer necm-pertev mâh-mâhiyyet felek-pây (Enderunlu Vâsif, Dîvân, s.621)

1.4.4. Melek-hû

Melek huylu anlamındadır.²⁶⁷ Bu kavramın içeriğindeki melek huylu olmanın, daha çok güler yüzlü, yardım sever, cana yakın gibi özellikleri barındırdığını görmekteyiz.

Perî kavramı, şiirlerde bazen güzellik için kullanılırken bazen de iyilik yapan, iyi huylu anlamında kullanılabilir. Muhibbî'nin aşağıdaki beytinde melek-hû kavramıyla memdûh olan kişi halkın sevdiği bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Perî misin ya âdem iy melek-hû

Seni görmege muhtâc halk kamu (Muhibbî, Dîvân, s.324)

Nefî'nin Vezîr-i Âzâm İlyas Paşa'nın şakacı, gönül ehli, zevk sahibi ve nüktedan oluşunu melek-hû sfatıyla ifade ettiğini görmekteyiz.

²⁶⁷ Kanar, *a.g.e.*, s. 1402.

Civân-merd-i cihândır şûh-meşrebdir melek-hûdur
Sahîdir ehl-i dildir nüktedândır nükte-pîrâdır (Nef'î, Dîvân, s.121)

Enderunlu Vâsıf, II. Mahmud'un tahta çıkmasından dolayı halkın şükür secdesi yapması gerektiğini söylerken melek-hû sıfatını kullanmaktadır. Yani padişahın, halkı seven, cana yakın kişiliği anlatılmak istenmektedir.

Secde-i şükre varıp şâyestedir hamd etse nâs
Hak 'atâ kıldı melek-hû böyle bir şâh-ı cihân (Enderunlu Vâsıf, Dîvân, s.580)

Nedim ise III. Ahmed'i methettiği kasidesinde onun için en güzel övgüleri sıralarken melek-hû sıfatını da kullanmaktadır.

Görmemiştir dîde-i tâc u serîr-i saltanat
Böyle sultân-ı melek-hû husrev-i kudsî-sıfat (Nedim, Dîvân, s. 145)

Bazen de memdûhun istenmeyen bir davranışına uyarı için bu kavramın kullanıldığını görebiliyoruz. Zâtî'nin aşağıdaki beyti buna örnektir.

'A'dâ sözi ile hoş meleke buldu cevride
Şeytâna dostlar o melek-hû niçün uyar (Zatî, Dîvân, C. 1, s.188)

1.4.5. Melek-himem

Melek gibi ilgili, alâkalı, çaba gösteren, hizmetkâr gibi anlamlara gelmektedir. Yine padişahları ve idarecileri överken kullanılmaktadır.

Rûhî, Okcuzade Mehmet Efendi'nin iş başına geldiği tarihi düşürürken melek-himem kavramından istifade etmektedir.

Didi Rûhî-i zâr târîhini
Re'is oldu bir şâh-ı melek-himem (Rûhî, Dîvân, C .1, s.266)

Melek kavramı edebiyatta ibadet, zikir, tesbih özellikleriyle de karşımıza çıkmaktadır. Melekût âleminde sürekli zikir ve ibadet halinde olmaları, hamd ve sena etmelerini şiirlerde görmekteyiz. Ayrıca Âdem(a.s)’e secde etmeleri en önemli özellikleri olarak karşımıza çıkıyor. Kıyamda saf saf ayakta durmaları hatta Mevlevî şairlere göre semâ etmeleri edebiyatımızda yer bulan başka özellikleridir.

1.5. Şiirde Melek-Adem-Şeytan İlişkisi

Bakara Sûresi’nde geçen “ Hani biz meleklerle ve cinlere: Ademe secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu”²⁶⁸ ayeti, Âdem, şeytan ve melek konusunun birlikte işlendiği beyitlerde esas teşkil etmektedir.

Adem, Allah’ı tanımak için lazım gelen vasıflarî haizdir. Eğer Âdem (a.s.) olmasaydı lâhût âleminin yani ilâhî alemin manası idrak edilmemiş olurdu. Âdem’in yaratılışından ve ona esmânın öğretilişinden maksat “Lâhût” âleminin manasını izhar içindir.²⁶⁹

Şeytan, Âdem’e secde etmediği için cennetten kovuldu. Sonra Âdem ve Havva’yı kandırarak cennetten kovulmalarına sebep oldu. Asıl adı Azâzil’dir. İtikada göre kıyamete kadar insanları doğru yoldan azdıracaktır. Şeytan, Âdem yaratılmadan önce Allah’a ibadet eden meleklerin hocası idi.²⁷⁰

Veled Çelebi İzbudak “İblis zahiren hakka arka vermemiş ve Hakk’tan başkasına secde etmekten utanmış iken ictihadına mağlup olduğundan yüzünü Hakk’a ters addederek asî olmuştur”²⁷¹ diyerek İblis’in bir ictihad hatası yaptığından söz etmektedir. Allah da onu şeytan kılığına sokmuş ve lanetlemiştir. Bunun üzerine şeytan Allah’a yalvardı ve “Beni kıyamete dek yaşat ki iyi kullarından başka bütün kullarını azdırayım” dedi. Allah da bunu kabul ederek ona Sûr üfürülünceye kadar ömür verdi. Şeytan Allah’tan kulları azdırmak için birçok şeyler istedi. Yalan, kibir, çalgı şehvet, içki kumar vs. bunlardandır. Tefsirlerde şeytan hakkında İsrailiyyattan

²⁶⁸ Bakara, (2), 34.

²⁶⁹ Ali Nihad Tarlan, *Divân Edebiyatında Tevhidler*, s. 47.

²⁷⁰ Onay, *a.g.e.*, s. 399.

²⁷¹ Veled Çelebi İzbudak, *Mevlana’nın Yedi Öğüdü*, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1937, s. 145.

olmak üzere çok değişik bilgiler verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de otuz sekiz yerde şeytandan ve yaptıklarından bahsedilir.

Dîvân şiirinde bu kıssalardan başka, rakîbin şeytana benzetildiğini görmekteyiz. Meleklerle bir arada bulunamayışı, dua edilince kaçışı, sevgilinin nurunu çalmaya çalışması, Ramazan ayında elinin bağlanması, hamamları ve pis yerleri mekân edinmesi yönlerden ele alınır.²⁷²

Meleklerin secde etmeleri hususunu Fuzûlî, sevgilisinin yoluna güzellerin yüz sürmelerine benzeterek sevgilisini meleklerden daha üstün görmektedir.

*Senin yolunda hûblar sürseler yüz n'ola emrinle
Melek haylî sücûd-i Âdem etmek nass-ı Kur'an'dır (Fuzûlî, Dîvân, s.174)*

Aşağıdaki beyitte ise Fuzûlî, İblis'in melek iken şeytana dönüşmesi hadisesini hatırlatıp, aslolanın Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu, nesebin bir önemi olmadığını, Allah'a isyan edildiği takdirde ise kulun âsi, meleğin ise şeytan olacağını anlatıyor.

*Fi'ldir asl-i rızâ-yı Hak ne kim asl ü neseb
Hâk-i ferman-ber beşer âsî melek şeytân olur (Fuzûlî, Dîvân, s.40)*

Meleğin şeytana dönmesinin zıddı da karşımıza çıkabiliyor. Hayâlî aşağıdaki beyitte kiliseyi câmiye, şeytanını da meleğe çevirmeyi istemektedir. Anlatılmak istenen ise, herkesin bir şeytanı vardır. Aslolan, ona uymayıp meleklerin istediği bir hayat yaşamaktır. Beyitte melek kelimesi, Farsça "feriştah" kelimesiyle ifade edilmiştir.

*Câmi'-i Kuds eylesem bu deyr-i pür eşkâlümü
Kudret el verse firiştah eylesem şeytânümü (Hayâlî, Dîvân, s. 408)*

²⁷² Pala, a.g.e, s.431.

Melek-şeytan tezadı Hayâlî'nin başka bir beytinde yâr ile ağyâr tezatıyla birlikte görülmektedir.

Yâr ile ağyârı gördüm oturur iken dedüm

Ey melek-sûret nedür yanunda şeytânun mı var (Hayâlî, Dîvân, s.136)

Güzellik olarak insanın meleğe benzetilmesi, meleklerden ayırt edilememesi hatta meleklerin ona hayran olması özelliği şiirde karşılaştığımız anlatımlardandır. Rûhî'nin aşağıdaki beyti buna bir örnektir.

Bu letâfet bu melâhatla ki ârâstesin

Ne beşer dimek olur sana habîbüm ne melek (Rûhî, Dîvân, C.2, s.727)

1.6. Meleklerle İlgili Diğer Kullanımlar

1.6.1. Yas Tutan Melek

Meleklerin yas tuttuğuna dair sahih bir rivayet göze çarpmasa da, Kerbelâ hadisesinde meleklerin yas tuttuğu anlayışı hem sünnî hem de şiî inancında kabul görmüştür. Meleklerin bu özelliğini Bâkî aşağıdaki beyitte dile getirmiştir:

Matemin tutsa n'ola 'âlem-i 'ulvîde melek

Sâye-i rahmet-i Rahmân idi insân üzre (Bâkî, Dîvân, s.83)

Yenişehirli Avnî Bey ise, Kerbelâ hadisesini anlattığı beyitte, melekler ve insanların on iki imamın üçüncüsüne yani Hz. Hüseyin'e kan ağladığından bahsetmektedir.

Gark olup dîde-i hasret gibi hûn-ı cigere

Agladı ins ü melek sâlis-i isnâ 'aşere (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.605)

1.6.2. Dua Eden ve Âmîn Diyen Melek

Melekler Müslümanlar için dua ederler. Mü'min Sûresi 7, 8 ve 9. âyet-i kerimeler meleklerin bu özelliklerinden bahsetmektedir. İcâbet edilmesi en çok umulan dualar ise meleklerin âmin diyeceği dualar olduğu için, Bâkî aşağıdaki beyitte meleklerin duyup âmin diyeceği bir dua etmek istiyor.

*Söz tamâm oldı niyâz eyleyelüm der-gâha
İşidüp diye feleklerde melekler âmîn (Bâkî, Dîvân, s.72)*

Rûhî melek kelimesini çoğul olarak “Melâike” şeklinde kullanarak, meleklerin saf saf Peygamberimiz (s.a.v.)’in ravzasında dua ettiklerini aşağıdaki beyitte şu şekilde anlatmaktadır.

*Lutfun umup niyâza dururlar melâike
Ravzânda bağlayup giceler subh olunca saf (Rûhî, Dîvân, C. 1, s.73)*

Şeyhülislâm Yahya aşağıdaki beyitte padişaha yaptığı duaya meleklerin âmin demesini murad etmektedir.

*Diye ihlâs ile yerde beşer gökde melek âmîn
Du`â itdükçe ol şâh-ı cihâna sıdk ile Yahyâ (Şeyhülislâm Yahya, Dîvân, s.39)*

Enderunlu Vâsıf aşağıdaki beyitte, meleklerin Peygamberimiz (s.a.v.)’in özelliklerini Arş’te tekrar ettiklerini ve ezberlediklerini anlatmaktadır.

*Sen ol sultân-ı evreng-i nübüvetsin ki ‘arş üzre
Melekler etmede tavsîfün ezber yâ Resûlallâh (Enderunlu Vâsıf, Dîvân, s.205)*

1.6.3. Saf tutan ve Secde Eden Melekler

Melekler kendi âlemlerinde topluca ibadet etmektedirler. Onların secdeleri ve kıyamları edebiyatımızda karşımıza çıkan unsurlardandır. Meleklerin kıyamda saf tutmaları hadislerde konu edildiğinden edebiyatımıza da aynı şekilde yansımıştır.

Niyâzî-i Mısrî, Arş'ta saf saf duran melekleri, aşk meydanında dönmeye hazırlanan âşıklara benzetmektedir.

*Ay u gün yıldızlar hem nüh felekler,
‘Arşın etrâfında saf saf melekler,
Meydân-ı aşkta cevlân ederler,
Dönelim ‘âşıklar Mevlâ derdiyle (Niyâzî Mısrî, Dîvân, s. 525)*

Yenişehirli Avnî Bey, padişahın iyilik ve cömertliğini anlatırken, meleklerin kapısında secde halinde yardım istedikleri, hûrilerin ise cömertlik denizinde boğuldukları düşüncesiyle anlatmaktadır. Secde, şirde sevgilinin veya memdûhun kapısına, mahallesine, izine vs. için yapılırsa kulluk yani onu yüceltmek içindir.²⁷³

*Bâb-ı lutfunda melek secde-ber-i istimdâd
Bahr-i cûdunda felek lücce-hûr-i istigrâk (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.452)*

Nâ'îlî aşağıdaki beyitte meleklerin saf saf sevgilinin yolunu beklediklerini anlatmaktadır. Beyitte melek kelimesi Farsça “ferište” karşılığı ile çoğul olarak kullanılmıştır.

*Firiştegân-ı mukaddes o şevk ile saf saf
Yolunda secde-ber-râh-ı intizâr kalır (Nâ'îlî, Dîvân, s.27)*

²⁷³ Pala, a.g.e., s. 393.

1.6.4. Semâ Eden Melek

Semâ Mevlevî tarikatında güzel ses ve müzikle vecde gelme halidir. Şeriatta helal olup olmadığı tartışma konusudur. Mevlevî'ler tarafından ibadet kabul edildiği için özellikle Mevlevî şairlerin, meleklerle gökte semâyı şiirlerinde işlediklerini görmekteyiz.

Şeyhülislâm Yahya ve Nâbî'ye ait aşağıdaki iki beyit bu konuyla alakalı olarak birbirine benzemektedir. Bu beyitlerde feleğin dönüşü semâyâya benzetilirken, melek de bu semâyı seyretmektedir.

Girdi ol şevk ile sema'a felek

Cebhe-sây oldu hâk-ı şükre melek (Nâbî, Dîvân, C.1, s.336)

Melek nağmeni istimâ' eylesün

Felek şevke gelsün semâ eylesün (Şeyhülislâm Yahya, Dîvân, s.16)

Şeyh Gâlib ise kendisinin yaptığı semâyı melekler âleminde meleklerle beraber yapılan semâyâya benzetmektedir.

Devr-i Mevlânâdayım devr-i felekmiş yâ melek

İstemem Gâlib dolaşsınlar bana lâzım değil (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.486)

1.6.5. Işık Saçan Melek

Allah'ın nurdan yarattığı varlıklar olmaları hasebiyle dünyamıza ışık saçan gök cisimlerine de benzetildikleri olmuştur.

Rûhî'nin aşağıdaki beyitinde yıldızlara benzetilmektedirler.

Sen çıkup seyr idesin deyü degildir kevkeb

Mum tonanması ider gökde melekler her şeb (Rûhî, Dîvân, C.1, s.344)

1.6.6. Melek Kınaması (Ta'n-ı Melek)

Meleklerin kınaması (ta'n) özelliğini Fuzûlî, Âdem (a.s)'in âlem-i ervâha karşılık, cenneti tercih etmesine meleklerin onu kınamaları hadisesini anlatırken kullanıyor.

*Âdem evvel ser-i kâyun verip almış cennet
İşitip ta'n-i melek sonra peşimân olmuş (Fuzûlî, Dîvân, s.196)*

1.6.7. Meleğin Sarhoş Olması

Şarap Dîvân Edebiyatında ve tasavvuf edebiyatında çokça kullanılır. İEdebiyatımızda şarabın iki türlü kullanımı vardır. Biri maddî, dünyevî, alkol ihtiva eden içilmesi haram olan şarap, diğeri ise aşk şarabıdır. Allah'ı sevmekten kaynaklanan zevkin sonucu olarak ortaya çıkan bir tür sarhoşluk halidir. Sûfiler bu bakımdan içmeden sarhoş olanlardır.²⁷⁴ Saki ise mana âlemine özendiren, o âlemden feyiz eriştirendir.²⁷⁵ Bir diğeri adı bâdedir.

Nef'î aşağıdaki beyitte şarap meclisinin güzel kokusuyla meleğin sarhoş olmasından bahsetmektedir.

*Mest olur nükheth-i sahbâ-yı me'âniyle melek
Sâkî-i tab'ım edince heves-i bezm-i şarâb (Nef'î, Dîvân, s.153)*

Şeyh Gâlib ise, güzel konuşmasının tadından meleklerin sarhoş olacağını söylemektedir.

*Bir neş'e var ki şehd-i makâlinde nutkumun
Ser-mest olur gürûh-ı melek bülbülân gibi (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.99)*

²⁷⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s. 594.

²⁷⁵ Ali Nihad Tarlan, *Divân Edebiyatında Tevhidler*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1936, s. 13.

1.6.8. Meleğin Kelebeğe ve Arıya Benzetilmesi

Meleklerin kanatları olmasından dolayı edebiyatta kuşun yanısıra diğer kanatlı hayvanlara da benzetildiklerini görmekteyiz.

Dîvân şiirinde kelebek aşkı temsil eder. Pervâne muma âşık olarak kabul edilir. Mum ışığına âşık olan pervane bunun etrafında durmadan döner, en sonunda kendisini ateşe atar, yanar ve böylece ateşte fâni olur.²⁷⁶ Şair sevgilisini mum ışığına kendisini de pervâneye benzeterek onun uğruna can vermeye hazır olduğunu söyler. Kelebeğin mum etrafında dolanması gibi arının da çiçekler etrafında dolanması şiire konu edilmiştir.

Nâbî, Muhyiddîn-i Arâbî (v.1240 m.)'yi öven beyitinde Kâbe misali meleklerin kelebek gibi onun mezarını tavaf ettiklerini anlatmaktadır.

*Ka'be-vâr olmada pervâne-i ervâh u melek
Tâ'if-i gird-i seri hazret-i Muhyi'd-din 'ün (Nâbî, Dîvân, C.1, s.35)*

Nâbî Kâbe'yi anlatırken de onu bir muma benzetiyor. Etrafında tavaf eden melekleri de kelebeğe benzetmektedir.

*Pervânesi melekdür o şem'-i hakikatün
Edvâr-ı çerha nokta-i pergâr Kâbe'dür (Nâbî, Dîvân, C.1, s.534)*

Nedim ise İbrahim Paşa'nın izzet ve şerefinden bahsederken, onun meclisini vazo içindeki çiçeğe benzetmektedir. Çiçeklerin etrafında da arı (zenbûr) misali melekler dolaşmaktadır.

*Tırâz-ı mesned-i 'izz ü şeref kim bezm-i hâssında
Gezer hayl-i melek zenbûrveş üşkûfedân üzre (Nedim, Dîvân, s.41)*

²⁷⁶ Süleyman Uludağ, "Aşk", *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 14.

1.6.9. Meleğin Şifa Dağıtması

Enfal Sûresi'nde geçen “O vakit Rabbinizden yardım istiyordunuz da O size: - Ben arka arkaya bin melâike ile imdad ediyorum, diye duanızı kabul buyurmuştu.”²⁷⁷ Ayetinden anlaşılacağı üzere insanlar, dertleri ve sıkıntıları için Allah’a dua ettikleri zaman Allah da onların imdadına melekleri ile yetişmektedir.

Rûhî aşağıdaki beyitte sevgilinin ayrılığından hasta olduğunu, bu hastalığa da zaten melek olan sevgilinin deman olabileceğini söylemektedir.

Var bir derdi firâkunla dil-i bîmârun

Ki olur sıhhat-i câvîd ana nisbet o melek (Rûhî, Dîvân, C.2, s.726)

1.6.10. Köpek Olan Eve Melek Girmez

Hiz. Ali'den nakledilen bir hadisi şerifte Rasulullah (s.a.v.) “İçerisinde cünüp ve köpek bulunan eve (rahmet) melekleri girmez”²⁷⁸ buyurmuştur.

Rûhî aşağıdaki beyitte hoşlanmadığı kişinin (ağyâr) evine giden sevgiliye sitem ederken bu misali kullanmaktadır.

Gitdügi hâne-i ağyâra ‘acebdür yârun

Seg olan hâneye girmez bu meseldür ki melek (Rûhî, Dîvân, C.2, s.726)

Bazen de “veş”, “nisbet” gibi son ekler ve kelimelerle övülen kişi meleğin herhangi bir özelliğine benzetiliyor

1.6.11. Melek-nisbet

Melek derecesinde anlamında kullanılmaktadır.

Fuzûlî aşağıdaki beyitte yaptığı benzetmeyle meleğin yücelik ve güçlülük özelliklerini insana benzetmiştir.

²⁷⁷ Enfal , (8), 9.

²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 200 (Yıldız, a.g.e., C. 14, s. 86).

*Feyz-i lûtfiyyen eger insâna kılsa terbiyyet
Kadr ile insân melek-nisbet 'azimü'ş-şân olur (Fuzûlî, Dîvân, s.41)*

1.6.12. Melek-veş

Farsçada “veş” son eki benzetme için kullanılır. Bu tabir melek gibi anlamına gelir. Fuzûlî aşağıdaki beyitte melek gibi kanat açtım benzetmesini yaparken bu ifadeyi kullanmıştır.

*Hazer-i mülküine hırâmân eyledin hadrâ 'âlem
Şerr-i şeytân def'ine açtın melek-veş perr ü bâl (Fuzûlî, Dîvân, s.59)*

1.6.13. Âlem-i Melekût

Dünyayı dokuz felek çevreler. Sekizinci feleğe Kürsî, dokuzuncuya ise Arş denilir. Edebiyatta sevgili, felekten bile yüksek değerdedir ve felek yalnızca onun sarayı olabilir.²⁷⁹ Arş'tan itibaren Allah'ın ilmi başlar ve Allah'ın kudret ve ululuğu bu kattan dünyaya yayılır. Arş'ı Hamele-i Arş denilen dört büyük melek taşır. Cebrâil'in mekânı da burasıdır. Arş'tan öteye sadece Peygamberimiz (s.a.v.) geçmiştir.

Melekler âlemi âşıkların öldükten sonra ulaşacakları ebedi yurttur. Hayâlî aşağıdaki beyitte şer ve kötü işlerin, melekler âleminden uzaklaştıracağı uyarısında bulunmaktadır.

*Şerr ü şûru ko ırağ olma kenar-ı hayrdan
Kalmayasın tâ meleklerle felekde seyrden (Hayâlî, Dîvân, s.74)*

Melekler âleminden bahsederken gayb veya melekût âlemi hakkında kısa bir bilgi vermemiz gerekebilir. Gayb âlemi veya melekût âlemi; duyu organları ve akılla bilinmeyen, görülmeyen varlıklar ve bunların bulunduğu âleme denir. Bir başka ifade ile Allah'ın kendinden değil kuldan gizlediği şeylerdir. Allah'ın insanlara gösterdiği âlem ise şehâdet âlemidir.²⁸⁰

²⁷⁹ Pala, a.g.e., s. 150.

²⁸⁰ Uludağ, a.g.e., s. 144.

Gazâlî (v.505 h); âlemi ruhanî ve cismanî, hissî-aklî, ulvî-süflî, gayb ve şehâdet, mülk ve melekût gibi ikili tasniflerle ele almış, lafızları farklı olmakla birlikte bu tasniflerin birbirine yakın anlamlar taşıdığını belirttikten sonra insanların çoğu tarafından bilinemediğinden (gayb) melekût âlemine “Gayb âlemi”, herkes tarafından hissedilip görüldüğü için diğerine “Şehâdet âlemi” denildiğini, bu iki âlem arasında bir münasebet bulunduğunu, şehâdet âleminin melekût âlemine ulaştıran bir merdiven olduğunu söylemiştir. İbnü’l-Arabî (v.638 h.) “Âlemin zahirinin mülk, bâtınının melekût” olduğunu söylemektedir.²⁸¹

Ethem Cebecioğlu, melekûtu “Ruhlar ve nefislere ait gayb âlemi. Sûfiler zahir âlemde melek kelimesini kullanırken, bâtın âlemde melekût kelimesini kullanmışlardır. Arzdan Arş’a kadar her şey melekût âlemindedir. Bunun dışındaki ilâhî tecellilerin hepsi ceberût âlemine dâhildir”²⁸² şeklinde tarif etmektedir.

Rûhî aşağıdaki felek ve melek kelimesini beraber kullandığı beyitinde sevgilinin güzelliğine feleklerin ve meleklerin hayran olduğunu anlatırken, sevgilinin yerinin melekler âlemi olduğunu hatırlatmaktadır.

Hat-ı nakşında cânânın felek ‘acîz melek hayrân

Nukûşın sırrın ey Rûhî yine sâhib-nukûş anlar (Rûhî, Dîvân, C.1, s.528)

Muhibbî ise feryâdını felekte meleklerin bile işittiği halde, sesini sevgiliye işittirememekten şikâyet etmektedir.

İşidüp efgânımı her şeb feleklerde melek

Dimedî bir kez o meh-rû kim bu ne âvâzdur (Muhibbî, Dîvân, s.114)

Nâbî aşağıdaki beyitinde meleklerin Arş’ın çatısına nûr ile birşeyler yazdıklarından bahsetmektedir.

Dehân-ı gâmeden çıkmazdan evvel itdiler gördüm

Melekler bâm-ı ‘arşa birbiriyle nûr ile imlâ (Nâbî, Dîvân ,C.1, s.198)

²⁸¹ Melekût için bkz: Nihat Azamat, ”Melekût” DİA, XXIX, Ankara,2004, ,s.47.

²⁸² Cebecioğlu, a.g.e., s. 424.

Zâtî âhından üluşon şimşeklerle meleklerin âlemi doldurduklarını, gök gürültüsünü de haline kahkaha ile güldürdüklerine söylemektedir.

Berk-i âhumdan melekler 'âlemi toldurdılar

Kahkaha ile gökde ra'dı hâlîme güldürdüler (Zatî, Dîvân, C.1, s.231)

2. Cebrâil

2.1. Sidre-i Müntehâ

Dört büyük melekten birisi olan Cebrâil'in dîvanlarda karşılaştığımız önemli özelliklerinden bir tanesi Sidre-i müntehâ'da yaşamasıdır.

Sidre-i müntehâ, hadislere göre altıncı kat gökyüzüdür. Gökyüzüne yükselenler ancak buraya kadar çıkabilirlermiş. Nitekim Miraç gecesi Peygamberimiz de Cebrâil'i burada görmüştür. Sidre'nin yanında Cennet vardır ve cennetin nehirleri onun altından akar. Ötesi Allah'ın Zât âlemidir. Sidre beşer bilgisinin ve amellerinin son hudududur. Dîvân şiirinde sevgilinin uzun boyunu anlatmakta kullanılır.²⁸³

Bâkî aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağını cennete, boyunu ise Sidre-i müntehâ'ya benzetiyor.

La'l-i lebünle tal'atun ravza-i Cennetü'n-na'im

Kaddüne Cebre'il-i 'akl Sidre-i müntehâ didi (Bâkî, Dîvân, s.428)

Hayâlî aşağıdaki beyitte sevgilinin boyunu Sidre-i müntehâ'ya kaşlarını ise Kâbe-Kavseyn'e benzetiyor.

Kâbe-Kavseyn, Kur'an-ı Kerim'de “ Sonra ona yaklaştı, derken sarktı, iki yay kadar yahut daha yakın oldu” buyrulmaktadır.²⁸⁴ Peygamberimizin miracı ile ilgili olarak anlatılan bu olayda bazı âlimler “O” ile kastedilenin yani Peygamberimize yaklaşan Cebrâil olduğunu diğer bir kısmı ise burada mecazen kastedilenin Allah

²⁸³ Pala, a.g.e, s.404

²⁸⁴ Necm, (53), 8-9

olduğunu söylerler. Peygamberimizin Miraç gecesi Allah ile görüştüğü inancı bu ayetten dolayıdır.²⁸⁵

*Kalup ol sidre kadde görmedünse kâbe-kavseyni
Var ey Cibrîl-i aklum dahi yabanda uçarsın sen (Hayâlî, Dîvân, s.317)*

Muhibbî ise, sevgiliye söylediği gazeli Sidre'den Cebrâil'in işitip beğeneceğini söylemektedir.

*Medh idüp la'lün Muhibbî dise bir rengîn gazel
İşidüip Cibrîl-i kudsî Sidre'den tahsîn ider (Muhibbî, Dîvân, s.135)*

Nâ'ilî, Peygamberimiz (s.a.v.)'i anlattığı aşağıdaki beyitinde, Sidre-i müntehâ'ya kadar kendisine Cebrâil'in öncülük ettiğinden bahsetmektedir.

*Erince Sidreye Cibrîl idi o sultânın
Revende pîş-i Burâk-ı kamer rikâbında (Nâ'ilî, Dîvân, s.31)*

Zâtî aşağıdaki beyitte, kalbini Sidre-i müntehâ'ya benzetip sevgiliyi oraya girmeye çağırmaktadır.

*Müntehâ gir dile gel ey melek-i sidre-serîr
K'anda Cibrîl-i sâfa eyleye pervâz gele (Zatî, Dîvân, C.3, s.231)*

2.2. Vahiy Getirmesi

Cebrâil'in bir diğer özelliği de peygamberlere vahy getirmesidir. Peygamberimiz (s.a.v.)'e de ilk vahyi Hira mağarasında getirmiştir. Edebiyatımızda Cebrâil'in bu özelliği haberci sıfatı ile daha çok karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Cebrâil şiirde göklerden haberdar olabilmenin de yegâne anlatım biçimidir.

²⁸⁵ Pala, a.g.e, s.245

Fuzûlî aşağıdaki beyitte, insanoğlunun vahyi anlayabilmesi, yani Allah’a kulluk vazifesini layıkıyla kavrayabilmesi durumunda, Allah’tan gelen her işi bir Cebrâil niteliğinde görür demektedir. Bir başka ifade ile Allah’ın emirlerini ve yasaklarını bilmek için Cebrâil’i görmeye gerek yoktur.

*Olsa isti'dâd-i ârif kâbil-i idrâk-i vahy
Emr-i Hak îsâline her zerredir bir Cebre'îl (Fuzûlî, Dîvân, s.216)*

Niyâzî-i Mısrî aşağıdaki beyitte Cebrâil’in Peygamberimiz (s.a.v.)’e yirmi üç yıl vahiy getirdiğini açık bir şekilde ifade etmektedir.

*Yirmi üç yıla dek Cebrâilin
Ana vahy-i Hudâ'sıdır şerî'at (Niyâzî-i Mısrî, Dîvân, s.385)*

Yenişehirli Avnî Bey aşağıdaki beyitte, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in mucizelerinin de Cebrâil’in getirdiği vahiy sayesinde gerçekleştiğini anlatmaktadır.

*Olmazdı kazâ mu'cize-peygamber-i çeşmün
Vahy-âver-i nâz olmasa Cibrîl-i nigâhun (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.818)*

Bazen de Cebrâil ismi kullanılmadan haberci melek şeklinde kullanımları da görmekteyiz. Nef’î’nin şu beyitinde Farsça bir tamlama “peyk-i perende” olarak karşımıza çıkmaktadır:

*Melek rikâb-ı semendinde peyk-i perrende
Felek sirâçe-i kadrinde ferş-rûb-ı harem (Nef’î, Dîvân, s.169)*

2.3. Ruhû'l Kudüs

Cebrâil’in şiirde “Rûhu'l Kudüs” ismiyle fazlaca geçtiğini görmekteyiz. İnanışa göre Allah’ın emriyle Cebrâil Meryem’in kaftanının yenine üflediği için bu

isimle anılır. Bu üfürüşten Hz. İsa doğmuştur.²⁸⁶ Rûhu'1 Kudüs ismi sadece Cebrâil'in bu özelliği şiiirde anlatılırken kullanılmamaktadır; Cebrâil ismi yerine vezne göre kullanılmaktadır.

Nâ'îlî aşağıdaki beyitte güle benzettiği sevgilisinin bülbülü olduğunu söylerken, aynı zamanda sevgiliyi meleğe benzetip bülbülden şarkı istediğini anlatmaktadır.

*Meftûnu olup Nâ'iliyâ ol gül –i hüsnün
Rûhü'l-kudüsü zemzeme – hâh eyledi bülbül (Nâ'îlî, Dîvân, s.254)*

Şeyh Gâlib ise; neyi anlattığı beyitte, neyin içine üflenen nefesi Rûh-ı Cibrîl'e benzetip neyi de Meryem'in bedenine benzetmektedir. Nasıl ki Meryem'in bedeni tertemizse, insan-ı kâmilî temsil eden ney de tertemizdir.

*Kâlib-ı Meryem olur hem-dem-i Rûh-ı Cibrîl
Gelse lafz-ı kaleme ma'nî-i bî-gâne-i ney (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.559)*

Şeyh Gâlib aşağıdaki bendinde gönülü yani kalbi anlatırken, onun temizliğini nefhâ-i Cibrîl ile yoğrulmuş olarak anlatmaktadır. Kalbi Hz. İsa ve Meryem'e teşbih etmektedir.

*Ey dil ey dil yine bu rütbede pür-gamsın sen
Gerçi vîrâne isen genc-i mutalsamsın sen
Secde-fermâ-yı melek-zât-ı mükerrermsin sen
Bildiğin gibi değil cümleden akdemsin sen
Rûhsun nefha-i Cibrîl ile tev'emsin sen
Sırr-ı Haksın mesel-i İsi-i Meryemsin sen (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.249)*

²⁸⁶ Pala, a.g.e ,s.380

Yenişehirli Avnî Bey aşağıdaki beyitte, Mahmud Nedim Paşa'yı anlatırken onun sohbetini Hz. İsa'nın sohbetine benzetip, bu sohbeti dinleyenlerin ise Cebrâil'in nefesini hissedeceklerini söylemektedir.

Tâ nefh-i sûra vâsıl olur Cebre'îl-veş

İnsân Mesîh-i sohbetünün olsa hem-demi (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.550)

Rûhî aşağıdaki beyitte dış görünüşün öneminin olmadığını anlatırken, içlerinde bulunan ruhun ise Cebrâil'in üflediği ruhla aynı olduğunu söylemektedir.

Sûrette n'ola zerre isek ma'nide yohuz

Rûhü'l kudsün Meryem'e nefh itdüğü rûhuz (Rûhî, Dîvân, C.1,s.46)

2.4. Ruhû'l Emîn

Cebrâil, Allah'tan aldığı vahyi ilettiği için en doğru sözü söyler. Bu yüzden o Rûhu'l-Emîn'dir. Şairler de bazen onu bu isimle şiire konu etmektedirler.

Yenişehirli Avnî Bey, aşağıdaki beyitte suskun haline bakıp da bir şey bilmediği zannedilenlerin, Cibrîl-i Emîn'in getirdiklerini bilebileceğini söylemektedir.

Sanma nâ-dân gördigün hâmûş-ı mecnûn-zûreti

Belki Cibrîl-i emînün künh-i esrârın bilür (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.754)

Yine Yenişehirli Avnî Bey, Peygamberimiz (s.a.v)'den bahsederken Cibrîl-i Emîn'in onun dergâhının toprağına yüz sürdüğünü söylemektedir.

Şâh-ı kudsî harem-i mülk-i Nübüvvet ki olur

Hâk-i der-gâhına Cibrîl-i emîn nâsiyye-sûd (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.448)

2.5. Cebrail'in Kanadı

Cebrâil'in şiirde öne çıkan bir diğer özelliği ise kanadıdır. Hadislerde altı yüz kanadı olduğu rivayet edilir.²⁸⁷ Şiirde genellikle bu kanatlar övülen kimseye yardım ve hizmet için kullanılırken, kanatlarının süslü olması özelliği sevgilinin saçının, kaşının, kirpiklerinin güzelliğini anlatırken kullanılmaktadır. Farsça'da kanat anlamına gelen “Şehper” kelimesini şairlerin çok kullandığını görmekteyiz. Bazen de “per-i Cibrîl” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Hayâlî sevgilinin mahallesini âşıkların terketmeyeceklerini söylemektedir. Öyle ki Cebrâil kanadını merdiven yapsa, Arş'a dahi çıkmazlar demektedir.

Bir kadem çıkmaz ser-i kûyun koyup âşıklarun

Tâk-ı arşa nerdiban olursa perr-i Cebre 'il (Hayâlî, Dîvân, s.263)

Hayâlî şehper kelimesini kullandığı bir diğer beyitinde de, Cebrâil'in kanadını bir süpürgeye benzetiyor. Bir savaş sahnesini canlandırdığı anlatımında, kanat hem savaş meydanını süpürüyor hem de şehit düşen askerlerin başını sıvazlıyor.

Şehper-i Cibrîldür cârûb-ı meydân-ı gazâ

Her şehîdün başı düşdükte o meydânı öper (Hayâlî, Dîvân, s.181)

Hayâlî aşağıda ki beyitte ise sevgilinin avcı yeleğinin, Cebrâil'in kanadının tüyünden yapılmış olduğunu söylemektedir.

Eyleyüp şehper-i Cibrîlden ey meh yelegin

Bir kez âhumla ok atıssa o dem yana sadak (Hayâlî, Dîvân, s.229)

Hayâlî bir diğer beyitinde ise Cebrâil'in kanadını yelpazeye benzetmektedir. Şair yazdığı nazmı bala benzetmekte ve melekler sinek gibi o bala hücum

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 395. (Yıldız, a.g.e., C. 14, s. 532).

etmektedirler. Cebrâil'in kanadı da “mekes-rân” olmaktadır. “Mekes-rân” Farsça'da yelpaze veya sinek kovalayan anlamlarına gelmektedir.

*Oldu nazmum şehdine ervâh-ı kudsîler mekes
Şehperin ana mekes-rân etdi Cibrîl-i Emîn (Hayâlî, Dîvân, s.67)*

Şeyh Gâlib, Cebrâil'in kanadını halıya benzettiği aşağıdaki beyitte, gönül kuşu mekansız Kaf dağının Ankası olursa, Cebrâil kanadını yoluna halı eyler demektedir. Kanat için Farsça “bâl” kelimesi kullanılmıştır.

*Bâl-i aczin ferş-i râh eyler talebde Cebre'îl
Mürğ-i dil Ankâ-yı Kâf-ı lâ-mekân olsun da gör (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.404)*

Şeyh Gâlib aşağıdaki beyitte, bir savaş sahnesini anlatmaktadır. Zülûfün savaşan kahramana Cebrâil'in kanadını gölgelik yaptığından bahsetmektedir.

*Yine vâdî-i hışm u cengi çeşm-i bî-emân tutmuş
Per-i Cibrîli zülf ol kahramana sâyebân tutmuş (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.448)*

Aşağıdaki beyitte Yenişehirli Avnî Bey sevgilinin yatağını Cebrâil'in kanadına benzetmektedir. Hz. İsa'nın da sevgilinin en müşfik devâ eyleyicisi olmasını istemektedir.

*Per-i Cebra'îl olsa da bisterün
Mesîhâ devâ-sâz-ı müşfik-terün (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.589)*

Fuzûlî aşağıdaki beyitte feth olan bir kaleyi anlatırken “Küffarın kalesini ortadan kaldırmak için Cebrâil kanat açtı” demektedir.

*Râyet-i hadrâ çekildi ol hisârın fethine
Yoksa kal'-ı kal'a-i küffara Cibrîl açtı per (Fuzûlî, Dîvân, s.67)*

Zâtî ise aşağıdaki beyitte Cebrâil'in kanadını sevgilinin yurdunda serilmiş bir seccadeye benzetmektedir. .

Zülfî sevdâsı ile kûyunda şu kim secde kıla

'Arş mesciddür per-i Cibrîl ana seccâdedür (Zatî, Dîvân, C.1, s.239)

Kanat kelimesi bazen şiirde Cebrâil ismi kullanılmaksızın karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanımlarda kanat, bazen padişahın sarayının bir süpürgesi, bazen saray kapısının perdesi olabilmektedir.

Yenişehirli Avnî Bey aşağıdaki beyitinde, padişahın izzetini anlatırken onu feleklerin aydınlattığı bir kubbeye benzetmektedir. Kâbe'ye hizmetini anlatırken de hizmetine karşılık meleklerin kanatlarını halı yaptıklarını söylemektedir. Kanat için "Per" kelimesi kullanılmıştır.

Kubbe-i 'izzetüne nüh-felek âveng-i çerâg

Ka'be-i himmetüne per-i melek ferş-i harem (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.448)

Nef'î aşağıdaki beyitte padişahın Harem-i Şerîf'e hizmetini anlatırken meleklerin kanadının hizmet kapısına bir perde olduğunu söylemektedir.

Harem-i himmetine devr-i felek halka-i der

Ka'be-i 'ismetine perr-i melek perde-i bâb (Nef'î, Dîvân, s.152)

Şeyhülislâm Yahya da melek kanadının sarayı süpürdüğünü anlatan bir diğer şairdir.

Ne zer halkâsıdur hilâl-i felek

Revâ olsa cârûbı perr-i melek (Şeyhülislâm Yahya, Dîvân, s.8)

Fuzûlî ise peygamberimizi öven kasidesinde geçen aşağıdaki beyitte, melek kanadını bir hançere benzetmektedir. Melekler kanatlarını hançer zannedip yakınına gelirken teeddüb ederlerdi demektedir.

Münâfık edebilmez şer'ine medhal ki çevrende

Melâ'ik perr ü bâlin görse eylerdi gümân hançer (Fuzûlî, Dîvân, s.34)

2.6. Hz. İbrahim'e Kurban Getirmesi ve Hz. İbrahim Ateşe Atılınca Yardım Etmesi

Cebrâil'in şiirde karşımıza çıkan bir diğer özelliği kurban getirmesidir. Kurban hadisesi şu şekildedir.

İbrahim Peygamber Allah'tan bir oğlan çocuk istedi. “Eğer bana bir oğlan verirsen onu senin aşkına kurban edeyim” dedi. Allah İsmail'i verdi. İsmail büyüyünce İbrahim nezrini unuttu. Bir gece rüyasında İbrahim'e “Allah'a verdiğin ahdi yerine getir” denildi. O da İsmail'i aldı ve dağa çıktı. Dağ titredi. Nihayet İbrahim İsmail'i kesmek için yatırdı ve kurban etmek için ağlaya ağlaya bıçağı boğazına bastırdı. Bıçak derhal tersine döndü. İkinci defa bıçağı tekrar kuvvetle bastırdı. Bu defa bıçak ikiye bölündü. O sırada Allah, Cebrâil vasıtası ile oğlunun yerine kurban etmek üzere bir koç gönderdi. Bu suretle İsmail kurtuldu.²⁸⁸

Şeyh Gâlib bir şehadet hadisesini anlattığı aşağıdaki iki beyitte, kurban hadisesine hatırlatma yapıp Cebrâil'i yeniden can vermeye delil göstermektedir.

Gurre-i 'îd-i şeref destinde şemşîr-i celîl

Lik eyler âb-ı Hızr-ı câvidânı selsebil

Teşnedir bî-şübhe bu zebh u fedâya Cebre'îl

Cân vermek sana cân-bahş olmağa bi'llâh delîl (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.263)

Kurban hadisesi bazen Cebrâil ismi zikredilmeksizin anlatılabilmektedir.

²⁸⁸ Agah Sırrı Levend, *Dîvân Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 112.

*Ka'be-i kûyunda ger kurbân olursan dilberün
Alnına ey dil melekler süreler kanun senün (Zatî, Dîvân, C.2, s.306)*

Hz. İbrahim (a.s)'e ateşe atılınca yardım eden melek de Cebrâ'il'dir. Bu konu şiirde derde derman olma şeklinde de işlenir.

*Derdine Cibrîlden dermân kabul etmez Halîl
Cânuma senden inen âteş gülistândur bana (Zatî, Dîvân, C.1, s.38)*

2.7. Diğer Teşbihler

Cebrâil'in kanadı dışındaki bazı organlarını da şiirde görmekteyiz. Mesela gözü, eli, aklı ve gönlü gibi özellikleri ön plana çıkmaktadır.

Hayâlî Cebrâil'in gözünü gece meclisi aydınlatan bir ışığa benzetmektedir. Beyitte Farsça'da göz anlamına gelen "dîde" kelimesi kullanılmıştır.

*Çarh sâk mihrdür zerrîn ayağ-ı meclisüm
Dîde-i Cibrîldür her şeb çerâg-ı meclisüm (Hayâlî, Dîvân, s.275)*

Hayâlî aşağıdaki beyitte ise damla damla akıttığı gözyaşının, Cebrâil'in avucunda mercan bir tesbihe döndüğünü anlatmaktadır. "Kef" kelimesi Arapça'da avuç içi anlamına gelmektedir.

*Katre katre kanlu yaşun bir sanem zülfünde gör
Yâ keff- i Cibrîlde tesbîh-i mercân oldu tut (Hayâlî, Dîvân, s.67)*

Şeyh Gâlib aşağıdaki beyitte, "fenâ-fillâh" olmak için aşk ateşinin varlık ehline bir sınır olduğunu söylemektedir. Yani bunun için akıldan geçmek gerekliliğini anlatırken, akıl Cibrîli'nin Sidre-i Müntehâ'da kaldığını daha ileriye geçemediğini söylemektedir. Beyitte Farsça'da akıl manasına gelen "hired" kelimesi kullanılmıştır.

*Sedd-i reh olur âteş-i aşk ehl-i vücûda
Cibrîl-i hured Sidre-i kurbetde zebûndur (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.416)*

Yenişehirli Avnî Bey aşağıdaki beyitte, aldığı bir müjdeyi anlatırken, müjdeyi Cebrâil'in Nemrûd'un ateşini söndürmeye geldiği zaman Hz. İbrâhim'e verdiği müjdeye benzetmektedir. Beyitte geçen “dil” kelimesi gönül anlamındaki “dil” olmayıp, Türkçe'deki lisân anlamına gelen kelimedir.

*Habbezâ müjde ki viridi dil-i Cibrîl gibi
Nâr-i Nemrûd-ı gama hâsiyyet-i berd ü selâm (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân,
s.515)*

Zâtî Peygamberimiz (s.a.v.)'e aşkını anlattığı beyitinde, “Yolunun tozu hasretiyle yanarsam Efendim, küllerimden Cebrâil'in gözüne sürme olur” demektedir. Beyitte Farsça göz anlamına gelen “çeşm” kelimesi kullanılmıştır.

*Gerd-i râhun hasreti nâriyle yansam kuhl ola
Çeşm-i Cibrîl'e benim dûd-ı siyâhum Mustafâ (Zatî, Dîvân, C.3, s.403)*

Cebrâil'in edebiyatta sır anlamına gelen “râz” kelimesi ve sırdaş anlamına gelen “mahrem” kelimeleriyle beraber kullanıldığını da görmekteyiz. Zira edebiyatta sevgilinin dudağı, yani ağzından çıkacak kelimeler sırdır. Cebrâil de Peygamberimiz (s.a.v.)'in sırdaşdır. Yani en büyük sırdaştır. Bu ikili anlatım bir arada kullanılıp birbirine telmih yapılmaktadır.

Nâ'ilî gamzelerden gelen fitneyi bildiğini, bunu Cebrâil dâhil kimseye söylemeyeceğini anlatmaktadır. Zira gamzeler sevgilinin bakışından haber vermektedir.

*Eylemem mazmûnuna Cibrîli mahrem Nâ'ilî
Gamzeler kim fitneden ifşâ-yı râz eyler bana (Nâ'ilî, Dîvân, s.158)*

Şeyh Gâlib aşağıdaki beyitte, kalbinin vahyin aynası olduğunu söylemektedir. Papağana benzettiği Cebrâil'in sırlarını kalbinden öğrendiğini anlatmaktadır.

*Kalbim ol âyîne-i vahy irtisâm-ı 'aşk kim
Tûtî-i Cibrîli dest-âmûz-ı râz eyler bana (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.350)*

Meleklerin en büyük özellikleri Allah'ı gece gündüz usanmadan tesbih etmeleridir. Her ne kadar Cebrâil daha çok risalet göreviyle ön plana çıktıysa da, onun ibadet ve zikir etmesi de vurgulanır.

Yenişehirli Avnî Bey, Hz. Hüseyin için yazdığı mersiyede, onun dergâhında Cebrâil'in ibadet etmekte olduğunu söylemektedir.

*O Hudâvend-i İlahî nazarun olsa sezâ
Der-geh-i Hazretine Hazret-i Cibrîl 'abîd (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân,
s.609)*

Fetih Sûresi'nin savaş anında okunması, müslümanları zafere götürecek en önemli etkenlerden biri kabul edilir. Şiirde Fetih Sûresi'ni Cebrâil okur. Zira onu Peygamberimiz (s.a.v.)'e ilk O okumuştur. Nefî aşağıdaki beyitte sefere çıkan II. Osman'ı överken, onun kılıcı ve miğferinin Fetih Sûresi'ni okuyan Cebrâil olduğunu söylemektedir.

*Safder-i kişver-güşâ kim cenge çıkdıkça olur
Cebre 'il "innâ fetehnâ"-hân-ı tîg u miğferi (Nefî, Dîvân, s.92)*

Cebrâil bazen de ders çalışan bir çocuğa benzetilmiştir.

*Mekteb-i kadrunda bir tıfl-ı sebak-hân Cebre 'il
Her sözü olmuştur ehl-i hak katında bir kitâb (Rûhî, Dîvân, C.1, s.340)*

Ayrıca Cebrâil'in güçlü kuvvetli olması, düşmanlara karşı galip gelmesi ve onların tuzaklarını bozması gibi özellikleriyle de karşılaşmaktayız.

Aşağıdaki beyitte Nâbî, temiz kalplere kötülüklerin zarar veremeyeceğini, zîrâ İblîs'in Cebrâil ile baş edemeyeceğini anlatmaktadır.

Sâfî-dilâna yok zarar erbâb-ı mekrden

İblîs pençe-gîr olamaz Cebre'il ile (Nâbî, Dîvân, C.2, s.1020)

Cebrâil'in kılavuz yani yol gösterici olması da şiirde işlenen temalardandır. Zâtî aşağıdaki beyitte dünyadaki Mîrâcın sevgiliye ulaşmak olduğunu söylemektedir. Yol arkadaşının da Cebrâil olmasını istemektedir.

Cihânda Zâtî'nün mi'râcı vasl-ı dil-rübâsıdur

Ümîdüm bu ki Cibrîl-i hidâyet ola hem- râhı (Zâtî, Dîvân, C.3,s.309)

3. Mîkâil

Giriş bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, Mîkâil'in görevi olarak rahmet indirdiği, her türlü bitkiyi bitirdiği ifade edilmektedir. Ama Kur'an'da ve güvenilir hadislerde böyle bir bilgiye rastlanmaz.

Dîvânlarını taradığımız şairlerin, isim olarak Mikâil'den bahsettiğine hiç rastlamadık. Ancak yağmur ve şimşek gibi tabiat olayları anlatılırken meleklerden bahsedilmesi, adı zikredilmeksizin Mîkâil kastedilmiş olabileceğinden, birkaç beyiti örnek olarak tezimize yazdık.

Aşağıdaki beyitte Zâtî, şimşek ve yağmurun sırrını, âh çekmesinin etkisiyle meleklerin ağlayıp gözyaşı dökmesi olarak anlatmaktadır.

Eger kim sırrını teftîş idersen ra'd u bârânun

Melekler berk-ı âhumdan döküp yaşı ider efgân (Zâtî, Dîvân, C.3, s.112)

Zâtî meleğe benzettiği sevgilisinin, gökyüzünden yağdıracağı gamze oklarını rahmet yağmuruna benzetmektedir.

Eger Zâtî-i hâkî üzre ol mâh-ı melek-manzar

Demâdem yagdura çarh okların bârân-ı rahmetdür (Zatî, Dîvân, C.1,s.248)

4. İsrâfil

İsrâfil kıyamet gününde yapacağı görev açısından hadislerde “Melekü’s-sûr”, “Sâhibü’s-sûr” diye nitelendirilmiş olduğundan giriş bölümünde bahsetmiştik. Şiirde genellikle “Sûr” ve üflemesiyle konu edilmiştir.

Sûr, kıyamet gününde dört büyük melekten biri olan İsrâfil’in üfleyeceği borudur. Boynuzdan yapılmıştır. İsrâfil birinci defa çaldığı zaman kıyamet kopacağı, ikinci defasında bütün ölülerin dirileceği İslam itikadlarındandır.²⁸⁹

Yenişehirli Avnî Bey, sevgilinin boyundan bahsederken, sevgilinin boyunu İsrâfil görse hayretinden kıyamet kopsa haberi olmaz diyerek, sevgilinin boyunun güzelliğini anlatmaktadır.

Eger görseydi nahl-i kaddüni rü'yâda İsrâfil

Kıyâmet kopsa açılmazdı çeşmi hâb-ı hayretten (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.327)

Zâtî aşağıdaki beyitte, sevgiliden ayrı kaldığı zamanlardaki inleyişini İsrâfil’in Sûr’una benzetmektedir.

Hey kıyâmet işidenler fûrkatünde nâlemi

Didiler kim Sûr-i İsrâfil bundan dem urur (Zatî, Dîvân, C.1,s.329)

Neşâtî Mevlâna’nın mezarını methettiği kasidesinde, mezarın İsrâfil’in Sûr’unun üfürülmesini beklediğini anlatmaktadır. Ayrıca Sûr ile Mevlâna’nın Mesnevi’sinde geçen feryâd eden ney ile de bir benzerlik kurmaktadır.

Hâlet-i Sûr-ı Sirâfili nümâyân eyler

Âteşin nağme ile eylese n’eyler feryâd (Neşâtî, Dîvân, s. 25)

²⁸⁹ Onay, a.g.e., s. 379.

5. Azrâil

5.1. Can Alması

Azrâil can alıcı melek olması hasebiyle şirde ölüm ve ecel kelimeleriyle birlikte kullanılmaktadır. Şairler genellikle ölümü, dünya malından sakındıracağında, gaflet uykusundan uyandıracağında ve Allah'a kul olmaya özendirecekleri zaman hatırlatmaktadır. Genellikle sevgili can alıcı bakışlarıyla Azrâil'e benzetilmektedir. Ok, hançer ve kılıç gibi öldürücü silahlara benzetilen sevgilinin bakışı Azrail ile özdeş bir yapıda değerlendirilmektedir.²⁹⁰

Şeyhülislâm Yahya aşağıdaki beyitte, sevgilisini Azrâil'e benzetmektedir. Bir an önce canını almaya gelmesini istemektedir.

Eglenmese gelse o melek rûhumı virsem

Cânum çıkıyor dahi 'aceb oyalanur mı (Şeyhülislâm Yahya, Dîvân, s.429)

Zâtî aşağıdaki beyitte, sevgilinin gözü ve dudağının güzelliğini anlatırken, birinin Azrâil gibi can alırken diğerinin İsâ (a.s) gibi can verdiğini söylemektedir.

San 'at-i çeşm ü lebi reşkinden ol canânumun

Zâtî 'Azrâil ü 'İsâ cân virüben cân alur (Zatî, Dîvân, C.1, s.495)

Zâtî aşağıdaki beyitte ise sevgilinin gözünü Azrâil'e benzetirken, candan çekeceği bir âh ile Azrâil'i engelleyebileceğini söylemektedir.

Câna kâsd eylerse 'Azrâil çeşmün var iken

Şöyle âh idem ki cândan anı bîzâr eyleyem (Zatî, Dîvân, C.2,s.404)

Yenişehirli Avnî Bey, aşağıdaki beyitte sevgilinin etkileyici bakışının can almada Azrâil'den geri kalmayacağını dudağının ise can vermede Hz. İsâ'dan geri kalmayacağını söylemektedir.

²⁹⁰ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osedam, İstanbul, 2016, C. 1, s. 513.

Nigâh-ı şûhî cân almada Azrâ'ilden kalmaz

Lebi cân virmede Îsâ-yı pür-tebcilden kalmaz (Yenişehirli Avnî, Dîvân, s. 777)

Aşağıdaki beyitte ise Şeyh Gâlib sevgiliye “^Cennet bahçesine Azrâil yakışmaz da senin öldürücü gamzenin ruhundna ne işi var?” diye sormaktadır.

Behişt-i hulda yaraşmaz egerçi azrâ'il

Ruhunda gamze-i cellâd aceb neden yaraşır (Şeyh GÂlib, Dîvân, s. 411)

5.2. Ölümü Hatırlatması

Niyâzî-i Mısrî ise aşağıdaki iki beyitte, Azrâil'i gerçek anlamda kullanıp, ölmenden önce gaflet uykusundan uyanıp Allah'a dönmeye çağırılmaktadır.

Bize Hakk'dan gel olmadan ecel kösü çalınmadan,

Cânın 'Azrâil almadan gel Allâh'a dönelim gel (Niyâzî Mısrî, Dîvân, s.467)

Ne müşkûl hâl olur gaflette yatup hiç uyanmayıp,

Ölüm vaktinde 'Azrâil gelince uyanan insan (Niyâzî Mısrî, Dîvân, s.495)

6. Hazîn-Rıdvân-Mâlik

Ahirette müminleri selâmlayarak karşılayacak cennet bekçilerine, “Hazîn” adı verilmiştir. Cehennem bekçilerini temsil eden iki meleğe “Mâlik” denilir. “Rıdvân” ise yine cennette görevli meleklerdendir. Şiirlerde Hazîn ve Rıdvân, hurî -gılmân gibi cennet terimleriyle, Mâlik ise zakkûm, ateş gibi cehennem terimleriyle tenâsüb hâlinde kullanılmaktadır.

6.1. Hazîn

Nâbî aşağıdaki beyitte sevgilinin saçının değerini anlatırken, cennette saçının bir teline açık artırma yapılırsa Hazîn iflas eder, eli boş kalırdı demektedir.

Hâzin-i cennet olur hüccet-i iflâs be-kef

Kemterîn müyün iderlerse bihişt içre mezâd (Nâbî, Dîvân, C.1, s.16)

6.2. Rıdvân

Nef'î aşağıdaki beyitte güzel bir yeri överken, orayı cennet bekçisi olan Rıdvân görse, cennet mi yoksa dünyada bir yer mi ayırt edemez, demektedir.

Habbezâ cây-ı neşât-efzâ ki Rıdvân görse ger

Hayretinden derdi bu cennet midir dünyâ mıdır (Nef'î, Dîvân, s.63)

Kerbelâ'yı yâd eden Yenişehirli Avnî Bey, o günler için Rıdvân, hûrî ve gilmânın ağladığından bahsetmektedir.

Kerbelâ günlerini yâd ile Rıdvân aglar

Huld olur cây-ı bükâ hûrî vü gilmân aglar (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.605)

Zâtî ise sevgilinin dudağını anlatırken onu "Selsebile" benzetmektedir. O dudaktan çıkan sesi cennet bekçisi Rıdvân işitse "Min mâ'in me'in" der, demektedir. Yani dudağı bir bereket ırmağına benzetmektedir.

Sûre-i Kevser hakıyçün ey tutağı Selsebîl

Sözünü işitse Rıdvân ayda "min mâ'in me'in" (Zatî, Dîvân, C.3, s.11)

6.3. Mâlik

Niyâzî-i Mısrî ise Mâlik ile cehennem terimlerini Rıdvân ile de cennet terimlerini aynı beyitte tenâsüb içinde kullanmıştır.

Gâhî Mâlik gâhî âteş gâhî zakkûm gâh cahîm,

Gâhî hûrî gâhî gilmân gâhî rıdvân olurum (Niyâzî Mısrî, Dîvân, s.479)

Yenişehirli Avnî Bey aşağıdaki beyitte, sevgilinin güzel sesini cehennem bekçisi Mâlik işitse, cehennem ateşine düşer, cehennem de ihtirâmından serin ve selamet olur demektedir.

Mâlik-i dûzah eger nağmesini gûş itse

Beýt-i nîrâna düşer fâ'ika-i berd ü selâm (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.558)

Bazen cennet veya cehennem zikredilmeksizin bekçilik yapan melekle de karşılaşabiliyoruz. Aşağıda ki beyitte bekçi anlamına gelen Farsça “pâsbân” kelimesi kullanılmıştır.

Olaldan nâ'il-i gencîne-i esrâr-ı insânî

Kevâkib dîdebânumdur melekler pâsbânumdur (Nâbî, Dîvân, C.1, s.506)

7. Hârût- Mârût

7.1. Sihir

Hârût ve Mârût ile alakalı bilgiyi giriş kısmında vermiştik. Edebiyatımızda en fazla öne çıkan özellikleri sihir ve büyü öğretiyor olmalarıdır. Hârût ve Mârût edebiyatta sihir ve büyüün atasıdır. Sevgili ise sihirli bakışlarıyla âşıkı kendisine bağlar.

Aşağıdaki beyitte Muhibbî sevgilinin gözlerini Hârût ve Mârût'ta benzetmektedir. Zîrâ bakışlar büyüdür ve âşıkı sevgiliye meftûn etmektedir.

Mâh-rûlar sihr 'ilmin cümle senden öğrenür

İki çeşmün sihr-ârâ Hârût ile Mârût'dur (Muhibbî, Dîvân, s.128)

Nedim ise aşağıdaki beyitte, sihirbazların ve büyücülerin sihiri, siyah gözlü Hârût gibi sihirbaz sevgilisinden öğrendiklerini söylemektedir. Beyitte geçen “Hârût-fen” kullanımını Hârut sanatlı, harut özelliği taşıyan anlamlarına gelmektedir.

Erbâb-ı füsûn ü sâher 'âciz olurlar
Çeşm-i siyeh-i câdû-yı Hârût-fenimden (Nedim, Dîvân, s.224)

Esrar Dede sevgilinin gönlünde yer bulmasıyla harabe olan kalbinin mâmur olmasını anlatırken, kalbine giren sevgiliyi bir büyücünün tuzağına düşmüş bir meleğe benzetmektedir.

Harâbe-müşrif oldu dil perîler zabtına girdi
Melekler bende-i teshir-i bir sehâra mâildür (Esrâr Dede, Dîvân, s.293)

Sevgilinin sihrinin Hârût'a ders verir mahiyette olduğunu ifade etmek isteyen Zâtî, onun gamzesinin Hârût'u utancından yerlere geçirdiğini söylemektedir.

Ser-nigûn olmuş yire geçmiş hicabından meğer
Uğramış Hârût yârun gamze-i câdûsına (Zatî, Dîvân, C.3, s.177)

7.2. Hârût'un Kalemî

Şeyh Gâlib aşağıdaki beyitte kalemi Hârût'a benzetmektedir. Kastedilen büyü yapılan kalemdir. Beyitte kendisinin de şiirde usta olduğunu, sihir yaparcasına sanatlar kullandığını, kendi kalemini Hârût'a benzeterek ifade etmektedir.

Es'adâ kâdir iken mu'cize Hârût-ı kalem
Râh-ı eş'ârda sihr etme büyük câhımdır (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.403)

Şiirde "Hârût-ı kazâ" tamlaması ile de geçen Hârût, melek olmasına rağmen dünyadaki kaza ve kaderin önüne geçememesiyle misal verilir.

Yenişehirli Avnî Bey aşağıdaki beyitte bir şairi överken, onun mucizevi bir kaleme sahip olduğunu söylemekte hatta kalemi sihirli bir ejderhaya benzetmektedir. Öyle ki bu mucizevi Hârût bile olsa anlayamazdı demektir.

Görse i'câzâtını bilmezdi Hârût-ı kazâ

Kilk-i mu'ciz-dem midür destinde ejderhâ midur (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.456)

7.3. Babil ve Zenehdan

Edebiyatta geçen bir diğer özellikleri Bâbil’de ateş dolu bir kuyuya baş aşağı asılı olmaları ve bu cezayı kıyamete kadar çekecek olmalarıdır.

Farsça’da çene çukuru anlamına gelen “zenehdan” kelimesi Babil’deki kuyuya teşbih edilmektedir. Hayâlî, aşağıdaki beyitte sevgilinin çene çukurunda ruhu yaşarken, Bâbil’de Hârut ve Mârût’un kuyusunun olmadığını anlatmaktadır.

Mihmân-ı zenahdanun idi cân-ı Hâyâlî

Hârût ile çâhı yoğ iken Bâbil içinde (Hayâlî, Dîvân, s.374)

Sevgilinin gözünün, gamzesinin fitneleri âşığı çene çukuruna düşürmeye yetmektedir. Bu sefer yüzündeki ben (hâl)in fitnesi âşığı zenehdana düşürmüştür. Esrâr Dede aşağıdaki beyitte kuyuya düşen Yusuf (a.s) değil, yüzündeki benin fitnesinden sevgilinin çene çukuruna Hârût gibi düşen âşıktır demektedir.

Sanurlar Yusuf-ı üftâdedir çâhı zenahdânda

Değildür lik hâl-i fitneden Hârut olmuştur (Esrâr Dede, Dîvan, s.293)

Yenişehirli Avnî Bey ise, sevgilinin güzelliğini Bâbil’e benzetmektedir. Yani âşıkları sihiriyle kuyuya düşüren bir güzellik. Sevgilinin saçının her kıvrımında da bin Hârût’un gizliliğinden bahsetmektedir.

‘Âlem-i nâz içre hüsnün Bâbil-istândur senün

Her ham-ı zülfünde bin Hârût pinhândur senün (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.826)

8. Hûrî-Gılmân

8.1. Sevgili ve Hûrî

Hûrî, gılmân cennet hizmetçileri olmaları hasebiyle cennetliklerin dostudur. Şairler cennetlik kişileri dost anlamına gelen “enîs” ve “munîs” kelimelerini kullanarak övmüşler, hûrî ve gılmânı da onların dostu olarak nitelendirmişlerdir.

Fuzûlî aşağıdaki beyitte, kendisinin sevgilinin yanında olmasını, cennetteki Âdem (a.s)’e benzetmektedir. Sevgiliye yakınlığını da hûrîlerle dost olmakla eş değer görmektedir.

*Âdem idim kurb-i der-gâhında bulmuştum kabûl
Menzilim cennet meyim kevser enîsim hûr idi (Fuzûlî, Dîvân, s.268)*

Fuzûlî yine cennet temasını işlediği aşağıdaki beyitte ise sevgiliye âşık olmayı cehennem sebebi sayanlara cevap vermektedir. O zaman cennetin hûrîleri, cennetin görevlisi olan Rıdvân’a kalır demektedir.

*Olsa mahbûbların aşkı cehennem sebebi
Hûr ü gılmânı kalır kendisine Rıdvân’ın (Fuzûlî, Dîvân, s.208)*

Bâkî aşağıdaki beyitte, âşıklar için hûrî ve gılmânın hiç önemli olmadığını, vefâsız sevgilinin peşinden koşmanın daha güzel olduğunu anlatmaktadır.

*Hûr u gılmân anma kim her ‘âşıka
Kendü yâr-ı bî-vefâsı hoş gelür (Bâkî, Dîvân, s.194)*

Muhibbî aşağıdaki beyitte, hûrîye benzettiği sevgilisinden başka gözünün kimseyi görmediğini söylemektedir. İçi kan ağlamakta, kanlı gözyaşı dökmektedir.

*Âh kim gönlüm gözüm dâyim ki ol hûrîdedür
Anun için kan yudar dil hem döker bu dîde dür (Muhibbî, Dîvân, s.109)*

Nef'î huriyi gerçek anlamıyla kullandığı beyitte ise, Sabâ rüzgârının, cennette hûrînin gömleğini savurduğu sahneyi konu etmektedir.

Sabâ gerd-i gülistân ile varsa bâğ-ı Rıdvâna

'Abîr-efşân olur pîrâhen-i hûr-ı cinân üzre (Nef'î, Dîvân, s.59)

“În” kelimesi Arapça’da iri gözlü anlamına gelmektedir. Hûrî kelimesinin sonuna eklendiği zaman hûrînin güzelliğini anlatırken bir kat daha artırmak için kullanılmaktadır. Zâtî hûri kelimesini “în” ekiyle beraber kullandığı aşağıdaki beyitte sevgilinin güzelliğini perî ve hûrîlerle kıyaslamaktadır.

Görse imkân manzarından hüsnünü olsa perî

Def’i kasrundan yana uçmak dilerdi hûr-i ‘în (Zatî, Dîvân, C.3, s.11)

Aşağıdaki beyitte Neşâtî, memdûhunun ayak izini cennetteki hûrîlerin zülfünün kıvrımlarına benzetmektedir.

Nakş-ı kademün ki reşk-i Çîndür

Pîraye-i zülf-i hûr-ı ‘îndür (Neşâtî, Dîvân, s.8)

Şeyhülislam Yahya aşağıdaki beyitte, sevgilinin cemâlini görmeye, konuşmasını işitmeye cenneti ve hûrîlerini feda etmektedir.

Gönül didârun özler bâğ-ı rıdvân ile eglenmez

Senün şîven görenler hûr u gilmân ile eglenmez (Şeyhülislâm Yahya, Dîvân, s.172)

Zâtî aşağıdaki beyitte, cennet güzellikleri olan Kevser ve gilmânın, sevgili de orada olmadan kendisi için bir anlam ifade etmeyeceğini söylemektedir.

Leb-i gilmân ayak Kevser şarâb olsa bana sensüz

O meyden başdan geçdüm ben ol ayakdan el çekdüm (Zatî, Dîvân, C.2, s.408)

Bazen de hûrî ve gilmân'ın cennet hizmetçileri olması şüire konu edilmiştir. Genellikle şairler övdükleri devlet büyükleri vb. şahsiyetler için, onların saraylarını cennete, hizmetçilerini ise hûrî ve gilmâna benzeterek, onların en güzel hizmetlere layık olduklarını ifade etmek istemişlerdir.

Nef'î belki de küçük yaşta tahta çıkmış bir sultan için hûrîleri dadı ve lala yapmaktadır.

Ana hûr u melek dadı vü lâla olmağa hâzır

Ne dem muhtâc olursa hidmet-i dadı vü lâlaya (Nef'î, Dîvân, s.107)

Şeyh Gâlib sevgilinin hizmetini gören kişiyi hûrîye benzetmektedir. “Muğbeçe” hizmetçi ve meyhaneci çırağı gibi anlamlara gelmektedir.

Ruhu sakız gülüdür zülfü buhûr-ı meryem

Hidmet-i bâğı gören muğbeçe-i hûr-nijâd (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.229)

Rûhî aşağıdaki kıtada dünyayı cennete, eğlencesini de hûrî ve gilmâna benzetmektedir.

Bize mahbûbile mahbûbedür dünyâda eğlence

Bihîşt-âbâddur dünyâ vü anlar hûr u gilmânı

Ol iki hûr u gilmânun ider ehl-i safâ hâsıl

Birinden zevk-ı cismânî birinden hazz-ı rûhânî (Rûhî, Dîvân, C.2,s.1057)

Zahidlerin zühd ve takva ile hûrî ve gilmâna ulaşılabilineceğini söylemelerine karşılık, âşıkların makamının melekler âlemi olmasından dolayı, şiirde bu konuda zahidlere itirazların geçtiği beyitleri görmekteyiz.

Fuzûlî, cennetteki hûrîlere ulaşmak için zühd ve takvâya dikkat etmek gerekir, diyen zahidlere, beni sevgiliyi aramaktan men etmeyin, demektedir. Sevgili beyitte “hûrî-likâ” hûrî yüzlü kelimesiyle ifade edilmiştir.

Gâyet-i zühd ü vera' zâhid visâl-i hûr ise
Vechi yok men eylemek hûrî-likâlardan beni (Fuzûlî, Dîvân, s.274)

Dünyadaki sevgiliyi ahirete satmama ve değişmeme temasını Rûhî de aşağıdaki beyitte işlemektedir.

Zâhid gibi ben hâtırını gâyibe satmam
Dünyâdaki meh-rûları gılmâna değısmem (Rûhî, Dîvân, C.2,s.834)

Hûrî ve gılmân'ın şiirlerde geçen en önemli özelliklerinden birisi de güzellikleridir. Sevgili cennette tasvir edilirken, güzelliğı hûrîye benzetilmektedir.

Rûhî, güzelliğini hûrîye benzettiğı sevgiliye özlem ateşini dindirecek şeyin, âb-ı hayat, yani sevgilinin dudağı olduğunu söylemektedir.

Bir harâret verdi câna şevkin ey hûrî-sıfat
Bulmaya teskin eger nûş eylesem âb-ı hayât (Rûhî, Dîvân, C.1, s.212)

Muhibbî aşağıdaki beyitte sevgiliyi önce hûrîye, sonrasında da perîye benzetmektedir.

Bilmedüm hûrî melek midür perî yâhûd beşer
Bu letâfetle anı bilsem kimün cânânıdur (Muhibbî, Dîvân, s.155)

Nef'î'nin aşağıdaki beyitinde sevgilinin saçından bahsedilirken, üzerine giydiğı elbiseler de bir güzellik unsuru olarak kullanılmıştır. Elbisesi, kaşkolü ve eşarabının cennetteki hûrîlerin gömleğinden bir parça olduğı benzetmesi yapılmıştır.

Mûy-ı gîsû-yı melekdir târ u pûd-ı câmesi
Pâre-i pîrâhen-i hûr-ı cinândır mu'ceri (Nef'î, Dîvân, s.94)

Rûhî aşağıdaki beyitte, hûrî ve gılmândan sevgiliyi, Kevser ve zezmeden ise şarabı hatırladığını söylemektedir.

Hûr u ğilmân yâd olunsa hâtıra dilber düşer

Kevser ü zemzem anılsa bâde-i ahmer düşer (Rûhî, Dîvân, C.1, s.506)

Rûhî aşağıdaki bir başka beyitte ise, mahşer günü cennette sevgilinin cemâlini görünce mutlu olacağını, sevgiliyi hûrîlere değişmeyeceğini anlatmaktadır.

Dem-i mahşerde dîdârunla hoşdur gülşen-i bâkî

Hudâ göstermesün sensüz bana hûr u cinân şeklin (Rûhî, Dîvân, C.2, s.870)

Zâtî perî yüzlü bir hûriye benzettiği sevgiliyi görünce aklımı kaybettim, budala oldum demektedir.

Bir hûr-i perî-çehre bugün geçdi bana nakş

'Arz eyledi dîdârını oldum büdelâ-nakş (Zatî, Dîvân, C.2, s.115)

Dîvân edebiyatında şairler sevgiliyi hiç görmezler. Onların aşkı sevgiliyi görmedikleri için ölümsüzdür. Aşağıdaki beyitte Zâtî sevgiliyi görmeden sevmesini, cennetteki hûrîlerin de görünmediğine benzetmektedir.

Sevmişem kûyında ol şûh-ı cihânı görmeden

Nitekim halk-ı cihân hûru cinânı görmeden (Zatî, Dîvân, C.3, s.107)

8.2. Sarayın Hizmetçileri Olarak Hûrî ve Gilmân

Osmanlı'da sarayda padişahın hizmetini gören uşaklara, saray oğlanı veya gilmân denilmektedir. Şiirde bu anlamda kullanıldığını da görmekteyiz. Enderûnlu Vâsıf Bey aşağıdaki beyitte padişahın bu hizmetçilere yaptığı iyilikleri anlatmaktadır.

İbtidâ Has Oda gilmânına der-mâh-ı sıyâm

Etdi bu vech ile tevzi'ine fermân- ı vürûd (Enderunlu Vâsıf, Dîvân, s.666)

9. Kirâmen Kâtibîn

İnsanların işlediği amelleri yazan meleklerdir. Dîvânlarda daha çok “kâtip melek” veya “melek yazdı” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Yenişehirli Avnî Bey, aşağıdaki beyitte aşk meclisine Kirâmen Kâtibîn'in geldiğinde sevaptan başka bir şey yazmayacağını söylemektedir.

Tâ gelelden cünbişe kil-i kirâmen kâtibîn

Geçmemişdür defter-i a'mâle bir böyle sevâb (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.508)

Yenişehirli Avnî Bey diğer bir beyitte ise, gafletinden ve günahkârlığından bahsedip Kirâmen Kâtibîn'in defter-i 'âmâline yazdıklarından çok ümitli olmadığını ifade etmektedir.

Öyle gâfil-i pür-günâhum kim Kirâmen Kâtibîn

Defter-i a'mâlüme bilmem ne tahrîr itdiler (Yenişehirli Avnî Bey, Dîvân, s.719)

Fuzûlî ise, sevgilinin amellerini yazan Kirâmen Kâtibîn'in, kendisinin mutluluğunu gördükçe sevgilinin cefâlarını sevap olarak yazacağını söylemektedir.

Ferâhum görüp cefâsın hasenâta dâhil eyler

Ne melek kim ol perînin 'ameline kâtib olmuş (Fuzûlî, Dîvân, s.196)

Zâtî ise aşktan dîvâne olduğunu söyleyerek, meleğe günahlarını yazmaması için yalvarmaktadır.

Yufkadur bağrum börek gibi miyâna cevr kıl

Kıyma bana yazma cürmüm ey melek dîvâneyin (Zatî, Dîvân, C.3, s.78)

10. Mukarrabîn-Kerrûbiyân-Hameletü'l Arş

Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrail'den oluşan Allah'a en yakın dört büyük melek bu isimlerle de anılmaktadır. Kerrûbiyân meleklerinin genellikle Arş kelimesi ile beraber zikredildiğini görmekteyiz. Tarihi olaylara şahitlik getirileceği zaman Arş'ta bulunan bu melekler şahit gösterilmektedir. Bazen de Arş'taki ibadetleri ve kendi aralarındaki sohbetleri konu edilmektedir.

Nâ'ilî aşağıdaki beyitte Kerbelâ hadisesine benzer acı bir olayı anlatırken, Arş'taki Kerrûbiyân'ın bu olaya şahit olduğunu söylemektedir.

Bir şemmedir bu vâkı'adan hâl-i Kerbelâ

Kerrûbiyân-ı arş bu zulme yeter güvâh (Nâ'ilî, Dîvân, s.131)

Nâ'ilî diğer bir beyitte sevgilinin mahallesinde köpeklerle (ağyâr ile, rakip ile) uğraşırken, sevgilinin ise Kerrûbiyan ile sohbet etmekte olduğunu anlatmaktadır. “Kûy” kelimesi Farsça'da mahalle anlamına gelmektedir.

Aşığın gözünde çok kıymetli olan bu mahalle Kâbe, Hicaz, cennet vb. kutsal mekânlarla karşılaştırılır. Dîvân şiirinde bu mekânlarla kastedilen vahdet makamıdır. Yani kul ile Allah arasındaki birlikteliği ifade eden manevi makamlar ve vakitlerdir. Sevgilinin mahallesi aşığın aklına geldiği zaman kendisinden geçer, cennet sevdasını ve cehennem kaygısını unuttur. Dîvân şiirinde mahallenin bekçilerine “ases” denilir. Aşığın gözünde asesler köpeğe benzetilir ve âşık mahalleye girmek için bunlarla mücadele etmek zorundadır.²⁹¹

Eyler felekde sohbet-i kerrûbiyâna nâz

Oldukça Nâ'ilî seg-i kûyunla hem-nişîn (Nâ'ilî, Dîvân, s.277)

Nâ'ilî aşağıdaki beyitte memdûhunun adaletini överken, makamını Kâbe'ye benzetip Kerrûbiyan orada tavaf etmekte demektedir. Beyitte şair Cebrâil'i ayrıca zikretmektedir.

²⁹¹ Mücahit Kaçar, “Sevgilinin Mahallesi ve Mahallenin Köpekleri”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Haziran 2008, S.416, s. 38.

*Reşkâ makâm-ı adline beytü'l- 'atîk-veş
Kerrûbiyân tavâfta Rûhü'l-emîn ile (Nâ'ilî, Dîvân, s.111)*

Zâtî aşağıdaki beyitte, çektiği âhın dumanlarından oluşan halkaların gökyüzünde Kerrûbiyân'ın boynuna gerdanlık olduğunu söylemektedir. Kerrûbiyân beyitte böylelikle kuşa da benzetilmiştir.

*Ne 'âşık olsun o kim dūd-ı âhı halkaları
Felekte gerden-i Kerrûbiyâna olmaya tavk (Zatî, Dîvân, C.2, s.169)*

Aşağıdaki beyitte ise Şeyh Gâlib, III. Selim'i överken onu rütbesi münasebetiyle Kerrûbiyâna öncülük eden Cebrâîl'e benzetmektedir.

*Sezâ Cibrîl-veş kerrûbiyâna olsa pîş-âheng
Ki unvân-ı nişân-ı zer-feşânı şân u şevketdir (Şeyh Gâlib, Dîvân, s.144)*

Zâtî aşağıdaki beyitte ise, Kerrûbî'lerin toplu olarak insanlara dua ettiklerinden bahsetmektedir.

*Koyup tesbîhi ey Zâtî du'alar ideler ana
Eger bu hüsn ile âm görürse cavk-ı Kerrûbî (Zatî, Dîvân, C.3, s.439)*

SONUÇ

Sözlükte elçi ve haberci gibi anlamları olan melek kavramı, Allah ile peygamberler arasındaki ilişkiyi kuran ruhani varlıklar olması hasebiyle bütün dinlerde önemli bir yer tutar. İslam inancında iman esaslarından bir tanesidir. Allah'ın dilediği insanlarla temas kurarlar. Yahudilik ve Hristiyanlık'ta ise Tanrı'nın etrafındaki güçlü varlıklar olmalarına rağmen sıradan insanlarla rüyada veya uyanırken temas kurabilmektedirler.

Cebrâil, İslam dininde dört büyük meleğin en önemlisidir. Vahiy meleğidir. Peygamberimiz (s.a.v.)'e aslî şekliyle görünmüştür. Hz. Meryem'e de insan şeklinde görünmüştür. Kur'an-ı Kerim ve sahih hadislerde geçmese de Mikâil, rahmet indiren ve bitkileri bitiren melek olarak kabul görmektedir. İslam'da, kıyametin kopmasını ve insanların dirilip mahşerde toplanmasını sağlayacak olan Sûr'a üfürecek melek İsrâfil'dir. Azrâil İslam'da ölüm meleğidir. Dört büyük melek olan Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil'e Hameletü'l-Arş veya Kerrubiyyûn da denilmektedir. Ayrıca Hafaza, Münker Nekîr ve Kirâmen Kâtibîn meleklerinden de tezimizin giriş bölümünde bahsettik.

Kur'an-ı Kerim'de cennet tasvir edilirken “Güzel bakışlarını eşlerinden ayırmayan kadınlar” ve “Kabuğunda saklanmış inciler gibi taze ve berrak” ifadeleri geçmektedir. Buna benzer ifadelerden cennet hizmetçileri olan hûrî ve gilmân kastedilmiştir.

Gerek Yahudilik ve Hristiyanlık'ta gerekse İslam Dininde sihir öğreten melekler olarak bilinen Harût ve Mârut edebiyatta da fazlaca istifade edilen bir konu olduğu için tezimizde çokça geçmektedir. Gerçi edebiyatımızda bu konu Kur'an-ı Kerim'de geçtiği şeklin biraz dışında İsrâiliyata dayanarak kullanılmıştır. Cennetin bekçileri Rıdvân ve Hâzin ile Cehennem bekçisi Mâlik giriş bölümünde bahsettiğimiz diğer meleklerdir.

Melek kavramı edebiyatta da önemli bir yere sahiptir. Güzellik, temizlik, doğruluk, dürüstlük, hizmet ehli olmak, ibadet ve zikir ehli olmak edebiyatta melek kavramında karşılık bulmaktadır. Şiirde sevgilinin güzelliği melek güzelliğine

benzetilirken, devlet büyüklerini şairler övmek isterken meleklerden istifade etmektedirler. Meleklerin gökyüzünde bulunduğu kabul edilir ve bu âleme “Melekût âlemi” denir. Tasavvufi şiirde âşık, bu âleme yükselmeyi hedefler.

Meleğin güzelliği anlatılırken, melek-sîmâ, melek-suret, melek-rû, melek-ruhsâr, melek-çehre, melek-manzar kullanımları karşımıza çıkmıştır. Yine meleklerin güzelliği kıskanmaları veya kıskanılacak güzelliğe sahip olmaları anlatılırken reşk-i melek kavramından istifade edildiğini görmekteyiz. Meleklerin huy ve karakterleri, güçlü olmaları, yumuşak huylu olmaları da şairlerin özellikle padişahları ve devlet büyüklerini övecekleri zaman kullandıkları örnekler olmuştur. Bu bağlamda melek-hilkât, melek-sîret, melek-hû gibi kavramların şiirde kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca ibadetleri, saf tutmaları, secde etmeleri ve sürekli Allah’ı zikretmeleri meleklerin şiirde konu edilen diğer unsurlarıdır.

Allah ile peygamberleri arasında elçilik ifâ eden ve Allah’ın emir ve vahiylerini tebliğe memur dört melekten biridir. Hz. Muhammed (s.a.v.) Hira dağındaki mağarada Allah’ın ‘Oku’ emrini ondan almıştır.

Edebiyatta Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûh’ul-Emîn, Rûhu’l-Kudüs, Tâvûs-ı Sidre gibi isimlerle de anılan Cebrâîl’in Sidretü’l-Müntehâ’da ikamet ettiğine inanılmaktadır. Şiirlerde melekler içinde en çok onun adı geçmektedir. Mirâc’da peygamberimizi Arş’a dek götürmesi, kanatları vasıtasıyla uçuşması, Sidre’de makam edinmesi, vahiy getirmesi, Hz. İbrahim’e ateşe atılacağı zaman yardım teklif etmesi, Meryem’i nefesiyle gebe bırakması gibi özellikleri ile de karşımıza çıkmaktadır.

Edebiyatımızda Mîkâil isim olarak, şiirlerde fazla geçmemektedir. En azından tezimizde taramış olduğumuz dîvanlarda hiç geçmedi. Ancak yağmur yağdıran rahmet meleği olarak şiirde geçmektedir. Genellikle yağmurun yağması meleklerin gözyaşı dökmesine benzetilmektedir. Edebiyatta Kerrûbiyûn veya Hamale-i Arş adı altında toplanan dört büyük melekten birisidir. Kıyamet gününü, haşr ve neşri Sûruyla haber verecek olması şiire konu edilmiştir.

Ölüm gibi çok önemli bir hadise etrafında insanlık tarihi boyunca oluşan ortak yorum, yakıştırma ve kısmen de İsrâiliyat’tan ibaret olan bu tür rivayetler bazı

müslüman müellif ve ediplerin eserlerine de girmiştir. Nitekim Türk edebiyatında ve halk hikâyelerinde de Azrâil motifi aynı unsurlarla işlenmiştir.²⁹²

Azrâil'in edebiyata konu edilmesini ele alacak olursak; Kerrûbiyyûn denilen dört büyük melekten biri olup canlıların ruhunu almakla görevlendirilmiştir. Melekü'l-Mevt (Ölüm Meleği) olarak da karşımıza çıkmaktadır. Rivayete göre Allah Hz. Adem'i yaratacağı zaman sırasıyla bu dört meleğe yeryüzünün çeşitli bölgelerinden toprak almalarını söylemiş, ilk üçü toprağın inleyişine ve yalvarmasına dayanamayıp elleri boş dönünce sıra Azrâil'e gelmiş, Azrâil yere, bunun bir emir olduğunu ve Allah'ın emrini yerine getirmek zorunda bulunduğunu söyleyerek, onun yalvarmalarına önem vermeden toprağı alıp getirmiş, Allah da bundan sonra onu can alıcılık ile görevlendirmiştir.²⁹³ Genelde sevgilinin bakışları ve gamzeleri öldürücüdür. Bu yönüyle sevgili Azrâil'e benzetilmektedir.

Edebiyatımızda "Hameletü'l-Arş" şekliyle karşımıza çıktığını görmemekteyiz. Kastedilen melek grubu daha çok Kerrubiyân şekliyle şiirde yer bulmuştur. Genellikle şairler Arş'taki kerrûbiyânı yaptıkları işlere ve aşklarına şahit olarak göstermektedirler. Edebiyatımızda, Kirâmen Kâtibîn, insanların işlediği amelleri yazan meleklerdir. İnsanın sağında ve solunda olmak üzere iki tane olup o insandan ayrılmazlar. Sevaplarını ve günahlarını yazarlar. Şiirde Kirâmen Kâtibîn ve "Kâtip melek" şeklinde geçtiğini görmekteyiz.

Hûrî ve Gilmân ise edebiyatımızda başlı başına bir yer işgal eder. Genellikle şair sevgilisini hûrîye benzetir. Ama sevgili hûrîden daha güzeldir. Bu yüzden şair sevgilisini ne cennete ne de içindeki hûrîlere değişmek istemez. Hûrî ve gilmandan istifade edilen bir diğer husus da onların cennet hizmetçileri olmalarıdır. Padişahın sarayındaki hizmetçiler de onlara benzetilmektedir. Bu yüzden Osmanlı'da saray hizmetçilerine de gilmân denilmektedir.

Hârût ve Mârût'la ilgili rivayetler klasik Türk edebiyatına da yansımış, şairler özellikle Hârût adını anarak Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kıssanın dışında ve

²⁹² Ahmet Saim Kılavuz, *a.g.md.*, s.351.

²⁹³ Pala, *a.g.e.*, s. 50.

tamamen İsrâîlî rivayetlere dayanarak konuyu işlemişler, çeşitli telmihlerde bulunmuşlardır.²⁹⁴

Edebiyatta onların Babil’de ateş dolu bir kuyuya baş aşağıya asıldıklarına inanılır. Aşağılarındaki suya asla erişemiyor ve kendilerine müracaat eden kişilere sihir ve büyü öğretiyorlar ancak bunu yapmanın günah olduğunu söylemektedirler. Dîvân şairleri Harût ve Marût ile birlikte Babil ve Çah-ı Babili, câdû, büyü ve sihiri çok anmaktadırlar. Sevgilinin gözleri, gamzesi ve saçları sihir hususunda Hârût ve Mârût’un üstadı sayılır. Çah-ı Babil de, sevgilinin çene çukurudur.²⁹⁵

Hafaza melekleri ve Münker Nekîr’in geçtiği beyitlere ise taradığımız Dîvânlarda rastlamadık. Edebiyatta genellikle cennet bekçileri sevgilinin güzelliğini görünce veya sesini işitince hayranlık duymaktadırlar. Bazen de onlar aşkın dostları ve sırdaşı olmaktadır. Hazîn ve Rıdvan cennet terimleriyle, Mâlik de cehennemle alakalı terimlerle tenâsüb içinde zikredilmektedir. Konuyla ilgili 176 beyit veya kıtadan bulabildiğimiz çalışmamızda melek kavramının 16, 17 ve 18. Yüzyıl Türk edebiyatına nasıl yansıdığını aktarmaya çalıştık. Belki de şairler melek kavramıyla insanlara güzellik ve aşkın anlamını anlatmaya çalıştılar. Bununla birlikte insanlara güzel ahlaklı olmayı, temiz olmayı, sadakat ehli olmayı, cesur olmayı, güçlü bir karaktere sahip olmayı, yardımsever olmayı, ibadet ve zikir ehli olmayı, Allah’tan korkmayı ve Resultünü sevmeyi melek kavramı ile anlatmaktadırlar. Cennetin güzellikleri de melek kavramı kullanılarak anlatılırken insanlar cennete ve cennete götürecek amellere özendirilmiştir. Bununla birlikte dünyanın güzellikleri, yaşamaya değer yanları da bu konuyla anlatılabilmıştır.

²⁹⁴ Kürşat Demirci, *a.g.md.*, s. 264.

²⁹⁵ Pala, *a.g.e.*, s.194.

BİBLİYOGRAFYA

Dîvânlar

- AK, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2001, C.1-2.
- AKKUŞ, Metin, *Nef'î Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1993.
- AKYÜZ, Kenan, *Fûzûlî Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1990.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Nabî Dîvânı*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara, 2011, C.1-2.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, *Zatî Dîvânı*, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1987, C.3.
- GÜREL, Rahşan, *Enderunlu Vasıf Dîvânı*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.
- İPEKTEN, Haluk, *Nailî Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1990.
- KAPLAN, Mahmut, *Neşatî Dîvânı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996 .
- KASIR, Hasan Ali, *Esrar Dede Hayatı, Dîvânının Karşılaştırmalı Metni*, Doktora Tezi, Erzurum, 1996.
- KAVRUK, Hasan, *Şeyhülislam Yahya Dîvânı*, M.E.B. Yay., Ankara, 2001.
- KURNAZ, Cemal, *Hayali Bey Dîvânı Tahlili*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1987.
- KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2011.
- MACİT, Muhsin, *Nedim Dîvânı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2012.
- OKCU, Naci, *Şeyh Galib Dîvânı*, Türkiye Diyanet Vakfı, 1. Baskı, Ankara, 2011.
- TARLAN, Ali Nihad, *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 2013.
- _____, *Hayâlî Bey Dîvânı*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul, 1945.
- _____, *Zâtî Dîvânı*, İstanbul, 1970, C.2.
- _____, *Zâtî Dîvânı*, İstanbul, 1967, C.1.
- _____, *Divan Edebiyatında Tevhidler*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1936.
- _____, *Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1964.
- TATÇI, Mustafa, *Dîvân-ı İlahiyat*, DİB Yay., Ankara, 2014.
- TURAN, Lokman, *Yenişehirli Avnî Bey Dîvânı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1998.
- YAVUZ, Orhan vd., *Muhibbî Dîvânı*, Palet Yay., Konya, 2014.

Kitaplar

- ASIM EFENDİ, *Okyanüsü'l-Bâsît Fî Tercemeti'l-Kamus'il-Muhît, Matbaa-i Osmaniyye*, İstanbul, 1272 h., C. 1-2-3.
- ATİK, Hikmet, *Nakşî Ali Akkirmânî Dîvânı*, Buruciye Yayınları, Sivas, 2007.

- BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, Fas.: 9.
- BESALEL, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik A.Ş., İstanbul 2001, C. 2.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul, 2005.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yay., Ankara, 1992.
- ERBAŞ, Ali, *Melekler Âlemi*, Nun Yay., İstanbul, 2012.
- ERDOĞAN, Mehtap, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013.
- GÜNGÖR, Şeyma, *Hadikatü's Süedâ*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1987.
- İBN MANZÛR, *Lisanü'l-Arab*, Darû Sâdr, Beyrut, 1410 h., C.10.
- İPEKTEN, Haluk, *Enderunlu Vasıf*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989.
- İZBUDAK, Veled Çelebi, *Mevlana'nın Yedi Öğüdü*, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1937.
- KABAKLI, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1968, C. 2.
- KANAR, Mehmet, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2008.
- KARAHAN, Abdulkadir, *Fuzûlî*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, t.y.
- KEMİKLİ, Bilal, *Sun'ullah-ı Gaybî Dîvânı*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2000.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, Muallim A. Halit Kitaphanesi, İstanbul, t.y.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Dîvân Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.
- MACDONALD, D.B. "Melâike" md, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, C. 7.
- MENGİ, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- MOLLAMEHMETOĞLU, Osman Zeki, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, Yunus Emre Yay., İstanbul, t.y. , C. 2-4 5-6.
- ÖRS, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004
- PARLIYAN, Abdullah, *Sünen-i Ebû Davûd Tercemesi*, Konya Kitapçılık, İstanbul 2007, C. 2-3.
- ŞEMSEDDİN, Samî, *Kamûs-i Türkî*, İkdâm Mat., İstanbul, 1317 r.
- TOLASA, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- SOFUOĞLU, Mehmed, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, C.1-2-3-4-16.
- _____, *Sahih-i Müslîm ve Tercemesi*, İrfan Yay., İstanbul, 2014, C.1-2-8.

- ŞENER, H. İbrahim, vd, Türk İslam Edebiyatı, Rağbet Yay., İstanbul, 2008.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osedam, İstanbul, 2016, C. 1.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- YAZIR, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1938, C.7.
- YILDIZ, Hüseyin vd., *Müsned Ahmed b. Hanbel*, Ocak Yay., İstanbul 2014, C. 14-17.

Makaleler ve Maddeler

- AKKUŞ, Metin, "Nef'î" *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006.
- AKSOY, Hasan, "Esrar Dede", *DİA*, XI, İstanbul, 1995.
- ARTUN, Erman, "Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., C.11, Ankara, 2002.
- AŞKAR, Mustafa, "Niyazî Mısırî", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007.
- AZAMAT, Nihat, "Melekût" *DİA*, XXIX, Ankara, 2004.
- CEBECİ, Lütfullah, "Mikail", *DİA*, XXX, İstanbul, 2005.
- _____, "İsrâfil", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Hârût ve Mârût", *DİA*, XVI, İstanbul, 1997.
- ERBAŞ, Ali, "Melek", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004.
- İSEN, Mustafa, "Başlangıçtan 18.Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı" *Türkler Ansiklopedisi*, C. 11, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- KAÇAR, Mücahit, "Sevgilinin Mahallesi ve Mahallenin Köpekleri", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Haziran 2008, s.416.
- KARABEY, Turgut, "Nef'î'de Hiciv", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Haziran 1985, S. 140, s. 27.
- KARAHAN, Abdulkadir, "Fuzûlî" *DİA*, XIII, Ankara, 1996.
- KAYA, Bayram Ali, "Neşâtî", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, "Azrail", *DİA*, IV, İstanbul, 1991.
- KOCA, Mücahit, "Yenişehirli Avnî Bey", *Yedi İklim*, Ekim 2005, S. 187, s. 57.
- KÜÇÜK, Sabahattin, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 11, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- ÖZERVARLI, M. Sait, "Melek" *DİA*, XXIX, Ankara, 2004.
- TARLAN, Ali Nihad, "Dîvan Edebiyatı" *Türkler Ansiklopedisi*, C. 11, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Hurî", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998.
- TOPRAK, Recep, "Kaside Şâiri Nef'î", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Haziran 1985, S. 140, s. 29.

- ÜZÜM, İlyas, “Kirâmen Kâtibîn”, *DİA*, XXVI, Ankara, 2002.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Gılman”, *DİA*, XIV, İstanbul, 1996.
- _____, “Cebrail”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993.
- YAZICI, Tahsin, “Çeşan”, *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 276.